

הקדמה

בין השנים 2016-2018, עת כיהנתי כקצין אג"ם פיקוד המרכז, נחשפתי לעיסוקים ביטחוניים רבים, כשהעיקרי שבהם היה המלחמה היום-יומית בטרור ביהודה ושומרון. בהיותו של מרחב יהודה ושומרון שטח כבוש, פועל פיקוד המרכז גם כחליף הריבון. לפיכך, עוסק הפיקוד רבות במרקם חייהם של קרוב לשלושה מיליון אזרחים – רובם פלסטינים ומיעוטם מתיישבים יהודים.

רבים מעיסוקיו של הפיקוד בכובעו כחליף הריבון, ובעל כורחו, קשורים לענייני אכיפה. למשל: טיפול בפשיעה לאומנית, שמופנית כלפי פלסטינים מצד אנשי ימין קיצוני; אכיפת היתרים לעיבוד אדמות פלסטינים בשטחים שמצויים בתוך ישובים ישראלים; מימוש פסיקות בג"ץ בנוגע לבנייה בלתי חוקית כדוגמת פינוי והריסת עמונה ונתיב האבות; אכיפה בעניינים פליליים תוך סיוע למחוז ש"י של משטרת ישראל, ועוד. במסגרת פעילות האכיפה נדרש הפיקוד להתמודד גם עם הבנייה הבלתי חוקית (להלן: בב"ח) של הפלסטינים בשטחי C. מי שמוביל במרחב הפיקוד את פעילות האכיפה בענייני עבירות בנייה, היא יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי.

לצד פעולות אכיפה רחבות היקף במגזר היהודי ביהודה ושומרון, ובכללן פינוי של שכונות ואף ישובים שלמים, הרי שבמגזר הפלסטיני לא מתקיימות פעולות אכיפה בקנה מידה דומה. על פי רוב, השוני בין שני המגזרים נובע ממניעה משפטית פרי החלטת בג"ץ, ובמקרים ספורים הדבר נובע מהחלטות ממשלה להשהות את פעילות האכיפה, שאולי המפורסמת והאקטואלית שבהן, היא החלטת הממשלה לדחות את פינוי הכפר הפלסטיני חאן אל-אחמר. כאמור, היו מקרים נוספים¹ (על כל אלה ועוד תורחב היריעה בעבודה שלהלן). נשאלת השאלה: מהם הגורמים להיווצרות פערי האכיפה בין שני המגזרים?

בניגוד לעיסוק היום-יומי והעיקרי בטרור, העיסוק בבנייה הבלתי חוקית אינו זוכה לאותה תשומת לב ולאותן תשומות, מסיבות ברורות ומובנות. ברשימות "הדחוף והחשוב", לא נשמרה הבכורה לתחום האכיפה. מתוך היכרות מעמיקה עם אתגרי הפיקוד בפרט והצבא בכלל, נראה

¹ מיד לאחר פינוי הבנייה הבלתי חוקית ב"תפוח מערב", הייתה כוונה של הפיקוד לנצל את ריכוז הכוחות הצבאי והמשטרי ולפנות בנייה ארעית של גדרות ואוהלים (סה"כ חמישה תיקי בב"ח) בנאווגיה – היאחזות פלסטינית ארעית ליד סוסיה. מספר שעות לפני הוצאתה של הפעולה אל הפועל, התקבלה הוראה לבטל את הפעולה (ההסבר שניתן על ידי המטה הכללי היה שמדובר בהנחית הדרג המדיני). מקרה דומה היה גם בפניוים שתוכננו לאזור ארמונות חשמונאים.

שסדרי העדיפות, שנקבעו על ידי המערכת הצבאית שקולים ונכונים. ואולם, גם סיבה טובה לא הופכת כישלון להצלחה, ולכל היותר מעניקה זכאות מאשמת רשלנות.

בעשרים השנים האחרונות, בהיעדר טיפול אכיפתי אפקטיבי, משתלטים הפלסטינים על קרקעות המוגדרות "אדמות מדינה", כשמנגד נראה כי ניצבת מערכת כמעט חסרת אונים. האם מדובר בהצלחה מסחררת של הפלסטינים, או שמא בכישלון ישראלי בטיפול בהתיישבות הפלסטינית הנדונה?

המחקר שלהלן ינסה להוכיח את הטענות החמורות שזה עתה נטענו, וכן ינסה לספק תשובות לשאלות הקשות שנשאלו ולעוד רבות אחרות.

ההבנה כי מדובר בעניין חשוב מאוד למדינת ישראל והערכה כי חלון ההזדמנויות לטיפול בה הולך ונסגר, היוו יחדיו את התמריץ העיקרי לעריכת מחקר זה.

שתי הבהרות לסיום. ראשית, לא רק הפלסטינים, אלא גם היהודים בונים באופן בלתי חוקי בשטחים. ואולם, בחרתי להתמקד בהיבט הפלסטיני משיקולים מערכתיים שיפורטו בהמשך. זאת ועוד, נראה כי בג"ץ מטפל בבנייה הבלתי חוקית הישראלית ביד רמה ובאופן מעורר הערכה. שנית, רוב הפעולות מעשה ידי אדם אשר מתרחשות ביהודה ושומרון, קשורות בפוליטיקה. במחקר זה ייערך ניסיון להותיר את הפוליטיקה מחוץ לעיסוקו, תוך התמקדות בעובדות שניתנות להוכחה ובניתוחן, כאשר החוק הישראלי משמש כאורים ותומים לעניין זה.

במכלול האתגרים האסטרטגיים, העומדים לפתחה של מדינת ישראל, ניצבים בין השאר האתגר הדמוגרפי ואתגר התפשטותם הגיאוגרפית של הפלסטינים והבדואים במרחבי בקעת הירדן, דרום הר חברון וצפון הנגב. נראה שאתגרים מורכבים אלו אינם זוכים לטיפול ראוי בקרב קברניטי המדינה, אשר טרודים, במידה מסוימת של צדק, באתגרים ביטחוניים, מדיניים, כלכליים וחברתיים, שהאיומים הנשקפים מהם קרובים יותר ומוחשיים יותר בעת הזו.

ביוני 1967 כבשה ישראל את הגדה המערבית. מעמדה של הגדה המערבית תואם להגדרת המשפט הבין-לאומי "שטח כבוש". ישראל נמנעה מלספח את מרבית שטחי יהודה ושומרון ושימרה את מעמדם של אזורים אלה כשטח כבוש תחת ממשל צבאי (למעט שטח מצומצם בירושלים המזרחית אותו סיפחה ישראל, ועליו החילה את החוק הישראלי).

במסגרת הסכמי אוסלו (1993) חולקה הגדה המערבית לשלושה סוגי שטחים: "שטחי A", בהם הועברה האחריות הביטחונית והאזרחית לשליטה אוטונומית של הרשות הפלסטינית. "שטחי B" בהם הועברה רק השליטה האזרחית לידי הרשות, ואילו השליטה הביטחונית נשארה בידי ישראל; ו"שטחי C" בהם השליטה, הן הביטחונית והן האזרחית, נשארו בידי ישראל. מדינת ישראל שמרה לעצמה את השליטה האזרחית והביטחונית בשטחים בהם הייתה התיישבות ישראלית, או בשטחים בעלי חשיבות אסטרטגית וביטחונית. מרחב בקעת הירדן, ספר המדבר ודרום הר חברון היו בין השטחים שישראל שימרה בידיה – כשטחי C.

בעשרים וחמש השנים שחלפו מאז החתימה על הסכמי אוסלו, השתנתה מפת ההתיישבות במרחב הנדון ללא היכר (ראו דוגמה בנספח א'). ההתפשטות הבדואית והפלסטינית, יצרה "חגורה התיישבותית" כמעט רציפה בין רצועת עזה לחופי הים התיכון, ובין מרחב הבקעה אשר על גדות הירדן². התפתחות זו עלולה לתקוע טריז אתני בין דרום הארץ למרכז. תחילה עלולה החגורה ההתיישבותית להתפתח כטריז תרבותי, אך בהמשך ייתכן והוא יתדרדר לכדי טריז ביטחוני. קרי, ניסיון הניתוק הכושל של הנגב משאר חלקי המדינה, באמצעות התקפת מלקחיים

² ה"חגורה ההתיישבותית" הנדונה משתרעת מרצועת עזה, דרך ערי הבדואים של צפון הנגב (ובכללם, רהט, לקיה, חורה, כסייפה, תל שבע, גב שלום, ערעה ודריג'את), משם עולה דרך אזור בקעת ערד ושטחי האש 916-918 עד לבקעת הירדן ומתחברת עם היישובים הפלסטינים של אזור יריחו. אמנם בין רצועת עזה לשטח אש 918 מדובר בהתיישבות של בדואים ישראלים, אך בשל קשרי המשפחה שמתהווים בין הבדואים לפלסטינים, ולאור הקרבה האתנית ביניהם, כאמור, מהווה "חגורה" זו פוטנציאל ל"טריז" דמוגרפי מובהק.

של צבאות מצרים וירדן במלחמת תש"ח, עלול לנחול הצלחה מסוימת בדרכי שלום ובאמצעות מערכה דמוגרפית³. שטח אש 918⁴ בדרום הר חברון הוא מהחוליות האחרונות שנדרשות להשלמת "שרשרת הניתוק האתני", ומכאן הבחירה להתמקד דווקא בתא שטח זה במחקר המוצע.

מחקר זה מבקש להתמודד עם שלושה אתגרים עיקריים. האתגר הראשון עוסק בשאלה כללית אך בסיסית, מהי "מערכה דמוגרפית"? האם השילוב שנוצר כאן בין שני מונחים כמעט מנוגדים האחד לשני אכן מתקבל על הדעת, ובמידה שכן, מהם מאפייניה של מערכה זו? המונח מערכה דמוגרפית, אינו מוכר באקדמיה, וליתר דיוק גם מחוץ לכתליה. לפיכך, ראשית, טובע המחקר מונח זה, ונדרש לבארו ולהדגימו.

לאחר הגדרת המינוח, יתקדם המחקר אל האתגר השני – בחינת ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918. באמצעות בחינה זו ייערך ניסיון להכריע בשאלה, האם מדובר בהתפתחות התיישבותית כחלק מתהליכים דמוגרפים טבעיים, או שמא עסקינן בהתפתחות שמאחוריה ניצבת יד מכוונת, אשר נושאת מאפיינים של מערכה דמוגרפית. קרי, האם מדובר באבולוציה או לחלופין ברבולוציה התיישבותית?

צליחת שני האתגרים הראשונים, אמורה לפלס את הדרך לצליחת האתגר השלישי, אשר מהווה את תכליתו העיקרית של המחקר – ההוכחה כי הפלסטינים מנהלים מערכה דמוגרפית כנגד ישראל בשטחי C, ודרך ניתוח ההתיישבות בשטח אש 918, לאפיין מערכה זו, תוך הדגשת רכיביה הייחודיים.

בעוד הקושי שבאתגר הראשון טמון בהמשגה חדשה ובתיאור של תופעה קיימת, שטרם הוגדרה בקוהרנטיות, באתגרים השני והשלישי עיקר הקושי נובע משאיפתו של המחקר לחשוף תופעות, שעלולות לפגוע באינטרסים של הגורמים הנחקרים (האוכלוסייה הפלסטינית בשטח אש 918 והרשות הפלסטינית), והרי הצלחתה של מערכה זו טמונה בין השאר בהיותה חשאית ומוכחשת. כלומר, המחקר מבקש לחקור תופעה שהגורמים המרכזיים שנחקרים בה אינם ששים לשתף עימו פעולה, ואף להיפך.

³ המושג "מערכה דמוגרפית" יוגדר בפרק התשתית המושגית, ומהווה את אחד ממוקדי המחקר וחידושו.
⁴ תא שטח בחלקו הדרום מזרחי של הר חברון, המתפרס על פני שטח של כעשרים-ושבעה קילומטרים רבועים. מכונה בפי הפלסטינים מסאפר יטא (תעתיק מסאפר يطا), על אף שהוא מרוחק כעשרה קילומטרים מיטא. (לעניין זה ראה תצלומי העזרים בנספח ב').

צליחתן של שלוש משוכות אלו עשויה לסלול את הדרך – לפחות באופן חלקי – להכרה אקדמית בתופעה הנדונה. אמירה מוכרת וידועה היא כי בעצם ההכרה בבעיה מסוימת טמונים כחמישים אחוזים מפתרונה, ועל פי אלברט איינשטיין להבנת הבעיה יש לייחד זמן רב אף יותר (איינשטיין 1949). תכליתה של עבודה זו, בראש ובראשונה, לעורר ביתר שאת את המודעות לבנייה הפלסטינית הבלתי חוקית בשטחי C, אשר מהווה בעיה אסטרטגית, שהולכת ומתעצמת עם השנים, אך טרם זכתה למענה אסטרטגי הולם. ייתכן והיעדרו של מענה הולם מצדו של הדרג המדיני, נובע מחוסר מודעות ואי הבנת הבעיה. זאת ועוד, המחקר המקומי כמעט ואינו עוסק בנושא זה, ופיתוח המושג "מערכה דמוגרפית" במחקר המוצע, עשוי להגביר את תשומת הלב המחקרית והציבורית בישראל, לתופעה זו ולהבנת השלכותיה.

מבחינה מבנית, לעבודה זו שלושה חלקים. החלק הראשון מניח את התשתית התיאורטית למחקר, וכולל שלושה רכיבים עיקריים: הראשון, תשתית מושגית ליצירת שפה משותפת; השני הרחבה בעניין תהליכי התפתחותו של הכפר הערבי המסורתי בארץ ישראל, שיסייע בזיהוי ההיסט שבין הנורמה לבין המצוי בתא השטח הנחקר; והשלישי היכרות מעמיקה עם שטח אש 918 ועם ההתיישבות הפלסטינית במרחב, עד לשנות התשעים של המאה העשרים (טרם התקופה הנחקרת).

החלק השני, דן בשלושה מקרי בוחן בעלי מכנה משותף רחב, לרבות: ההקשר הגיאוגרפי – ארץ ישראל; ההקשר המדיני-פוליטי – הסכסוך הישראלי-פלסטיני; ותחום העיסוק – מפעלי ההתיישבות. שני מקרי הבוחן הראשונים – "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון" – ינסו להדגים באופן דדוקטיבי מערכות דמוגרפיות. ואילו מקרה הבוחן השלישי, שניצב במרכזו של המחקר, יהווה מחד גיסא ביטוי דדוקטיבי נוסף למערכה דמוגרפית, ומאידך גיסא מקור אינדוקטיבי חשוב, ממנו ניתן יהיה ללמוד על קיומה של מערכה דמוגרפית פלסטינית בשטחי C, תוך הדגשת מאפייניה.

בחלק השלישי והאחרון, ינתחו ממצאיו של המחקר, וייערך ניסיון לזקקם לכדי מסקנות עיקריות, עם צא כיוון לפתרונות מעשיים אפשריים ולהמלצות למחקרים עתידיים בנושא.

חלק א'

רקע תיאורטי

1. תשתית מושגית

1.1 פתיחה

עבודת מחקר זו תושתת בעיקרה על שלושה מושגים: "מערכה", "דמוגרפיה" ומושג שלישי פרי הכלאתם של השניים הראשונים, אשר מהווה את אחד החידושים והתרומות של מחקר זה – "מערכה דמוגרפית". בנוסף, יסתמך המחקר על מודל גיאוגרפי, אשר משרטט קווים להתפתחות ההתיישבות הפלסטינית המסורתית בכלל, וזו של דרום הר חברון בפרט, בדגש על חלקו המזרחי של אזור זה, וכן על תאוריית המערכות המורכבות.

1.2 מערכה (Campaign)

בבואנו לדון במושג "מערכה", חשוב לעשות שימוש בתיאוריית המערכות המורכבות (רזי ויחזקאלי, 2007), שמספקת הסברים אודות התפתחותן של תופעות אנומליות למראית עין, המהוות תוצרי לוואי של מערכות מורכבות, וזאת בשל היעדר התפתחות ליניארית. לפיכך, בעזרת תיאוריה זו, ניתן יהיה להסביר רכיבים מסוימים וחשובים ב"מערכה", אשר מהווה אף היא מערכת מורכבת, כפי שיפורט להלן. זאת ועוד, בליבת המחקר, תאומץ תאוריה זו על מנת לספק הסברים, לאותה התפתחות לא ליניארית, ולכאורה בלתי מוסברת, אשר מאפיינת את ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, שכאמור מהווה חלק מהמערכה הדמוגרפית.

לאור זיקתו של המחקר לתחום המדיני ביטחוני, נראה כי נכון יהיה לפתוח בבירור מושג המערכה בספרי ההגות הצבאית. פיתוחה התורתי של רמת המערכה החל להתגבש בצבא האדום, בו הוגדרה המערכה באופן הבא:

מכלול קרבות, מהלומות ותמרונים של כוחות מסוגים שונים, המאוחדים על ידי יעדים, משימות מיקום וזמן משותפים, המנוהל באופן סימולטני או עוקב, על פי רעיון אחד או תכנית אחת, המכוונת להשגת מטרות בזירה של מערכות צבאיות, בציר אסטרטגי או צירים אופרטיביים – בפרק זמן שנקבע מראש. (נוה, 2003)⁵

ההגדרה הצה"לית ל"מערכה" דומה מאוד לזו הסובייטית:

⁵ מופיע בתרגום לאנגלית גם ב-Soviet Military Operational Art.

מערכה היא סדרת קרבות או מבצעים צבאיים הקשורים זה בזה, באמצעות תכנית אסטרטגית אחת, או לשם השגת מטרה אסטרטגית אחת, ומתואמים בזמן ובמרחב. המערכה מהווה חלק מובחן במלחמה, מנצלת הישגים קודמים, או באה על מנת לתקן תוצאות עבר, ומכשירה את הקרקע לשלב הבא בלחימה. (אג"ם/תו"ד, 2003).

רבים טועים לחשוב שמערכה היא מילה נרדפת למלחמה, אך כפי שמבהירה ההגדרה הצה"לית, המערכה הינה רק חלק אחד בתוך השלם המלחמתי.⁶ לפיכך, "צוק איתן" ומלחמת לבנון השנייה – על אף שחולקו לאחריהם אותות מלחמה – מבחינה צבאית, היו לא יותר ממערכות, שכן מבצעים צבאיים אלו היו מוגבלים, הן במהלכיהם והן במרחבי הלחימה, שכללו זירה אחת בלבד, וליתר דיוק תת זירה.⁷

המערכה טומנת בחובה מספר מאפיינים, אשר מייחדים אותה מהרמה האסטרטגית שמעליה, ומהרמה הטקטית שתחתיה. ניתן להבחין בחמישה מרכיבים עיקריים שמתגלים במרבית המערכות (נוה, 2003).⁸ ראשית, מרכיב **המאבק או התחרות**. שנית, רמת המערכה נועדה **לתווך בין הרמה האסטרטגית האבסטרקטית מחד גיסא, והרמה הטקטית המכנית מאידך גיסא**. דבר המחייב את המערכה להיות **אינטגרטיבית** (Saint, 1990, p. 66).⁹ שלישית, המערכה מורכבת **ממספר רכיבים**, שמקיימים ביניהם קשר ואשר **יוצרים יחדיו דבר מה הוליסטי** (נוה, 2003, עמ' 32). רביעית, אמנם המערכה הוליסטית, אולם אף היא **מהווה אך רכיב אחד מדבר מה הגדול ממנה**. למשל מערכה כרכיב בתוך מלחמה. בעוד שהמלחמה תקיף כמעט את כל תחומי החיים המדינתיים – כדוגמת ביטחון, כלכלה, מדיניות חוץ, תקשורת, תרבות ומשפט – המערכה תתמקד לרוב בתחום אחד עיקרי, כגון מערכה מדינית, מערכה כלכלית או מערכה צבאית. לחילופין, תכלול המערכה מגוון רחב של תחומים, אך במרחב מצומצם או בעוצמה מוגבלת, כדוגמת "מערכת סיני" שהתמקדה בחזית

⁶ יודגש כי טעות זו נובעת בין היתר מהיבטים חקיקתיים. למשל, הגדרתה של מערכה מסוימת כמלחמה תשפיע על גמישותה של הממשלה לתקן תקנות לשעת חירום, ותקל על הציבור לקבל פיצויים.

⁷ לכן, בכותרת של דו"ח וינוגרד מופיע בראש העמוד הכיתוב "הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006" ובמרכזו של העמוד נוסף הכיתוב "מלחמת לבנון השנייה" – ההגדרה המדינתית והחוקית ללחימה זו (ועדת וינוגרד, תשס"ח-2008).

⁸ יובהר, כי בספרות הצבאית בדרך כלל נהוג למנות יותר מחמישה רכיבים. אולם, לאור העובדה שמונח המערכה עומד לעבור אזרוח במסגרת המחקר דנן, אזי נכון היה לצמצם את רשימת הרכיבים לאותו מנחה משותף רלוונטי לענייננו.

⁹ ניתן לדמות זאת למערכת החשמל הארצית אשר בדרכה אל מכשירי החשמל הביתיים עוברת תהליכי טרנספורמציה על מנת לתווך באמצעות מיתון הירידה בעוצמות הזרם ומניעת שריפות של מכשירים.

הדרומית בלבד¹⁰. תפקידה של המערכה מוגדר על ידי הרמה האסטרטגית באמצעות הגדרתה של מטרה אסטרטגית ויעדים מדיניים לאומיים (FM 100-5 Operations, 1986, p. 9). להבנת רכיב זה, תסייע אמירתו המפורסמת של קלאוזביץ, "כי המלחמה היא המשכה של המדיניות רק בדרכים אחרות" (לאונרד, על המלחמה, 1977, עמ' 65). קרי, בדומה למלחמה שמהווה אלמנט אחד בלבד ב"ארגז הכלים" המדינתי, להתמודדות במצב של התנגשות אינטרסים בין מדינות, גם המערכה מהווה כלי אחד מיני רבים במלחמה הכוללת. חמישית, **המערכה מוגדרת כאומנות**, באשר היא דורשת מידה רבה של **יצירתיות וחשיבה לא ליניארית**, כחלק מההכרה בגורם האקראיות ובממד הכאוטי שנובע מהמפגש עם מערכות דינמיות יריבות (Franz, 1983, p. 4)¹¹.

1.3 דמוגרפיה (Demography)¹²

החל מאמצע המאה השבע-עשרה הלכה וגברה ההתעניינות המחקרית בנתונים אודות אוכלוסיות, אם ברמה הלאומית ואם ברמה המוניציפאלית. שתי נקודות ציון ראויות לאזכור בהקשר זה. הראשונה, "הסכמי וסטפליה" (1648) שהובילו לכינונו של עקרון "הריבונות הטריטוריאלית", ולצדו להתפתחותה של ההבנה כי בטריטוריה חיים עמים, אשר חלקם היחסי באוכלוסייה עשוי להשפיע בעתיד על שאלת אופייה של הריבונות הטריטוריאלית – ולא רק על זהותה של משפחת המלוכה כפי שהיה נהוג באותם הימים (פייטלסון, 2008). השנייה, מחקריו של ג'ון גרונט (John Graunt, 1662) שנחשב לאחד מחלוצי מדע הדמוגרפיה, בעקבות ספרו פורץ הדרך "תצפיות מדעיות ופוליטיות על רשומות התמותה" (1662), בו ניתח את נתוני התמותה בלונדון, ואלה שימשו בהמשך לעיצוב מדיניות עירונית. אולם, רק בשלהי המאה התשע-עשרה הפכה הדמוגרפיה לדיסציפלינה מדעית עצמאית, שעוסקת בתיאור תולדות העמים, וזאת כחלק ממגמה מדינית אירופית שכונתה "גילוי

¹⁰ גם במקרה זה יש מקומות בהם יופיע אירוע לחימתי זה תחת הכותרת מלחמת סיני. כמו כן חולקו במערכה זו אותות מלחמה. אולם הכינויים המדויקים יותר והנפוצים יותר ובצדק הם: "מבצע קדש" וכאמור "מערכת סיני".

¹¹ לאבחנה בין הרמה המערכתית לרמות האסטרטגית והטקטית, ראה גם נספח ב'.

¹² מקור המילה מיוונית. דמוס (demos) – עם; גרפיה (graphia) – כתיבה/רישום (ח'מאיסי, 2011). במונח "דמוגרפיה" נעשה שימוש לראשונה, ככל הנראה בשנת 1855 על ידי החוקר הצרפתי אשיל גיאר, בחיבורו "יסודות הסטטיסטיקה האנושית, או דמוגרפיה משווה".

האוכלוסייה" (חימאיסי, 2011, עמ' 13-14)¹³. הגישה הביהיוריסטית – שהלכה והתחזקה במאה וחמישים השנים האחרונות, במדעי הרוח והחברה – בשילוב עם התקדמות הסטטיסטיקה, תרמו אף הן תרומה מכרעת להתפתחותה של הדמוגרפיה כתחום ידע שעומד בפני עצמו.

הדמוגרפיה, עוסקת בחקר האוכלוסייה, לרבות במצבה הסוציאלי, הרכבה בחתך גילאים, ילודה ותמותה, נישואים, גירושים וכדומה. בנוסף, עוסק מדע זה בהתפלגותן של אוכלוסיות מסוימות ובשינויים שחלים בהן לאורך זמן, אף בחתך גיאוגרפי (קרי, פיזור על פני השטח), וכן, בהשוואות בין קבוצות אוכלוסייה שונות, השוואות בין תקופות והשוואות בין טריטוריות (שם).

הדמוגרפיה מקיימת קשרים סימביוטיים עם תחומי מדע רבים, כדוגמת גיאוגרפיה, אנתרופולוגיה וכלכלה. ואולם, בשנים האחרונות סוגיית הדמוגרפיה מוזכרת יותר ויותר בדיונים פוליטיים ומדיניים, הן בישראל, בעיקר בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני (רבהון ומלאך, 2008, עמ' 12-14; סופר, 2009, עמ' 17-19, 23; צימרמן, זייד ווייז, 2006, עמ' 19-20), והן בעולם, בהקשר ההגירה מסוריה ומאפריקה לאירופה, וכן ההגירה מאמריקה הלטינית לארצות הברית (בוסתן, 2008). השילוב בין דמוגרפיה לפוליטיקה אינו עניין של מה בכך, והרי מדובר בשני תחומים שונים, ולעיתים אף מנוגדים באופיים. בעוד שהדמוגרפיה ביסודה שואפת להיות מדע אובייקטיבי, שמבוסס בעיקרו על סטטיסטיקה ונטול נורמטיבית, מובלת הפוליטיקה על ידי תפישות עולם סובייקטיביות, בהן לרגש, לנורמות ולאינטרסים שמורה הבכורה.

על הקשר בין דמוגרפיה לפוליטיקה, ניתן ללמוד אף בצורה אטימולוגית. כאמור, הסטטיסטיקה שימשה כזרז להתפתחות הדמוגרפיה. מונח זה מקורו בשפה האיטלקית – "statista"¹⁴, שפירושו "מדינאי". מערכות השליטה והתכנון המדינתיות, אשר חיפשו כלי

¹³ התפתחותה של הדמוגרפיה כתחום מדעי עצמאי, קשורה בין השאר לריבוי חוקרים בעלי שם שפעלו למן אמצע המאה השמונה עשרה כבנג'מין פרנקלין, ויתרה מכך במאה התשע עשרה, כדוגמת: יוסף וז'יאק קורסי, ויליאם פאר, לאוי אדולף ברטיון, וילהלם לקסיס, אמיל דורקהיים ועוד רבים אחרים.

¹⁴ כמו גם המילה state = מדינה. הסטטיסטיקה המודרנית שהתפתחה בגרמניה בתקופת הרנסנס, נקראה Staatenkunde, שפירושו "ידע המדינות" אשר מזכיר לנו את שמות הפקולטות המודרניות של "מדעי המדינה".

מדויק ליצירת תמונת מצב בשטחן, החלו לעשות שימוש ב"מפקד אוכלוסין" (Census), המהווה כלי מחקרי מהימן הן לצרכי מחקר, והן לקבלת החלטות ולעיצוב מדיניות. שיטת המפקד הייתה נהוגה עוד בימי קדם לצרכי גיוס ומיסוי, אך הלכה והשתכללה עם התפתחותם של המדע והחברה (פוטשבוצקי, 2001).

המחקר הנדון עוסק, אגב המערכה הדמוגרפית, במאבק מדיני-פוליטי. לפוליטיקה נודעת השפעה רבה על ההתפתחויות הדמוגרפיות בשלושה תחומים עיקריים (גילבר, 1995). התחום הראשון עוסק בהשפעת הפוליטיקה על הפקת המידע הדמוגרפי, שעלול להופיע באופן מוטא מתוך ניסיון לקדם אגינדה. למשל, קיימת מחלוקת גדולה לגבי היקפה של האוכלוסייה הפלסטינית בין הנהר לבין הים (פער המיליון, 2006). בהקשר זה, מעניין לראות כיצד לעיתים, נהגו הפלסטינים להשתמש במחקרים הדמוגרפים של ישראל, כדי לטעון את טענותיהם¹⁵.

בשונה מהתחום הראשון שעסק בפרשנות, התחום השני עוסק במהות – דבר שבא לידי ביטוי ב"מדיניות נטאלית" (Barrett, 1995), שתכליתה להשפיע על שיעור הפרייון של האישה. למשל, מדיניות הילודה הסינית (פרידמן, 2010). בהקשר הפלסטיני, בניגוד למקרה הסיני, האזכור יהיה של מדיניות פרו-נטאלית. קרי מדיניות מעודדת ילודה. דוגמה למדיניות פרו-נטאלית ניתן גם למצוא במדיניות הישראלית, בעיקר בעבר (אופיר ואליאב, 2005).

התחום השלישי עוסק בהשפעת הפוליטיקה על התהוותן של תנועות הגירה המוניות (הסכם ההגירה, 2018). גם בתחום זה ניתן לפגוש במדיניות שדוחפת להגירה שלילית (נטישה), כדוגמת נטישתה של יהדות מצרים לאחר מבצע קדש, בעידודו המקפח של השלטון הנאצריסטי, אשר שלל את זכויותיה הבסיסיות והלאים את רוב רכושה (Stillman, 1991), ומנגד, מדיניות ישראלית שתומכת בהגירה יהודית לשטחה, בדמות חוק השבות ופעולות נוספות מעודדות "עלייה".

¹⁵ למשל, שימוש שעשו הפלסטינים, בדו"ח שחיבר הדמוגרף הישראלי, פרופסור רוברטו בקי (מייסד וראש הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של מדינת ישראל ב-23 שנותיה הראשונות). אותו דו"ח הוגש לממשלת ישראל, ובהמשך שימש כבסיס למאמרים פלסטינים שנכתבו בעיקר בשבועון האש"פי "פלסטין אל-ת'ורה", והיה בגדר "They rest our case" (פלסטין אל-ת'ורה, 24.1.1987; מתוך שטיינברג, 1995, עמ' 167).

עבודה זו תתמקד בתחום השלישי, שכאמור עוסק בהגירה שמונעת על ידי שיקולים מדיניים אסטרטגיים. הסעיף הבא, ידון בחיבור שבין שני המושגים "מערכה" ו"דמוגרפיה" – "מערכה דמוגרפית", אשר מקושר למדיניות של הגירה – תוך הסתמכות רבה על מקורות פלסטיניים, כחלק מהידוק ההקשר שבין התשתית לליבת המחקר.

1.4 מערכה דמוגרפית

המונח "מערכה דמוגרפית" אינו מהווה שילוב מובן מאליו של מונחי המשנה שמרכיבים אותו. מחד גיסא, "המערכה" הינה פרי תכנון מקיף, המזוהה עם העולם האסטרטגי ועוסקת בעיקר ביחסי הגומלין שבין אדם לחברו – יריבות בין קבוצות (נוה, 2003). מאידך גיסא, "הדמוגרפיה" מהווה ניתוח של התנהגות טבעית ולא מתוכננת, מזוהה עם הקהילה האנתרופולוגית ועוסקת ביחסים שבין האדם למקום – ילודה ביחס לשטח וכדומה (חימאיסי, 2011). לכאורה, מדובר בשילוב בין מונחים המגדירים דבר והיפוכו. ואולם, דווקא בפרדוקס זה טמונה חשיבותה של המשגה, המבקשת לתאר תופעה, שלמראית עין מושפעת מחוקי הטבע, אך זרמי עומק מתוכננים ונשלטים מנתבים אותה לצרכיהם.

תהליך העיצוב של ארצות וגבולות בשירות לאומים ושליטים, הינו רעיון ישן נושן, אשר לבש גוונים וכינויים שונים לאורך ההיסטוריה. ניתן להביא מספר דוגמאות להמחשה: אסטרטגיית ה"הפרד ומשול" ("divide et impera") ששורשיה בעת העתיקה. אסטרטגיה זו הגלתה אוכלוסיות מארצות מוצאן, כדי לנתק עמים ממקור עוצמתם, ובכך להגביר את כושר השליטה של האימפריה. כך, למשל, הוגלו היהודים מארץ ישראל, ומנגד הובאו ילידי אזור מסופוטמיה, המוכרים כ"שומרונים" לתפוס את מקומם (מלכים ב', י"ז, כ"ד); דוגמה שנייה – חילופי אוכלוסין ("טרנספר"), בכפייה או בהסכמה. למשל, תהליך הקמתן של הודו, פקיסטן ובנגלדש בעת החדשה, שהוביל לעקירת מיליונים מבתיהם, גם אם באופן מוצהר ניתן לאנשים חופש הבחירה; דוגמה שלישית ואחרונה – אינה עוסקת בהזזת אוכלוסיות, אלא בשינוי ובהתאמתן לדמותו של השלטון, למען הבטחת עתידו. כך, למשל, המירו המוסלמים הראשונים את דתם של מרבית אנשי המזרח התיכון בראשית דרכו של האסלאם, וכך המירו הספרדים והפורטוגזים את דתם של רבים מהילידים באמריקה לנצרות. ואולם, המונח "מערכה דמוגרפית", קל וחומר בהקשר הפלסטיני ובשונה מהדוגמאות דן, בא לתאר אסטרטגיה התיישבותית שונה בתכלית.

השיח הפוליטי והפובליציסטי בקרב בכירי אש"ף ותומכיו, הרבה לעסוק בהיבטים הדמוגרפים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, כבר בשנות השבעים של המאה העשרים, זמן מה לאחר כיבושם של השטחים על ידי צה"ל. בראייה ארוכת טווח, האמינו ועדיין מאמינים חוגים רבים – משני עברי המתרס של הסכסוך – כי גורל הציונות יוכרע על ידי הגורם הדמוגרפי. לפיכך, הענקת זכות השיבה לפלסטיני 1948, מהווה דרישה פלסטינית בסיסית בכל משא ומתן. דרישה זו קובעה לא רק משיקולים של צדק ותודעה פלסטינית לאומית, אלא גם כאמצעי לניגוח הציונות, ולביטול הישגי המהפך הדמוגרפי, אשר זו ביצעה באמצעות גלי העלייה שנקלטו בארץ מיד לאחר הקמתה של מדינת ישראל (זילברשץ וגורן-אמיתי, 2010).

ההנהגה הפלסטינית הכירה בצורך לגבש "מדיניות דמוגרפית" (שטיינברג, 1995 עמ' 181)¹⁶, כמשקל נגד למדיניות ההנהגה הישראלית, שלדידם מנוהלת כנגד העם הפלסטיני – מדיניות אשר כונתה על ידם בין השאר כ"קולוניאליזם התנחלותי" או לחלופין כ"קולוניאליזם מגלה"¹⁷. לשיטתם, ההתנחלויות משני עברי "הקו הירוק", נועדו לקבוע עובדות דמוגרפיות, והרי זו הדרך לקבוע את שייכותה האתנית של האדמה.

להערכתה של תנועת הפת"ח – הגוף המרכזי באש"ף – יש לישראל שני עקרונות יסוד אידיאולוגיים: הראשון "בלעדיות האדמה"; והשני "בלעדיות העם". שתי תכליות אלה, עלולות לסתור האחת את השנייה, אלא אם כן, תתמיד ישראל להשתלט על אדמות בשטחים הכבושים, ולצמצם את מרחב המחיה של האוכלוסייה הפלסטינית, תוך דחיקתה ההדרגתית, לכדי הגירה (גרויס ושקד, 2017, עמ' 4)¹⁸. גורמים פלסטינים אחרים זיהו את הקונפליקט המתפתח בחברה הישראלית בנוגע לסוגיית ארץ ישראל השלמה, כמדינה דמוקרטית ולא יהודית, או לחלופין יהודית ולא דמוקרטית, לבין מדינת ישראל יהודית ודמוקרטית על חלק מן הארץ (נוסייבה והלר, 1991, עמ' 35). אולם, שיטת "כיבוש" זו – אשר פעלה היטב בשירות הציונות, למשל ב"חומה ומגדל" ובמפעל ההתנחלויות ביהודה

¹⁶ מ' שטיינברג מצטט בעניין זה את ג'ורג' קציפי, "אל-רהאן אל-דימוע'ראפי פי פלסטין", בתוך כמיל מנצור (עורך), אל שעב אל פלסטני פי אל-דאחיל (ביירות: המוסד למחקרים פלסטינים, 1990), עמ' 41.

¹⁷ בתעתיק: "איסתייעמאר איסטיטאני" ו"איסתייעמאר איגילאאי" בהתאמה (ראו גם אמיר 2005).

¹⁸ הסתירה עלולה לנבוע ממצב בו מדינת ישראל תבקש לשלוט בשטחים. קרי מדינה אחת לשני עמים (בלעדיות האדמה ולא בלעדיות העם). לחלופין, מדינת ישראל תוותר על השטחים, ובמצב שכזה תהנה הציונות מבלעדיות העם, אך ללא בלעדיות באדמה. כאמור, רק רעיון של טרנספר עשוי להגשים את בלעדיות העם והאדמה בעת ובעונה אחת.

ושומרון – לדידו של אש"ף, אינה צריכה להיות נחלתה של הציונות בלבד, וטוב יעשו הפלסטינים אם יאמצו דוקטרינה זו (שטיינברג, 1995, עמ' 153-158).

הזרם המרכזי באש"ף גרס, כי הדמוגרפיה (העוסקת בילודה ביחס לאדמה) תוכל לתרום לקידום האינטרסים הפלסטינים, תהא ההתפתחות המדינית אשר תהא. בכל תהליך שלום שישאף להסדיר את רעיון שתי המדינות, תשמש הדמוגרפיה כקלף מיקוח. לחלופין, בהיעדר הסדר תהווה הדמוגרפיה "עוגן", שיגביר את הפולמוס המפלג בתוך ישראל, באשר לפתרון הסכסוך (שם). הפלסטינים היטיבו לזהות את חששה של הציונות מפני האיום הדמוגרפי, והקפידו להאדירה בתיאורים מפליגים, כדוגמת, "רוח רפאים המהלכת אימים על הציונות"; "בהלה" ו"מצוקה דמוגרפית קיומית"; שנת 2000 הוגדרה כ"שנת התפנית הגדולה", בהתכוונה של האמירה למהפך הדמוגרפי לו ציפו¹⁹; יאסר ערפאת צוטט כאומר "אנו יודעים את חשיבות הגורם הדמוגרפי כאחד מכלי הנשק שלנו"; ועוד מפיו של ראש אש"ף לשעבר, אשר הפריז בתיאורו את האישה הפלסטינית כ"פצצה ביולוגית, המאיימת לפוצץ את ישראל מבפנים" (שטיינברג, 1995, עמ' 157, 167-170). הקשר שבין דמוגרפיה למערכה בקרב ההנהגה הפלסטינית, לא פעם עטה על עצמו טרמינולוגיה מלחמתית. כך למשל, ראה אש"ף באינתיפאדה הראשונה ניסיון להמרת הפוטנציאל שטמון בגורם הדמוגרפי, לכדי מאבק אלים בכיבוש. כל זאת עוד בטרם יהפוך המיעוט הפלסטיני לרוב (שם, עמ' 158-159).

במערכה, כפי שכבר צוין, קיימים לפחות שני צדדים יריבים, והיא מושפעת לרוב מ"שחקנים" נוספים, שיסייעו בעיצובה, אם במתכוון ואם לאו – תופעה אשר מתקשרת עם תאוריית המערכות המורכבות ועם היעדר התפתחות ליניארית (רזי ויחזקאלי, 2007). בהקשר זה, נראה היה כי פתיחת שערי ברית-המועצות לקראת תחילתו של העשור האחרון במאה העשרים (אשר נבעה מהתפרקותה של ברית המועצות והפשרת היחסים של הגוש המזרחי עם מדינת ישראל), פורש על ידי אש"ף כמכה אנושה למערכה הדמוגרפית הפלסטינית. עד אז ההתפתחות הדמוגרפית הייתה במגמה ליניארית וחיובית מבחינת הפלסטינים. אך עם נפילת מסך הברזל הקומוניסטי, נסוגו באבחה הישגיו של "הרחם הפלסטיני" שנות דור לאחור (גלילי וברונפמן, 2013). דווקא בנקודת שבר זו, עלתה קרנה של הקרקע בעיני הפלסטינים, והרי כפי שכבר צוין, מלבד רכיב הילודה, קיים גם מוטיב האדמה. הדבר חייב את

¹⁹ בסוף שנות ה-70 ותחילת שנות ה-80 של המאה העשרים, העריכו מחקרים דמוגרפים ישראלים, עליהם נהנו להסתמך גם הפלסטינים, כי תוך שנות דור (כאמור, בסביבות שנת 2000 בקירוב), היתרון הדמוגרפי יטה שוב לטובתם של הפלסטינים (שטיינברג, 1995, עמ' 167).

הפלסטינים להרחיב את מאמצייהם בכל הקשור להשתלטות על אדמות, הן כדי להסיט את "המערכה הקרה" לתחומים בהם ניתן יהיה להמשיך ולקדמה כערוץ חלופי למערכה הדמוגרפית הנסוגה, והן כדי לבלום כל ניסיון ישראלי ליצור מרחבי מחייה חדשים לעולים מברית-המועצות, תוך הפקעתן של קרקעות נוספות בשטחים הכבושים. אפילו ערפאת, שנחשב לארכי-טרוריסט מנקודת המבט הישראלית, וכמיליטנט לכל הדעות, תפס בשלב מסוים את הדבקות באדמה, כקודמת בחשיבותה למאבק המזוין (שטיינברג, 1995, עמ' 174-173).

הרכיב הקרקעי במערכה הפלסטינית – שנקרא "אל-צמוד ואל-ת'באת" (עמידה איתנה והיצמדות לאדמה) – מהווה, חלק חשוב בהתהוותה של המערכה הדמוגרפית בהווה, וכן בסיכויי הצלחתה העתידיים (התרגום לאנגלית של הכרזת העצמאות הפלסטינית, כפי שהועברה למועצת הביטחון – General Assembly Security Council, 1988).

אם כן, ניצבת בפנינו תפישה, שאינה חדשה ואינה פרי המצאתם של הפלסטינים. יחד עם זאת, תפישה זו אינה נופלת בגדרי המונחים המערכתיים, הפוליטיים או הדמוגרפיים שמוכרים לנו כיום, וזה המקום לנסות ולהגדירה. מערכה דמוגרפית הינה **מאמץ גיאופוליטי**²⁰ השואף **לעיצוב גבולות עתידי באזורי מחלוקת טריטוריאלית בין קבוצות לאומיות שונות**, באמצעות **אסטרטגיית התיישבות, שנועדה להשתלט על שטחים, שלא בכוח הנשק, חקיקת הריבון או הסכמים מדיניים**. ולפיכך, היא מנוהלת באופן, **תחבולני, יצירתי, חשאי ולא מוצהר**²¹, תוך **נטילת היוזמה בסכסוך**, לרבות נקיטת פעולות חד צדדיות בשטח. מעל הגדרה זו, מרחף לעת עתה סימן שאלה גדול, עד לגמר בחינתה אל מול מקרי הבורח שיוצגו בהמשך. לפיכך לעת עתה, תיחשב זו לטענה בלבד.

מעניין לראות כיצד הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שפרץ על רקע דמוגרפי, ושנכפה על ערביי ארץ ישראל, שלא במתכוון – על ידי גלי העלייה הראשונים, מסוף המאה התשע-עשרה ועד לתחילת המנדט הבריטי בארץ ישראל, והפך ברבות השנים למאבק אלים ועקוב מדם – עלול בסופו של דבר להיות מוכרע באותו "מגרש" (דמוגרפי) אשר בו הוא פרץ. הזרם המרכזי באש"ף, שכיום מונהג על ידי יושב ראש הרשות הפלסטינית, מתמודד עבאס (אבו-מאזן), זנח

²⁰ גיאופוליטי – ניתוח מערכת יחסים בינלאומיים במרחב מסוים מנקודת מבט גיאוגרפית, והרי גבולות של מדינות משורטטים גיאוגרפית ומהווים מוקד ליחסי גומלין בין מדינות ועמים (Devetak, 2012, p. 492).

²¹ החשאיות וחוסר ההצהרתיות מכוונים לרמת הכוונה המערכתית, שכן הפעולות ברמה הטכנית בשטח הן פיזיות, ולפיכך גלויות לעין, קל וחומר לאחר מעשה.

ככלל את דרך הטרור, והפך להיות פעלתן יותר ויותר במאבק על האדמה, שכן, האדם קובע את צביונה של האדמה ולא להיפך, ולכן דבקותו של העם הפלסטיני באדמתו, היא אשר הקנתה לארץ את זהותה (General Assembly Security Council, 1988)²². ניתן לראות כיצד הפלסטינים – שמאמינים בדמוגרפיה כאמצעי חשוב ב"ארגז הכלים הלאומי" שלהם – העבירו את כובד משקלה של תפישה זו, מאמונה בדמוגרפיה "פאסיבית" – טבעית – שנשמכת על הרחם הפלסטיני ("דמוגרפיה אנושית") ושנמצאה כפחות יעילה, למערכה דמוגרפית אקטיבית שעוסקת בהשתלטות על קרקעות ("דמוגרפיה קרקעית").

²² מתוך הכרזת העצמאות הפלסטינית מ-16 בנובמבר 1988.

2. ההתיישבות הערבית המסורתית – מאפייניה ואופן התפתחותה

2.1 מה בין הכפר הערבי לעניינה של עבודה זו?

פרק זה, בא להציג מודלים שונים של התפתחות ההתיישבות הערבית המסורתית בארץ ישראל. מידע זה ישמש בהמשך המחקר כנקודת ייחוס, אשר תסייע באיתורו של ההיסט בהתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918. המרחב הגיאוגרפי בו מתמקד המחקר, מצוי בדרומה של הגדה המערבית – אזור דרום הר חברון. חבל ארץ זה מיושב מזה דורות רבים על ידי אוכלוסייה ערבית מקומית – פלסטינית. מדובר באוכלוסייה מסורתית שבמשך מאות בשנים שמרה על מנהגים ועל אורחות חיים יציבים. מעת לעת, לאור הגידול הטבעי באוכלוסייה, חלו תמורות במאפייני ההתיישבות, אולם שינויים אלו היו ככלל איטיים ומקומיים, כפי שיפורט בהמשך הפרק.

הבנת מאפייני ההתיישבות הערבית המסורתית בארץ ישראל, ובחינת הפריזמה הגיאוגרפית והדמוגרפית, עשויות לסייע בגיבוש המסקנות לאחת משאלות המחקר העיקריות בעבודה זו. האם ניתן לראות בהתפשטות ההתיישבות הפלסטינית באזור הנדון, ביטוי גיאוגרפי לגידול טבעי באוכלוסיית המרחב, או שמא מדובר בהתפשטות התיישבותית שוברת מוסכמות, שעומדים מאחוריה כוחות חזקים שנתקשה להסבירם על בסיס המודלים המוכרים בגיאוגרפיה של ההתיישבות הארץ ישראלית, אלא כהתערבות מכוונת ומתוכננת?

2.2 האדם והאדמה בחברה הערבית

על הקשר ההדוק בין האדם לאדמה ניתן ללמוד גם באופן אטימולוגי. שני המונחים מושתתים על אותו השורש – א.ד.מ – דבר המרמז על היווצרותו של האדם מן האדמה²³.

²³ אמא אדמה מחייבת לשון נקבה ותוספת האות 'ה' כסיומת. ברוב המיתולוגיות של העמים המסורתיים נחשבת האדמה כיצירת אל, ולעיתים האדמה עצמה נחשבת כאלה נקבה, שהיא אם כל אדם וחי (קרק, תשמ"ט, 1989-90).

קשר אטימולוגי זה קיים לא רק בעברית אלא גם בלטינית. homo – אדם, אשר נוצר מ-humus – אדמה²⁴.

האדמה נועדה לספק מזון לתושבי הכפר, אשר עיבדו את האדמות מסביב למרחב המחיה שלהם. זיקה זו שבין האדם לאדמה הובילה למהפכה החקלאית, ולהפיכתם של מרבית בני האדם מלקטים ליושבי קבע, שעוסקים בחקלאות ומעבדים את אדמותיהם. המהפכה החקלאית, תרמה תרומה משמעותית לעיצובה של הקהילה החקלאית (הררי, 2013, עמ' 125-81). ככל שהאדמה הניבה יותר פירות לאדם, כך גברה סגידתו של האדם לאדמה, ותלותו הפיזית תורגמה עד מהרה גם לתלות מוראלית-דתית. הדבר קיבל ביטוי בווריאציות שונות, במקומות שונים ובתקופות שונות, אך עובר כחוט השני, בין כל היבשות, רוב הציביליזציות ולאורך כל ההיסטוריה האנושית המתועדת, מהאבאוריגיניים במזרחו של הגלובוס ועד לאינדיאנים במערבו (קרק, 1989-1990, עמ' 46-49).

מאז ומתמיד זכו הקרקעות בארץ ישראל למעמד של אדמה קדושה. מדובר על עניין תרבותי ודתי, שלענייננו אין חשיבות לשאלה מה קדם למה. בשלוש הדתות המונותאיסטיות, עובדה זו מוזכרת בהלכותיהן פעמים רבות. ניתן היה לצפות כי דווקא האמונה באל אחד אוניברסאלי – ולא באלוהי המקום – תפחית בערכו התיאולוגי של המקום, אך לא כך הדבר. אדמות ארץ ישראל הפכו עם כיבושן על ידי העות'מאניים, לרכושו של הסולטאן, כנציגו של האל, עלי אדמות. אך בראיה רחבה יותר, הפכו אדמות הארץ לרכושה של החברה המוסלמית בכללותה (קרק, 1989-1990, 48-51; גרנובסקי, 1949, עמ' 9-29). הרגישות הדתית בנוגע לאדמה הקדושה, הובילו את השלטון העות'מאני לאסור על נתינים זרים לרכוש קרקעות בארץ ישראל עד לאמצע המאה התשע עשרה (קרק, 1987, עמ' 35). ראוף פאחה, מושל הסנג'ק של ירושלים, אף הגדיל לעשות, בהוציאו צו האוסר רכישת קרקעות, לא רק על ידי נתינים זרים, אלא גם על ידי יהודים שהיו נתיני האימפריה העות'מאנית (בן-ארצי, 1988, עמ' 100). אולם, בדומה לרבים מהרעיונות המופיעים באסלאם ובנצרות, גם רעיון זה כנראה ויובא מהיהדות, כפי שניתן ללמוד מהפסוק "והארץ לא תימכר לצמתת כי לי הארץ (...)" (ויקרא, כ"ה, כ"ג). כלומר גם היהדות קידשה את האדמה. מלחמות רבות התחוללו בארץ ישראל על

²⁴ יש המקשרים את המונח אדמה לצבע אדום, ייתכן בשל גוון האדמה שהיה טוב לחקלאות. דמיון זה ניתן למצוא גם בשפה הערבית: حَمْرَاء – חֻמְרָא – שפירושה אדמה; בדומה ל – أَحْمَر – אַחְמָר – שפירושו אדום. דמיון זה מתקיים גם בין אדם לדם, ולצבעו האדום של נוזל החיים.

קדושת השם והאדמה, כשלבטח, המפורסמות מכולן היו מלחמות הצלבנים במוסלמים במסגרת מסעות הצלב. אך לא רק מלחמות דת ניטשו על אדמה זו, אלא גם מלחמות בין חמולתיות ובין שבטיות רבות, על קרקעות כנכסים פיזיים ולא תיאולוגיים (שטנדל, 1992)²⁵.

2.3 התפשטותו של הכפר הערבי בארץ ישראל החל מהמאה התשע-עשרה

קיימת זיקה בין התגבשותו הפיסית של הכפר הערבי בארץ ישראל לבין גיבושו הקהילתי (בן-ארצי, 1988, עמ' 95). אמנם זיקה זו אינה ניתנת להוכחה מובהקת, אך מצפייה במערכת האגרית הכפרית, ניתן בהחלט להתרשם מקיומה, לפחות בחלק ניכר מההתיישבות הערבית המסורתית. רובם המוחלט של הכפרים הערבים בארץ ישראל בעלי מתאר מגובב, חסרי צורה מסודרת, ובנויים לרוב בצפיפות (עמירן, 1956, עמ' 108-117; בן-ארצי, 1988, עמ' 76-77; ברור, 1994, עמ' 103)²⁶. מתכנני ערים יתקשו למצוא את ההיגיון המסדר שבהתהוותם "האמבית" משהו, של נקודות התיישבותיות אלה. אכן, "היגיון מראש" קשה יהיה למצוא, אך "היגיון שבדיעבד" – או במילים אחרות, מה הוביל להתפתחותם הרנדומאלית לכאורה של הכפרים הערביים – ניתן גם ניתן יהיה למצוא (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 40).

בהקשר לצורתו הפיסית של הכפר, חשוב לציין שעד לשלהי השלטון העות'מאני, הכפרים בארץ ישראל לא סומנו במדויק, שכן בראשית דרכו, השלטון העות'מאני לא ייחס לכך חשיבות מספקת (שם, עמ' 22). שיטת רישום הקרקעות, שהייתה בשימוש העות'מאניים ברוב שנות שלטונם בארץ ישראל, נקראה Kuud-u Hakami. זו התבססה על תיאורים מילוליים מפורטים של פרטי תבליט ותכסית, לתיאור ותיעוד מרחבי הבעלות הקרקעית (Biyik & Yavuz, 2006, pp. 1415-1425). שיטת תיעוד זו הייתה מסורבלת, לא מדויקת דיה וחלקית. עובדה זו הקלה על התפשטות כפרית בלתי מבוקרת. עם זאת החל משנות השישים של המאה התשע-עשרה, החל בארץ ישראל רישום קרקעות ומיפוי השטחים הכפריים באופן דקדקני

²⁵ למשל מלחמות שבטי קייס וימן, שנוהלו בארץ ישראל כמעט מתחילת האסלאם ובמשך מאות בשנים, לעתים בין מוסלמים למוסלמים, בין נוצרים לנוצרים ובין דרוזים לדרוזים (שם).

²⁶ למעשה ניתן להצביע על כפר אחד בלבד שנראה כי תוכנן טרם היווסדותו. הכפר כופחה בצפון מערב הנגב, נראה כהתפתחות של ישוב בת לעיר עזה, אשר הוקם בעידודו של השלטון העות'מאני (שם).

הרבה יותר – תמורה שהיא חלק מרפורמות התנזימאת²⁷ שהביאו לחקיקת חוק הקרקעות 1858 ולחוקי הטאפו בשנים 1859-1860 (בן-ארצי ובן-בסט, 2019; Kark & Oren- Nordheim, 2001). כחלק מהרפורמות, החלו העות'מאניים להקים יחידות מדידה בצבא ובמשל, במטרה לאפשר רישום מקרקעין מודרני ומדויק יותר, מבוסס שיטות מדידה גיאומטריות (Biyik & Yavuz, 2006, pp. 1421-1422).

מבחינת השלטון העות'מאני שימש הכפר כיחידה פוליטית ומנהלית. לראייה, בשנת 1864 נחקק חוק הווילאיתים (ארליך, 1988, עמ' 52), אשר ראה בכפר (קריה – karye) כיחידה המנהלית הבסיסית – מתחת לנאחיה, לקאזה, לסנג'ק ולווילאית – ובראש הקרייה הוצב המוכתר, אשר ניהל את ענייני הכפר ודאג גם לאינטרסים של השלטון המרכזי, לרבות גביית מסים וגיוס לצבא.

חמישה מרכיבים עיקריים השפיעו על אופן התהוותו של הכפר הערבי: דמוגרפיה, קידמה, חקיקה, ביטחון וצרכים קיומיים. לעיתים נוצרו ניגודים בין מרכיב אחד למשנהו, ולעיתים התאחדו המרכיבים לכדי תמורה אחת (בר-גל וסופר, 1976).

להתפתחות הדמוגרפית הייתה כמובן השפעה מכרעת על עיצובו של המרחב הכפרי. החמולה שהלכה והתרחבה, הביאה את אט לציפופה של הבנייה בכפר מחד גיסא, ולהתפשטות הפיסית של הכפר מאידך גיסא (שם, עמ' 18). ארץ ישראל בתקופה העות'מאנית לא נהנתה מפריחה כלכלית, ובתי אבן לא תמיד היו בהישג ידם של הפלאחים. היו כפרים ונקודות התיישבותיות שהחלו כמגורים בסוכות, בבתי טין ואף במערות. אולם החל מאמצע המאה התשע-עשרה החלה מגמה קבועה של גידול באוכלוסייה הארץ ישראלית, בין השאר בזכות יבואה של הקדמה – בין היתר באמצעותו של זרם המהגרים היהודים שעלו לארץ, ובהמשך אף עם החלפת העות'מאניים בשלטון הבריטי – שהביאה לשיפור במצב הבריאות ולעלייה בתוחלת החיים (שם, 29)²⁸. הגידול המשמעותי באוכלוסייה נבע לא רק מגידול טבעי, אלא אף מהגירה (המכונה גם "חדירה"). חדירה שכזאת לא הייתה נחלתם של המהגרים היהודים

²⁷ תנזימאת (מתורכית Tanzimat, ומתורכית עות'מאנית تنظيمات) ביטוי שפירושו ארגון מחדש. התנזימאת מתאר תקופה של רפורמות לארגון מחדש של האימפריה העות'מאנית שהחלה ב-1839 והסתיימה ב-1876 עם קבלתה של החוקה הראשונה.

²⁸ לדוגמה מפעלו של הדוקטור הלל יפה למיסוד הרפואה בישוב היהודי ולהתמודדות ארץ ישראל עם מגפת הקדחת.

בלבד, אלא גם של אוכלוסיות לא יהודיות. כדוגמת, החוראנים שהיגרו מאזור החוראן בסוריה; הצ'רקסים שהגיעו מאזור הקווקז; המצרים שהיגרו בעקבות מסעות הכיבוש של מוחמד עלי בארץ ישראל בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה; ואף מוגרבים שהיגרו לארץ מאזור המגרב בצפון מערב אפריקה. חלק מההגירות הללו נחשבו לנדידה ללא מעורבות ממשלתית, בדומה לנדידת השבטים הבדואיים ברחבי המזרח התיכון. בעוד חלקן היו בעידודם של השלטונות העות'מאניים והשלטון המצרי (מרומ, 2008, עמ' 102-103).

המהפכה התעשייתית שהגיעה בתקופה מאוחרת יחסית לארץ ישראל, נתנה את אותותיה כבר בשלהי השלטון העות'מאני, ובקצב מואץ הרבה יותר עם התבססותו של המנדט הבריטי. כך למשל, הוקמו דרכים חדשות שקישרו בין ישובים מבודדים למרכזים עירוניים, ובין כפרים²⁹ לבין מרכזים כפריים; הלך ונפוץ השימוש בחשמל ובמנועים לעיבוד תוצרת חקלאית, וכן לשינועה. כל אלה, אפשרו להתיישבות ליהנות מיתרונות הכפרים, תוך מיגור חסרונם העיקרי שטמון היה בריחוק. פיתוחן של הדרכים ואמצעי השינוע הממונעים תרם להתפתחותו של המסחר, אשר עודד אף הוא את ההתפשטות הכפרית (ביגר וגרוסמן, 1992, עמ' 120-121; גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 51).

כאמור, גם רגולציות מסוימות החישו את התפתחותו של הכפר הערבי. כך למשל החוק העות'מאני אשר חייב להקים מסגד בכל כפר (Singar, 1989, p. 78). מדובר בעול כלכלי שהושת על החמולה, והגביר את הכדאיות שבאיחוד מתחמים חמולתיים לכדי כפר אחד. דוגמה נוספת היא הרפורמה בקרקעות ובאחיזתו של השלטון העות'מאני באדמות המרחב הכפרי³⁰.

השיקול הביטחוני הקרין אף הוא על אופן התפתחותו של הכפר. המצב הביטחוני הרעוע במרחב שנבע מאירועי פשיטות ושוד, תרם לעיצובה של הבנייה. במקומות בהם הושקעו המשאבים הכלכליים לבניית בתי אבן, לרוב הקפידו לבנותם בצפיפות ובאופן מתכנס, על מנת לשפר את ההגנה (בר-גל וסופר, 1976, עמ' 14). לדוגמה, בחלק מהמבנים לא היו חלונות שפנו כלפי חוץ, בעוד שהמבנים עצמם נבנו בצורה מבוצרת, כך שכל פתחי הבתים פונים כלפי רחבה פנימית (מעין פטיו), ולכל המתחם היה שער כניסה אחד (ברור, 1994, עמ' 103-104). השפעת השיקול הביטחוני על אופן הבנייה, ניכרה אז, גם ברבים מהישובים היהודים שעלו

²⁹ כפרים – כפרים קטנים – hamlets.

³⁰ כפי שכבר הוזכר, בעיקר השפעת חוק הקרקעות העות'מאני (1958) וחוק הווילאיתים (1964).

על הקרקע, כדוגמת תל-חי וחלק מהשכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומות ירושלים במהלך המאה התשע-עשרה.

כפי שצוין, למרות הדאגות הביטחוניות, החלו מתפתחים גם "כפרירים" שחלקם לא עלו בגודלם על שניים עד שלושה מבנים וכעשר עד חמש-עשרה נפשות, בעוד הכפר הממוצע כלל עשרות בודדות של מבנים וכמאה וחמישים עד חמש מאות נפשות לערך (בן-אריה, 1985, עמ' 73-77). הכפיר מייצר אנומליה מסוימת אל מול השיקול הביטחוני, שכאמור היווה שיקול תכנוני מן המעלה הראשונה. אולם, בחינת תאוריית הצרכים של מאסלו, מבהירה כי השיקול הביטחוני, אמנם תופס מקום חשוב ב"פירמידת הצרכים", ברם הוא אינו נמצא בבסיס הפירמידה, אשר שמור לצרכים פיזיולוגיים בסיסיים, לרבות שינה, מזון ומים (Maslow, 1943). ואכן, החשש מפני מחסור במזון הצליח לגבור על הפחד הביטחוני והוביל להתפתחותה של צורת התיישבות חדשה, אשר הלכה והתפשטה על פני המרחב (בר-גל וסופר, 1976, עמ' 18).

ככל שגדלה האוכלוסייה, נדרשו עיבודם של שטחים חקלאיים יותר ויותר רחוקים מן הכפר. שתי סיבות מרכזיות היו לכך. הראשונה, הייתה הפשרת שטחים חקלאיים סמוכים לכפר, לצרכי בנייה, לאור הריבוי הטבעי של החמולות (בר-גל וסופר, 1976, עמ' 45-58; בן-אריה, 1988, עמ' 77). השנייה, הייתה קשורה גם היא לגידול האוכלוסין – יותר פרטים מחייבים יותר מקורות מזון ופרנסה, ואלה מחייבים יותר מרחבי עיבוד חקלאיים. הכפר הקטן סיפק מענה לאתגרים אלו בשני אופנים. האחד, הכפר הקטן שנבנה בסמוך לשטחי העיבוד המרוחקים, הקל על הפלאחים לעבד את אדמותיהם, תוך מיצוי מיטבי של שעות היום לעבודה בשדות, והימנעות מבזבוז שעות יקרות על צעדות אל ומהכפר – כל זאת טרם נפוץ השימוש ברכב, במנוע ובחשמל. שנית, הצורך להתקרב למרחבי העיבוד על ידי מעין "מוצבי חוץ התיישבותיים", סייע אף בפתרון בעיות המגורים והצפיפות בכפר (גרוסמן, 1994, עמ' 41-42; בר-גל וסופר, 1976, עמ' 13-22).

תופעה נוספת, שהשפיעה רבות על עיצובו של הכפר הערבי כפי שהוא מוכר לנו כיום, הייתה התפשטותם של כפרים חמולתיים סמוכים, אלה לעברם של אלה, עד שבסופו של דבר יצרו רצף התיישבותי אחד, ולהתהוותו של כפר שמורכב ממספר גרעינים נפרדים. ניתן לראות תופעה זאת גם בתקופות מאוחרות יותר. למשל, התחברותן של נקודות התיישבות חמולתיות נפרדות והתהוותו של הכפר הדרוזי בית-ג'אן, חיבורן של ענאתא ושועפאת במזרח

ירושלים³¹, התפשטותה של מודיעין לכיוון מכבים ורעות עד שלבסוף אוחדו השלושה תחת רשות מקומית אחת, וכך גם פרדס-חנה-כרכור, ועוד עשרות דוגמאות שבכוחן להמחיש, כי תופעת ההתפשטות וההתחברות בין נקודות יישוב נפרדות, שרירה וקיימת גם בעידן המודרני, כאשר לעתים החיבור מקבל תוקף אדמיניסטרטיבי ולעתים לא. על רבים מהחיבורים בין נקודות התיישבות שונות, ניתן לא פעם ללמוד משמם. למשל: הכפר בעיינה-נוג'דאת באזור בקעת בית נטופה שמהווה את איחודן המוניציפאלי של אנשי בעיינה עם בני שבט ערב אל-נוג'דאת, אשר בשנת 1987 אוחדו; ג'דידה-מכר בגליל המערבי שמהווה איחוד מוניציפלי של שתי קהילות חודרות – אנשי ג'דידה מסוריה של ימינו, עם אנשי אל-מכר מהלבנט; כך גם טובא-זנגריה ברמת כוזים, ועוד. בחלק מהמקרים, מעידים שמותיהם של הכפרים הערבים על כמות הגרעינים ההתיישבותיים שהרכיבו אותם. למשל, שמו של הכפר תרקומיא על גבול הקו הירוק בשיפוליו המערביים של הר חברון, נוצר מהחיבור של "טרייס קומאיי" שפירושו "שלושה כפרים", וכך גם שמו של הכפר פונדקומיה בצפון השומרון שנוצר מחיבור של "פנטא קומאיי" שפירושו "חמישה כפרים", מכאן גם מקור שמה של ההתנחלות הסמוכה חומש (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 43)³².

2.4 המושאע³³

החברה הערבית בארץ ישראל הייתה ועודנה בחלקה חברה אגררית. השיטה האגררית אשר הסדירה את תחום זכויות החזקה באדמות ברוב חלקי הארץ, הייתה שיטת ה"מושעא אל-קריה" או "מושעא אל-בלד" (להלן מושעא) (בן-שמש, 1953, עמ' 39; Patai, 1958, pp. 202-; 204).

³¹ התפשטותן של שועפאת וענאתא הינו מקרה מעניין, בו שועפאת אשר מהווה חלק מהשטח המוניציפאלי של ירושלים, התחברה למעשה עם ענאתא, אשר נמצאת מעבר לקו הירוק. הדבר יוצר קושי רב לרשויות אכיפת החוק ולכוחות הביטחון בפעילותם בתפר מיושב זה.

³² יש שטועים לגבי שמה של טליתא קומי שנמצאת בפאתי בית-ג'אלה וחושבים שמקור שמה מהווה חיבור בין "טלתא" – שלוש, ו"קומיי" – כפר. אולם כאמור מדובר בטעות, שכן המונח "טליתא קומיי" לקוח מסיפורי הברית החדשה, והוא מורכב מהמונח "טליתא" שפירושו ילדה קטנה בארמית סורית, ו"קומיי" – פשוטו כמשמעו בעברית. בפרשה זו, פנה ישו לבתו של ראש הכנסת שחלתה ומתה, באומרו "טליתא קומיי", והילדה התעוררה לחיים (הבשורה על פי מרקוס, פרק ה').

³³ מושעא (מושעא) – בטורקית muşah, לקוח מהמילה הערבית مشاع, שפירושה "מפוזר".

המושאע היא שיטה שעוסקת בזכויות בקרקע, שהייתה נהוגה בתקופת העות'מאניים, ויש שגורסים כי הייתה מקובלת עוד בתקופת המקרא³⁴, ויש הסבורים כי מקור השיטה הוא בבדואים (בר, 1971, עמ' 67-72). אמנם, לא בכל חלקי הארץ אימצו שיטה זו, אולם תפוסתה הנרחבת ביותר הייתה באזורים הכפריים בדרומה של הארץ, ולעניינו, לרבות בדרום הר חברון. על פי שיטה זו הזכויות בקרקעות הכפר היו משותפות לכפר כולו ללא שיוך קבוע למי מתושביו (Patai, 1949, p. 438; גרוסמן, 1986, 56-60)³⁵.

ראש הכפר, אחת לשנה, לשנתיים, ולפעמים רק אחת לחמש שנים, היה מחלק את הקרקעות על פי אחת מיני שיטות אפשריות רבות, שכל כפר או אזור נהג על פיה. אחת השיטות לחלוקה הייתה על ידי חלוקה לגושים ולחלקות, שהיו מחולקות לתושבי הכפר באמצעות הגרלות. היו כפרים שחילקו באופן שווה בין מספר הגברים בכפר; היו שחילקו בהתאם למספר הנפשות בכפר; ולעיתים החלוקה התבצעה בכלל בין החמולות השונות. שיטה מעניינת נוספת שאימצה גישה תועלתנית, חילקה את הקרקעות בהתאם לכושר היצור שעמד לרשותם של הפלאחים, תוך התחשבות בכמות הידיים העובדות, בהמות עבודה וכדומה (גרוסמן, 1996, עמ' 57-58).

למושאע היו יתרונות וחסרונות לרוב. מחד גיסא, היא תרמה לסינרגיה בטיפולם של הפלאחים בבעיות מרחביות, כגון: הגנה על השטחים, טיפול בבעיות ניקוז וסכירה, הדברת מזיקים ועוד. כמו כן, שיטה זו הקלה על גביית המסים. אלה הושתו על הכפר, ואפשרו לשלטון לצמצם את מערך הגבייה, שבעידן שטרם הוראות הקבע והתשלומים דרך האינטרנט, היה מערך מסורבל ויקר לתחזוקה. מאידך גיסא, הדבר יצר לא מעט קשיים. כך, למשל, אחרי עבודת כפיים שנמשכה חודשים ארוכים, נדרש הפלאח להחליף את חלקתו – אותה עיבד במסירות – עם פלאח אחר. מטבע הדברים, היה מי שהרוויח מכך, אך באותה מידה היו גם מופסדים (Nadan, 2003).

בהמשך, בעלי הכוח בכפר בפרט ובאזור בכלל, אם באמצעות ממון (כוננו אבו דרהם), או אם בזכות מעמדם, נהנו מזכויות יתר על הקרקעות, וכוח המיקוח דחק את השוויון ואת צרכי הקיום הצידה (גרוסמן, 1996, עמ' 63-65). תמורה נוספת שחלה, טמונה הייתה בהתנוונותה

³⁴ למשל: "וְהָאֶרֶץ, לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּת--כִּי-לִי, הָאֶרֶץ: כִּי-גֵרִים וְתוֹשְׁבֵי אֶתֶם, עִמְדִי" (ויקרא פרק כה, פסוק כג) (Kark, 1992).

³⁵ בדומה למשל לקיבוצים במתכונתם הישנה, טרם ההפרטות והשינויים.

של שיטת המושעא. במקומות רבים הפכה החלוקה הזמנית עם השנים לקבועה. שינוי זה גרם תחילה לזכויות השיתופיות על קרקעות הכפר, להפוך לזכויות של בעלות קבע על קרקעות משויכות דה-פקטו, ובשלב מאוחר, הפכו הזכויות הפרטיות על הקרקעות לזכויות דה-יורה – מולך³⁶ (גרוסמן, 1996, עמ' 61). בעיה נוספת שפגעה באפקטיביות המושעא קשורה לגידול המשמעותי באוכלוסייה. חלוקה יתרה של הקרקעות הנתונות של הכפר, ענתה בשלב מסוים להגדרה "תפסת מרובה לא תפסת", שכן הצמצום ההולך וגדל בחלקו היחסי של כל פלאח, הלכה והקשתה על יכולתם של הפלאחים לכלכל את משפחותיהם (שם). לבסוף, גם הרפורמיסטים העות'מאניים הגיעו למסקנה כי רב הנזק על התועלת, וניסו לבטל את שיטת המושעא שנתפסה על-ידם כמיושנת. לפיכך, הובילו רגולציה בעניין (Hardin, 1968); גרוסמן, 1996, עמ' 71-72)³⁷. אולם התרופפותו של השלטון העות'מאני בשנות ריבונותו האחרונות בארץ ישראל, לא סייעו בידי לקדם את הרפורמה בקרקעות, וזאת קרמה עור וגידים רק בתקופת המנדט הבריטי, ועד לשנות הארבעים של המאה העשרים, רוב הקרקעות עברו תהליך של שיוך (Kamen, 1991, p. 136).

מצב שונה בתכלית היה באזור יהודה ושומרון. ב-1967 מרבית הקרקעות בשטחי הגדה המערבית עדיין לא היו משויכות, כאשר באזור הר חברון, הפיגור בעניין השיוך היה הקיצוני ביותר. במרחב זה, המושעא חלשה עדיין על תשעים וחמישה אחוזים מהקרקעות (מ' יהודה ושומרון, 1968, עמ' 110, מתוך גרוסמן, 1996, עמ' 61). אולם, בחמישים ושתיים השנים שחלפו מאז, הלחץ הכלכלי והמודרניזציה שהעלו את קרנה של החומריות – ואתה גם של החתירה לשיוך הקרקעות – ומעבר מחברת קולקטיבית לחברה הרבה יותר אינדיבידואלית, הביאו להיעלמותה הכמעט מוחלטת של שיטת המושעא (Kamen, 1991, pp. 135-143).

2.5 ההתפשטות מכפרי האם ליישובי הבת

כפי שצוין בסעיפים הקודמים, התפתחותם של הכפרים, וכן הגדלת השטחים המעובדים ואיתם גם מרחקיהם מהגרעינים הכפריים, יצרו בעיות תפעוליות לא מבוטלות לפלאחים של

³⁶ מולך (מִלְכָּה, מולק; mülk תעתיק טורקי: מולק; ملك, תעתיק ערבי: גם מִלְכָּה). המשמעות הקדומה של מושג זה הייתה נכסי נדל"ן שהיו ברשות המלך. קרי אדמות מדינה. בהמשך קיבל המושג משמעות אדמיניסטרטיבית מחודשת, על פיה התייחס המושג לקרקעות בבעלות פרטית של תושבים (בן-צבי, 1937, עמ' 158).

³⁷ תחילת רישום הקרקעות על ידי השלטונות העות'מאניים בארץ ישראל החל משנת 1863 (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 35).

טרום "עידן הטרקטור". המענה שניתן לאתגר אבולוציוני זה, היה בדמות הקמת יישובים עונתיים. רעיון המאהל העונתי מוכר מעולמם של הבדואים. אולם בשונה מהבדואים – אשר נדדו בין העונות בין תאי שטח שונים בתכלית – במקרה של הכפר המסורתי, ניתן היה למצוא את המאהל העונתי לא הרחק מהכפר (במשבצת של כפר האם), או לכל היותר ב"מוואת" – אותו שטח שהקיף את הכפר, אשר היה שטח ללא בעלים מוגדרים (כרמי 2004)³⁸.

תהליך התפשטותם של כפרי האם ליישובי הבת, היווה תמורה משמעותית בתפרוסת ההתיישבותית בארץ ישראל. ליישובי הבת היו כינויים רבים. חלקם זכו לקידומת ח'רבה, שכן הוקמו על חורבותיהם של יישובים קדומים, או לחלופין לאור השימוש שעשו במבנים עתיקים לצרכי התיישבות ארעית³⁹; חלקם כונו מזרעות (חוות) ששמש מנציח את השורש ז.ר.ע⁴⁰; וחלקם כונו עזבה⁴¹. מונח זה מקורו במצרים, והוא רווח גם בקרב הבדואים בארץ ישראל בהקשר של מאהלי הקיץ, שנעזבו בחורף. כל עוד לא הייתה בעיה של קרקעות להתיישבות, העזבות נשארו עונתיות. במשך הזמן, נטמעו חלק מהעזבות בתוך יישובי האם, אשר התפשטו לכיווןן ו"בלעו" אותן, בעוד שעזבות אחרות שהיו מרוחקות יותר מכפרי האם, התפתחו להיות כפרים עצמאיים, שעומדים בפני עצמם, כאשר העזבות היוו את גרעיניהם (ביגר וגרוסמן, 1992, עמ' 111). התפתחות העזבה כישוב קבע בעבור הפלאחים, נבעה לא רק מהריבוי הטבעי, אלא גם מתהליך של אינטנסיפיקציה בחקלאות – שגם הוא קשור בעקיפין לגידול הדמוגרפי, שהוביל לגידול בביקוש לתוצרת חקלאית ולמקורות פרנסה (Grossman,

³⁸ על פי חוק הקרקעות העות'מאני מ-1958, הקרקעות הסמוכות לכפר, ניתנו למי שעיבד אותם באופן רציף, ואילו קרקעות רחוקות יותר מהכפר במרחק של 2.5 קילומטרים מקצה השטח הבנוי, או לחלופין קרקעות במרחק בו צעקות מהבית הקיזוני בכפר לא נשמעות, נחשבו לאדמות מדינה, ולפיכך היוו "מוואת" (שם).
³⁹ למשל חרבת דיר-עזיז בדרום רמת-הגולן – ישוב סורי שננטש במלחמת ששת הימים. ישוב זה הוקם על חורבות התיישבות יהודית עתיקה מתקופת המשנה והתלמוד. חרבת סעדים או אל חרבת א-צעדיה (החורבה הגבוהה) על שמש של העצים הגבוהים הגדלים במרחב, או חרבת סעידה, שכן השייח אחמד, ששמו הונצח במסגד במקום היה ידוע כמרפא עקרות.

⁴⁰ למשל הישוב מזרעה שנמצא באזור נהרייה, הכפר מזרע א-שרקיה (החוה המזרחית) ולא רחוק ממנו הכפר מזרע א-קבליה (החוה הדרומית), שתיהן נמצאות בסמיכות זו לזו, בשטחי הרשות הפלסטינית בנת רמאללה ואל-בירה, ולכן נוספו לשמן של מזרעות אלה גם כיווני רוחות השמיים, על מנת להבדיל בין האחת לשנייה.

⁴¹ למשל, עזבת גיאירד ליד טול-כרם, עזבת אליאס שנמצאת בסמוך לכפר מעיליא באזור נחל כזיב, עזבת א-טביב שהייתה ישוב בת לכפר עזון הסמוך, ואף "עזבת" (חורבה נטושה ליד רעננה של ימינו), שאף היא היוותה יישוב בת של עזון.

1971, pp. 107-128) – אך גם לקדמה ולהתפתחות הטכנולוגית⁴². היו מקרים בהם עקירה בלתי רצונית של אוכלוסייה מצומצמת הביאה להפיכתה של העזבה להתיישבות קבע (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 47). במקומות בעלי אקלים בלתי יציב, כגון דרום הר חברון, נעשה שימוש רב במערות ובאוהלים, והעזבה לבשה לא פעם, צורה של התיישבות בדואית מסורתית. תמורות חברתיות ומשפחתיות מסוימות, היוו אף הן גורם תורם להתבססותן של העזבות כיישובי קבע. אחת הבולטות שביניהן הייתה התרופפותו של המעמד החמולתי (ברור, 1994, עמ' 109).

צורה נוספת של התיישבות ארעית נקראה "מראח" (פירוש המונח בערבית לנוח, בהתכוונו למקום חניה ומנוחה). ה"מראח" שימש לרוב את רועי הצאן, כמקום מנוחה שכלל גם מכלאות צאן וקרבה למקורות מים. גם צורת התיישבות זו אפיינה את דרום הר חברון וספר המדבר. בשונה מאזור יהודה, בשומרון נהוג היה לכנות צורה התיישבותית זו בשם "נזלה"⁴³ (Ginat, 1982, p. 27). ואילו באזור השרון, שטחי המרעה שנתפסו על ידי כפרי ההר הסמוכים זכו לכינוי "ע'אבות" (מרום, 2008, עמ' 101).

ריבוי המושגים להתיישבות הבת, נבע הן משינויים סמנטיים ודיאלקטיים, והן מהבדלים מהותיים בשימושי אותן נקודות יישוב. למשל, העזבה יושבה ונעזבה על ידי הפלאח בהתאם לעונות השנה, כאשר עונות ההתיישבות היו בעיקר עונות המעבר, בהן זרעו וקצרו. בעוד שה"מראח" יושב לפרקי זמן קצרים יותר, בהתאם לתנועה הרב-שלבית של רועי הצאן, בעקבות פריונם של שטחי המרעה.

מרכיב נוסף, שאין להתעלם ממנו בתהליך האבולוציוני שהפך את ישוב הבת העונתי לישוב של קבע, קשור גם במאפייני הבנייה. בעבר כשהבדואי החליט לנדוד, הוא נאלץ לפרק את מאהלו, על מנת להקים מאהל חדש במקום אחר. בהמשך הוקמו מבנים ארעיים כמו סוכות ופחונים, ובשלב מאוחר יותר גם מבני אבן. המעבר מבנייה ארעית למבני קבע, תרמה תרומה רבה להתפתחות הכפרית בכלל, ותרומה מכרעת להתפתחותם של כפרי הבת בפרט (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 286).

⁴² מחקר של נעם זיגלמן ואסתר לחמן מ-2013, מראה כיצד למרות צמצום של כחצי מיליון דונם בשטחים החקלאיים בישראל בכחמישים השנים האחרונות, האינטנסיפיקציה בחקלאות הובילה להכפלה ואף לשילוש התוצרת החקלאית (אוניברסיטת תל-אביב, 2013).

⁴³ בא מלשון נזל, כלומר "ירד" – "ירד מההר לגבעות או לשפלה".

2.6 התפרוסת המרחבית של הכפרים הערבים

על פי רוב התרכזה האוכלוסייה הכפרית הערבית בארץ ישראל דווקא בהרים ולא במישורים ובעמקים (גרוסמן, 1990, עמ' 265). הסיבות לתפרוסת זו היו רבות ומגוונות. ראשית האקלים הים תיכוני החם, אשר מאופיין בעומסי חום רבים בתקופת הקיץ ולסירוגין גם בעונות המעבר, הקל על מתיישיבי ההרים שנהנו ממוזג אוויר ממוזג יותר. שנית, השטח ההררי נמצא ראוי יותר לגידולים מסוימים כגון: זיתים, תפוחים ודובדבנים. שלישית, במרחב ההררי הנגישות לחומרי בנין הייתה גבוהה יותר, ותרמה רבות הן לבנייה והן לחקלאות (הקמת טרסות). רביעית, לישיבה על ההר היו גם יתרונות ביטחוניים שהקנו התרעה ומיצוי יתרון טופוגרפי למגן (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 50-51; בר-גל וסופר, 1976, עמ' 13).

אולם, להתיישבות בהרים היו שני חריגים עיקריים. הראשון, ההתיישבות במישור החוף, שנהנתה מקרבה לציר החוף שהיווה עוד בימי קדם, עורק מסחר חשוב, אשר תרם לפרנסתם של היושבים לצדו, וכן נהנתה מהקרבה לים ולערי הנמל שתרמו אף הן במישור הכלכלי (ברור, 1994, עמ' 110)⁴⁴. השני, ההימנעות מההתיישבות הערבית הכפרית בעמקים, שאפשרה את תפיסתם גם על ידי יישובי בת, אך בעיקר אפשרה את מילוי הווקום על ידי אנשי העליות, שדאגו לייבש את הביצות ולהפוך את העמקים לאסמי התוצרת החקלאית הגדולים בישראל (למשל: עמק החולה, עמק יזרעאל ועמק בית-שאן).

מכלל ההן, נשמע הלאו. ניתן להסיק כי בעוד שכפרי האם התפתחו בשטחים ההרריים שנהנו מאיכות גבוהה יותר של קרקע ומתנאי מזג אוויר טובים יותר למחייה ופרנסה, יישובי הבת הלכו ונדחקו לאזורים פחות נוחים למחייה ולחקלאות, כדוגמת שטחי הביצות של אזור השרון (מרום, 2008, עמ' 101), ולעניין מחקר זה אף ספר המדבר .

2.7 ההתפתחות הכפרית בדרום הר חברון

מרחב דרום הר חברון משתרע מדרום לעיר חברון – אזור דורא ודיר סאמת – בחלקו הצפוני, עד אזור יער יתיר בואך בקעת ערד בדרום; ומאזור אום-דרג' טואני במזרח, ועד ענב אל צעיר וענב אל כביר במערב. מדובר בשטח הררי שהולך ומשתפל מהעיר חברון, דרומה, מערבה ומזרחה, מגבהים של כ-1,000 מטר ועד לסביבות 500 מטר מעל לגובה פני הים. תא שטח זה

⁴⁴ ראה נספח ג'.

דליל במשקעים שהולכים ומתמעטים ככל שנעים דרומה ומזרחה, עד לרמה של כ-200 מילימטרים בשנה, אשר הופכת את המרחב הנדון לצחיח ברובו. זאת ועוד, הקרקע הגירנית שבחלקה מכוסה בנארי, וכן היותו של האזור טרשי, מקשים אף הם על פיתוח החקלאות באזור. אותם קשיים פיזיים ואקלימיים, שהקשו במשך מאות בשנים על פיתוחה של חקלאות בעל (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 222-225), שימרו את מרחב דרום הר חברון, כשטח המיושב בדלילות עד לשנות התשעים של המאה העשרים.

מרחב דרום הר חברון שמתוחם על ידי מרחבים מדבריים מדרום וממזרח (צפון הנגב ומדבר יהודה), חשף אזור זה להשפעתם של שליטי המדבר הבלתי מעורערים, הלא הם הבדואים. שטחי ספר אלו, סבלו מפשיטות, והיו נתונים לתביעת חזקות קרקעיות של שבטים בדואים שחיו באזור – עובדה אשר העצימה את האתגר הקיומי במרחב, והפכה אותו לפחות אטרקטיבי להתיישבות (גרוסמן, הפלאח והבדווי בשולי המדבר - מערכת היחסים ואסטרטגיות הקיום, 1994, עמ' 21). חלק לא מבוטל מההתיישבות הדלילה במרחב התאפיינה בשוכני מערות, עם בנייה עילית מצומצמת ביותר. העיירות הפלסטיניות המרכזיות בדרום הר חברון, אז כמו גם היום – יטא, סמוע ודהרייה – היו אף הן יישובי מערות עם מעט בקתות מעל לפני הקרקע. מאפיין התיישבותי זה נשאר דומיננטי לפחות עד לשנות הארבעים של המאה העשרים. יצוין, כי גם כיום בעידן של בנייה מהירה ובהיקפים גדולים, עדיין יש שוכני מערות בדרום הר חברון, בעיקר באזור סוסיא ובשטחי ספר המדבר. חלק משוכני המערות, אז כמו גם היום, נחשבו ונרשמו כתושבים בכפרי האם. מנגד, חלק ממקבצי המערות התפתחו ברבות השנים לכדי ישוב. בהיעדר חקלאות בעל עשירה, התבססו תושבי המרחב בעיקר על גידול צאן. מחזוריות הנדידה של המקנה, הביאה את מגדלי הצאן לנטוש את יישובם, ולנדוד למדבר בדרך כלל בתקופות האביב והסתיו, תוך ישוב המראחים באזורי ספר המדבר. השכנות עם הבדואים וחדירתם למרחב, יחד עם ההסתמכות על גידולי צאן, הובילו את הפלאחים במרחב לסגל לעצמם חלק ממנהגי הנוודות⁴⁵. סיבה זאת הקשתה על תהליך ההתקבעות והפכה אותו לאיטי (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 289). חגורת היישובים היהודיים בדרום הר חברון, כדוגמת סוסיא, מעון וכרמל, הינה תולדה של

⁴⁵ מרבית האוכלוסייה במרחב, מקורה בכפרי ההר ובבדואים (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 278). קרי הדיפוזיה הדמוגרפית יצרה גם דיפוזיה תרבותית (גרוסמן, הפלאח והבדווי בשולי המדבר - מערכת היחסים ואסטרטגיות הקיום, 1994, עמ' 21-23).

אותו המרחב שלא היה מיושב בעת עלייתם על הקרקע במהלך שנות השמונים של המאה העשרים (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 227-231).

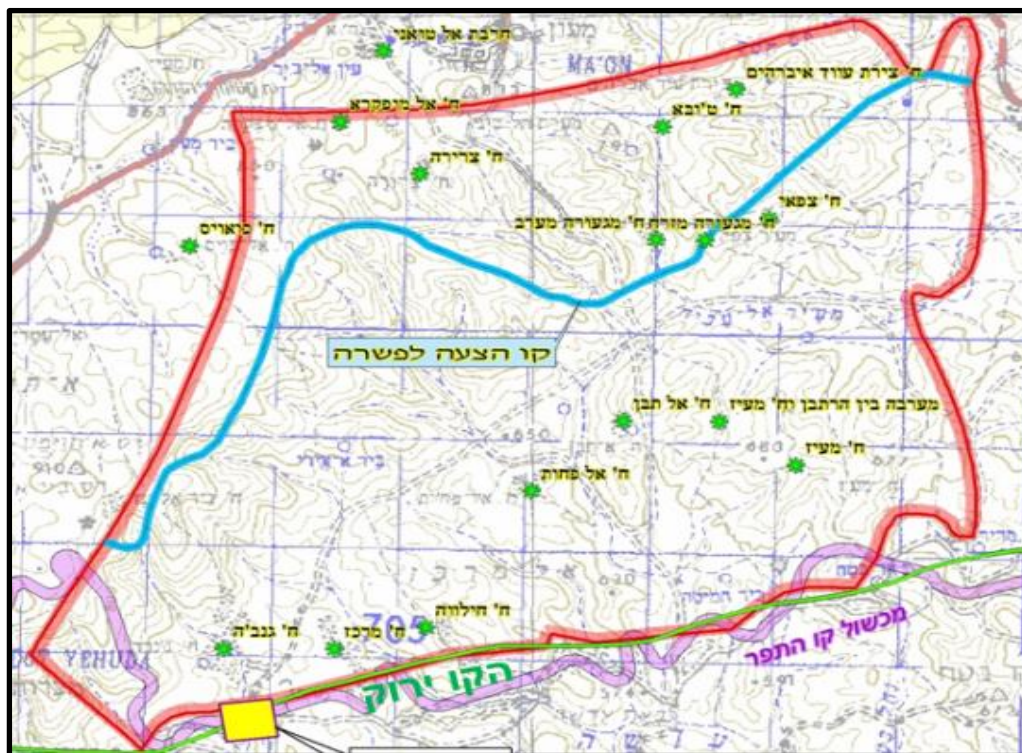
תופעת ההגירה שהביאה חודרים רבים לאזור – בעיקר ממצרים ובעיקר לאחר כיבוש המרחב על ידי מוחמד עלי בשנת 1831 – תרמה אף היא תרומה רבה להתפשטות ההתיישבות הכפרית לכיוון אזורי הספר (מרום, 2008, עמ' 102-103). עם זאת, יודגש כי תופעת החדירה בין מדינות, כבר לא מאפיינת את האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל, בעקבות סגירת הגבולות.

3. שטח אש 918

3.1 918 – שטח ואקלים

שטח אש 918 הינו פוליגון של כעשרים-וחמישה קילומטרים רבועים, אשר משמש מזה עשרות שנים את אימוני חיל האוויר ויחידות השדה של צה"ל. הפלסטינים מכנים את המרחב "מסאפר יטא" (תעתיק מסאפר יטא).

מבחינה גיאוגרפית תא שטח זה נמצא במורדות הדרום מזרחיים של הר חברון ונתחם בחלקו הדרום מערבי על ידי בקעת ערד, אשר חוצצת בין הר חברון להר הגלב

מפה 1: שטח אש 918 (מתוך מצגת של המנהל האזרחי ושימוש יחידת הפיקוח, שהתקבלה ב-6 בדצמבר 2018, בעת מפגש ביני לבין מרקו בן שבת ראש יחידת הפיקוח).

השטח הולך ומשתפל מצפון לדרום מגובה של כ-800 מטרים ועד לכ-600 מטרים מעל לגובה פני הים. השטח נתחם בצפון על ידי כביש 317, בדרומו על ידי ציר העפר המקשר בין הר חצרון לתל קריות, במזרח על ידי כביש כרמל אום דרג' וממשיך לכיוון כתף חצרון, ובמערב בקו אווירי המקשר בין המצפים אביגיל ויאיר וקצהו הצפון מזרחי של יער יתיר.

אזור זה, תוחם את מדבר יהודה מדרום מערב ואת הנגב מצפון מזרח. האקלים בו מדברי אם לשפוט על פי כמות המשקעים הממוצעת, שבשנים האחרונות לא עוברת את ממוצע 200 מ"מ גשם בשנה (השירות המטאורולוגי הישראלי, 2011, עמ' 5)⁴⁶.

3.2 918 בהיבט המנהלי

הכפר יטא שמצוי כעשרה קילומטרים מדרום לעיר המחוז חברון, מהווה מעין "כפר בירה" (Capital village) של מרחב שטח אש 918. כל הכפרים הקטנים שנמצאים מדרומו ומזרחו של "כפר האם" יטא, מהווים את "בנותיו". העזיבה של "כפר האם" והיווסדותן של "בנותיו", נבעו ממספר סיבות שפורטו בפרק הקודם, כשהעיקריות שבהן היו מצוקת קרקע בכפר האם ומתחים בין חמולות. חלק מכפרי הבת, התפתחו במרוצת השנים והפכו להיות יישובי קבע עצמאיים (קריות). כך למשל הישוב חרבת כרמל, שממוקם סמוך להתנחלות כרמל, בצמוד לכביש 317. אולם, לאור התנאים הפיזיים המאתגרים ששוררים בחבל ארץ זה, מרבית כפרי הבת, נותרו יישוביים ארעיים עונתיים, אשר משרתים את כפרי האם, כדוגמת חרבת ג'ינבה, חרבת סוסיא ועוד (חבקוק, 1985, עמ' 23-28).

תא השטח הנדון, הוכרז כדין בשישה באוגוסט 1980 כשטח צבאי סגור, על ידי המושל הצבאי דאז, תת אלוף בנימין בן-אליעזר. ושימש מאז כשטח אימונים ליחידות צה"ל. גם היום הצבא עדיין מתעקש להשאיר שטח זה בחזקתו למטרות אימונים (תצהיר המנהל"ז לבג"ץ, 2013).

טרם ההכרזה על המרחב כשטח אש, נערכה בחינה מקיפה של האזור המיועד להכרזה. בחינה זו העלתה כי אין מגורי קבע בתחומי שטח האש, ועל כך ניתן ללמוד מארכיון יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי, וכן מתצהירו של פרופסור משה שרון, אשר בתפקידו כיועץ לענייני ערבים, במשרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים, ערך סיורים מקיפים בשטח, טרם ההכרזה (בג"ץ, 2018).

⁴⁶ בדו"ח של השירות המטאורולוגי אין נתון קונקרטי לגבי שטח אש 918. ואולם, נתוני תחנת כרמל (248360) – הממוקמת בגובה 740 מטרים מעל לפני הים וכחמישה ק"מ צפונית למרכז שטח האש – מראים ממוצע משקעים רב שנתי של 241 מ"מ בשנה. ואילו בתחנת ערד (251569) – הנמצאת בגובה 564 מטרים מעל לפני הים וכעשרה קילומטרים דרומית לשטח האש – נמדד ממוצע משקעים רב שנתי של 129 מ"מ בשנה. יש לציין כי העשור החולף נחשב לחם וליבש ביותר מאז החלו המדידות, ובעקבותיו קו המדבר נע צפונה (נבו, 2017).

3.3 סלע המחלוקת המשפטי

בשנים האחרונות התנהלו הליכים משפטיים רבים סביב סוגיית האכלוס של שטח האש על ידי פלסטינים. מאות ואף אלפי עמודים של מסמכים משפטיים, שוטחים בפני קוראם מסכת משפטית מורכבת, בת למעלה מעשרים שנה, ואשר סופה אינו נראה באופק. קצרה היריעה מלתאר את כל המחלוקות בין הצד הפלסטיני לצד הישראלי בעניין שטח אש 918, ולכן, נסתפק לעניינו בהעלאת הטענות העיקריות בלבד.

משרד הביטחון באמצעות המנהל האזרחי והפרקליטות הצבאית, אינו מתכחש לעובדה, כי החל משלהי המאה התשע-עשרה, התקיימו באזור שבמחלוקת מגורים. אולם, מגורים אלה התבססו על המערות שנמצאו בשטח. כמו כן, מדובר היה במגורים ארעיים, שהסתכמו בחודשים בודדים כל שנה למטרת רעייה וחקלאות עונתית. היעדרם של מגורי קבע במרחב, ומתן חלופות למשתמשי הקרקע, לרבות שטחי רעייה חלופיים ואפשרות להיכנס בתקופות מסוימות לשטח האש בתיאום עם רשויות הצבא, אמור לספק מענה סביר לפלסטינים ששהו במרחב. זאת, כאמור על פי רשויות הצבא והפרקליטות הצבאית.

מנגד, טוענים פלסטינים מהאזור וארגוני זכויות אדם שמסייעים להם, כי הם תושבי קבע במרחב. ההכרזה על שטח האש הייתה בלתי חוקית וגזלה מהם את זכויותיהם. זאת ועוד, מגייסים הפלסטינים ומצדדיהם את החוק הבין לאומי לתמיכה בטענותיהם, כנגד הפגיעה הצבאית במרקם חייהם במרחב הנדון.

שני הצדדים הנצים, מרבים להשתמש בספרו של יעקב חבקוק "חיים במערות הר חברון" (חבקוק, 1985), לצורך תמיכה בטענותיהם, כאשר כל צד וצד מספק את פרשנותו לדבריו של חבקוק, ובוחר בקפידה את ציטוטיו מהספר. יודגש, כי לאור מחקרו המעמיק של חוקר זה, שביסס אותו על ירידה לשטח וחיים בקרב שוכני המערות במשך כשלוש שנים, טרם העלאת המחקר על הכתב, וכן, לאור הקונצנזוס לו זוכה המחקר משני עברי המתרס, גם מחקר זה יסתייע רבות בספרו של חבקוק.

4. שוכני המערות של דרום הר חברון⁴⁷

4.1 מדוע שוכנים במערות?

מערות המשמשות למגורים מזוהות יותר מכל עם האדם הקדמון שחי בתקופה הפרה היסטורית. תופעה טבעית זו סייעה לאדם להיבטק על הישרדותו במאבקו כנגד פגעי הטבע. ראשית, מדובר במבנה אבן אשר סיפק קורת גג, עוד בטרם למד האדם את מלאכת הבנייה. שנית, המערה סיפקה טמפרטורה יציבה ומפלט מפני הקור המקפיא של החורף או לחלופין מפני השמש הקופחת בקיץ. שלישית, המערה סיפקה מעין מרחב מוגן מפני טורפים או גורמים עוינים אנושיים⁴⁸, וכן סיפקה יכולת טובה לאבטחת רכוש (בדגש על מקנה) ואף להסלקה (למשל המגילות הגנוזות). רביעית, המערות מילאו תפקיד דתי בקרב קהילות וכתות רבות – הן לצרכי קבורה (כדוגמת מערת המכפלה) והן לצרכי סגפנות דתית (כדוגמת מערת אליהו בכרמל).

ממצאים ארכיאולוגיים רבים נמצאו בישראל, כעדות היסטורית לחיים ענפים ועשירים שקיימו ה"טרוגלודיטים" (Troglobutes)⁴⁹ במערות. תופעת שוכני המערות מוזכרת רבות במקרא, למשל בפרשייה שעוסקת במלחמתו של שאול המלך בדוד (שמואל א', כד, 3-5), וכן בסיפורו של אליהו הנביא (מלכים א', יט, ט).

במרוצת הדורות רכש האדם כלים ומיומנויות, אשר סייעו לו לנטוש את המערות ולעבור למבנים עיליים. אולם, במספר מקומות בעולם, עד לימינו אנו, ממשיכות קהילות מצומצמות להתגורר במערות, אם באורח קבוע ואם באורח תקופתי.

אמנם, הפלסטיניים שחיים ברחבי יהודה ושומרון שימרו רכיבים רבים מההתיישבות המסורתית, אך גם אוכלוסייה זו זנחה כמעט לחלוטין את החיים במערות. היוצא מן הכלל

⁴⁷ מערת המגורים נקראת מעי'ארה (מערה) וברבים מעי'אור (למשל הכפר אל מעי'אור באזור רמאללה). בדרך כלל, כשמדובר במערה ששייכת למישהו ספציפי, נהוג להשתמש במונח דאר (דירה). לענייננו בפרק זה, העיסוק במערה עוסק בכל קומפלקס המגורים. כלומר, לא רק בחלל הטבעי או שנחצב בסלע, אלא גם לחצרות הסמוכות שהוקפו בגדרות אבן ושימשו לתיחום ולכליאה של בעלי חיים.

⁴⁸ למשל: "וינוסו חמשת המלכים האלה ויחבאו במערה במקדה" (יהושע י', ט"ז); "וילך דוד משם וימלט אל מערת עדלם..." (שמואל א' כב, א).

⁴⁹ Especially in prehistoric times, a person who lived in a cave. Origin Late 15th century: via Latin from Greek trōglodutēs, alteration of the name of an Ethiopian people, influenced by trōglē 'hole' (Oxford University Press, 2018).

לתמורה זו, הוא אזור דרום הר חברון, שם עדיין ניתן למצוא בעשרות כפרים וחורבות, משפחות של פלאחים ורועים, שממשיכות להתגורר במערות טבעיות.

קשה להצביע על הסיבה המדויקת בגינה דווקא במרחב זה השתמרו יישובי המערות, אך ניתן להעריך כי המסלע הקירטוני שאפשר את חציבתן של המערות, באופן טבעי ומלאכותי, ואשר העלה את תפוצתן של המערות בדרום הר חברון, היה אחד הגורמים לשרידותה של תופעה התיישבותית זו באזור. בנוסף, קשיי הנגישות עקב המאפיינים הטופוגרפיים המאתגרים והשפעות המדבר על מרחב זה, בנוסף להקרנתה של הדת השמרנית על מחוז חברון, עיכבו את חלחולה של המודרניזציה לאזור. זאת ועוד, היעדר דרכים ראשיות שחצו את המרחב, הימצאותו בספר, והיעדרם של משאבי טבע חשובים, הובילו להזנחתו הממושכת של האזור, על ידי מרבית שליטיה של ארץ ישראל, לרבות ממלכת ירדן בתשע-עשרה שנות שלטונה במרחב (חבקוק, 1985, עמ' 31-32).

יחד עם זאת, חזקה ידועה היא כי את המודרניזציה ניתן רק להשהות אך לא לנטרל. התפתחות הכלכלה ביהודה ושומרון בכלל ובאזור דרום הר חברון בפרט, הובילה את אט אט לנטישת המערות גם בחבל ארץ זה. כיבוש השטחים על ידי ישראל, החיש את הקדמה ומינף את הכלכלה. בנוסף, גם להקמת ההתנחלויות במרחב היה תפקיד מכריע בהתפתחות האזורית לאור פיתוחן של הדרכים שנפרצו באזור, מקורות הפרנסה שנוצרו עם הקמת ההתנחלויות, ו"התיאבון הוויזואלי" שעוררו ההתנחלויות בקרב שכניהם הפלסטינים (ברור, 1994, עמ' 110). מגמת הנטישה אפיינה בעיקר את המערות ששימשו למגורי קבע. נטישת המערות התקדמה ככל שיישובי הקבע התפתחו. שינויים אלה הופיעו כבר בשנות השבעים וביתר שאת בשנות השמונים של המאה העשרים.

ניתן לחלק לארבע קבוצות את אלו שבכל זאת נשארו לדור באורח קבע במערות: דלי אמצעים – אלו שידם אינה משגת, והשתכנו במערות מסיבות כלכליות; פלאחים-אריסים – איכרים חסרי אדמה שנאלצו להחכיר אדמה מבעליה בתמורה לתשלום כספי או לאחוז מיבולם, ובעסקת החבילה קיבלו גם את הזכות להתגורר במערה בשטח המוכר. קרי, שיכון מסיבות כלכליות-תעסוקתיות; רועי צאן, אשר נדדו אל שטחי המרעה כדי לכלכל את עדריהם, ובשטחי המרעה השתכנו עם צאנם במערות, באופן ארעי, כהגנה מפני שודדים, מפני חיות טרף ומפני פגעי מזג האוויר. קרי סיבות תעסוקתיות; נרדפים למיניהם – ממשממטי גיוס לצבא העות'מאני (פראר) בעבר ועד למבוקשים אשר מנסים לחמוק מכוחות הביטחון

בימינו אנו. בדרך כלל אנשים בודדים או לכל היותר קבוצות קטנות, שניצלו את מערות הספר כמקלט. קרי סיבות של ביטחון אישי (חבקוק, 1985, עמ' 55-57).

4.2 היקף ההתיישבות המסורתית בשטח אש 918

אומדן מחקרי מלפני כשלושים ושש שנה, העריך את מספרן של המשפחות המתגוררות דרך קבע במערות בכל נפת חברון, בכמאה עד מאה ועשרים משפחות, כאשר מספר זה כבר אז מצוי היה בנסיגה מתמדת (חבקוק, 1985, עמ' 65).

דווקא הבדואים – שליטי המדבר הבלתי מעוררים ואנשים סתגלניים מאין כמותם – הדירו רגליהם מהחיים במערות. הסיבות לכך אינן חד משמעיות, אך כפי הנראה, מדובר היה בשיקולים של פחיתות כבוד (הבדואים שתפסו את הפלאחים כקבוצה נחותה מהם, שייכו את תופעת ההשתכנות במערות לאוכלוסייה זו). סיבה אפשרית נוספת טמונה בתרבות החיים הבדואית. הבדואי חי חיי נדודים ונהנה מהמרחבים הפתוחים והכמעט אין סופיים של המדבר. הצטמצמותו לתוך מבנה אבן קטן, סגור ולא נייד, עלולה לייצר לו תחושת אי נוחות. זאת ועוד, ברבות השנים התפתחו בקרב הבדואים אמונות סביב שדים ומפלצות אשר שוכנים במערות ועלולים להסב רע לכל מי שיכנס לטריטוריות החשוכות שלהם ויפר את מנוחתם. גם החשש מפני קריסתה של המערה מקנן בראשו של הבדוי. כאמור, נתקשה להפריך או לאשש טענות אלו, אשר בהיעדר היסטוריה כתובה וסדורה של הבדואים, לוקטה בשיטת התורה שבעל פה על ידי חוקרים בני זמננו. אולם, אין הדבר גורע מנכונותה של הקביעה שהבדואי מדיר רגליו ממערות (חבקוק, 1985, עמ' 57-64).

בניגוד לקהילת שוכני הקבע במערות, שהחלו לנטוש אותן לטובת מבנים עיליים, תופעת ההתיישבות העונתית המשיכה לשגשג, והמערות המשיכו לשמש כמראחים ולשכן את הרועים ואת צאנם כבימי קדם. כך היה בחרבת ג'נבאא, בחרבת סוסיא בחרבת עיונא, בחרבת מרכז ובעוד חרבות רבות. בעונות המעבר ששימשו למרעה, נהגו רועי הצאן מכפרי הסביבה כגון יטא וסמוע, לנדוד עם המקנה – שהיווה ועודו מהווה מקור פרנסה חשוב לתושבי האזור – למערות אשר פזורות בספר. באותו סקר שערך יעקב חבקוק והוזכר לעיל, כמות המשפחות שדרו במערות באורח זמני בכל נפת הר חברון, הסתכם בכשבע-מאות וחמישים עד שמונה-מאות וחמישים משפחות (חבקוק, 1985, עמ' 65).

יודגש כי המספרים שהובאו בסעיף זה, מתייחסים לכל מרחב הר חברון, אשר משתרע על פני כמאתיים-ושבעים קילומטרים רבועים, בעוד ששטח אש 918 – במוקד המחקר – מהווה פחות מעשרה אחוזים מכלל השטח שהוזכר במחקרו של חבקוק (בג"ץ, 2018).

ההתיישבות העונתית שניתן להמשילה ל"נסיעת העבודה המודרנית", לא הצריכה פיתוח תשתיתי כדוגמת חשמל, מים, בתי ספר ומסגדים. יתרה מזאת, לרוב, משפחותיהם של הרועים הושארו מאחור בכפרי האם, ורק מי שהיה רלוונטי לעבודה עבר למערות (חבקוק, 1985, עמ' 35-36).

4.3 תשתיות

מקורות המים בדרום הר חברון ובדגש על שטח אש 918 היו מקורות מסורתיים שהסתמכו על בארות, בורות ונחלים זורמים בתקופה מאוד מצומצמת של השנה. מלבד אותם מקורות מים ציבוריים, נחפרו על ידי תושבי האזור בורות מים, אשר נועדו לשימוש פרטי⁵⁰. לרוב נחפרו בורות אלו בסמוך למערות המגורים ובדרך כלל כוסו במכסה מתכת. לעתים רחוקות נעשתה פעולת סכירה, כדרך לאגירת מים ולתיעולם לבורות. (חבקוק, 1985, עמ' 83). זה היה המצב עד לשני העשורים האחרונים – תקופת ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, בה יתמקד המחקר.

גם בתחום תשתיות החימום והתאורה – בהיעדר חשמל – נעשה שימוש בשיטות המסורתיות. כך למשל, מקורות התאורה במערות בשעות החשיכה הסתכמו במנורות שמן, עששיות, ומנורות גז הפחות נפוצות שהיו בגדר מותרות בקרב אנשי המערות. כמובן שגם חימום מים או חימום המערה נעשה על ידי הדלקת אש, ובכל הקשור לוויסותי טמפרטורות בימי הקיץ החמים, ובהיעדר מזגנים, הצל היווה את נחמתם היחידה של בני המקום (חבקוק, 1985, עמ' 85-86).

⁵⁰ ההבדל בין באר לבור נובע ממקור המים. בעוד שבבאר מדובר במי תהום, המים בבור מגיעים כתוצאה מניקוז ישיר של מי גשמים או כל מקור מים אחר, לרבות מילוי בורות.

היאחזויות הלוויין של הכפר הערבי המסורתי, על צורותיהן וכינוייהן השונים, הובילו להתפתחותם הפיסית המגובבת של הכפרים. למרות גיבובה וצורתה הכאוטית לכאורה – שנבעה בין היתר מהיעדר תכנון מסודר של השלטון המרכזי, או יותר נכון גישת "היד הנעלמה"⁵¹ מצדו – לא הייתה משוללת היגיון ברמה הקהילתית המקומית.

עיקר החרבות, המזרעות והעזבות, התרחבו לרוב בהתאמה לגידול באוכלוסייה, ולצמיחה בביקוש לתוצרת החקלאית, למקורות פרנסה ולשטחי מחייה, שזו הביאה. בנוסף, גם לקדמה היה תפקיד מכריע בהתהוות תמורה זו, שהתרחשה פחות בשל המשיכה שבנקודות היישוב החדשות, ויותר בשל הדחיפה החוצה (הנטישה) של יישובי האם, אשר הובילה להתפתחות יישובי הבת. לעיתים כאמור, מדובר היה בלחץ דמוגרפי, לעיתים בסכסוכי דמים שהיו אף הם בחלקם תולדה של לחץ דמוגרפי, ולעיתים מדובר היה בסיבות אחרות ומגוונות – החל מנטישת הכפר לאזורי הספר מתוך ניסיון לחמוק מתשלומי מסים או אף מתוך ניסיון לחמוק מגיוס לצבא העות'מאני, וכלה בחיזוק המשילות באזורי הספר, בעיקר במעבר לשלטון המנדט ובהמשך בתקופת שלטונם של הירדנים והישראלים, וריסון השוד והאלימות שנקטו לא פעם מצדם של הבדואים במרחב.

המרחקים של יישובי הבת מכפרי האם, לא עלו על קילומטרים בודדים, ולרוב אף מתחת לכך. כשמדובר היה במרחק קטן, לרוב התפשט ישוב האם, עד אשר "בלע" את שלוחותיו. כשהמרחקים בין יישובי האם והבת היו גדולים יותר, הדבר הביא לרוב להתפתחותם של יישובים חדשים ועצמאיים.

עד לשלושת העשורים האחרונים, מעטים האזכורים להתפשטות התיישבותית ערבית שנבעה מטעמים אידיאולוגים או לחלופין ממדיניות ממשלתית. ניתן למצוא אזכורים ספורים בלבד לניסיונות ליישב את שטחי הספר על ידי נציגי השלטון העות'מאני המקומיים, מתוך רצון להגדיל את הכנסותיהם ממסים. קרי שיקולים של מדיניות כלכלית ולא אידיאולוגית (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 271-272).

⁵¹ "היד הנעלמה" הגישה הקלאסית בכלכלה של אדם סמית', אשר גרסה כי על הממשל לא להתערב בכלכלה, וכי כוחות השוק (בדומה לחוכמת ההומונים) יובילו לתוצאה הטובה ביותר. גישה זו, ספגה מהלומה קשה בעקבות המשבר הכלכלי הגדול שפקד את העולם בעקבות התמוטטות הבורסה בוול-סטריט ב-1929.

בתקופת שלטון העות'מאנים ובהמשך גם בתקופת המנדט, אזורי יהודה ושומרון ההרריים היו מיושבים, עד למרחב יטא-סמוע מדרום לחברון. בהמשך, ההתפשטות ההתיישבותית החלה לזלוג מערבה לכיוון השפלה, בעוד מרחבי ספר המדבר בדרום ובדרום מזרח הר חברון, נעדרו כמעט לחלוטין יישובי קבע, עקב תנאי מזג האוויר הקשים, והקושי בניצול מרחבים אלו לחקלאות (גרוסמן, הכפר הערבי ובנותיו, 1994, עמ' 16-19).

בהתפשטות ההתיישבותית הפלסטינית של שלושת העשורים האחרונים, בדרום הר-חברון, ניתן למצוא את מאפייניהם הקלאסיים של יישובי הבת. עם זאת, ניתן לזהות בה מספר חריגות ביחס למודל ההתיישבותי המסורתי כפי שפורט בפרקים שלוש וחמש. למשל: ניתן לראות התפשטות התיישבותית גם דרומה וגם מזרחה אל עבר האזורים המדבריים ומעוטי המשקעים; בולטת לעין התבססותה ומיסודה של התיישבות הבת; ניתן לראות האצה במעורבות הפוליטית והמדינית במרחב, של גופים מדינתיים ותת מדינתיים, הן בצד הישראלי והן בצד הפלסטיני – מעורבות זו מלווה בהתגוששות משפטית מורכבת. כל אלה ועוד, מעוררים חשד משמעותי, שמא "היד הנעלמה" התחלפה "ביד מכווינה". לפיכך, לתמורות אלה ועוד, ייחד פרק נפרד בהמשך, אשר יהווה את אחד מהמוקדים העיקריים של המחקר.

חלק ב'

מקרי בוחן

5. מישהו חשב על זה קודם?

5.1 המכנה המשותף של מקרי הבוחן

כאמור, אחת מטענותיו המרכזיות של מחקר זה, היא שקיימת תופעה גיאופוליטית שתכליתה עיצוב גבולות עתידי באזורי מחלוקת, שלא מכוח הנשק וחקיקת הריבון או מכוחם של הסכמים מדיניים, אלא מכוחה של התיישבות לאומית מתוכננת.

מושג 'כיבוש הארץ' לנחלה ולקניין לעם ישראל היה זהה כל הימים לגמרי עם מעשה 'ישוב הארץ', למן יסוד פתח תקווה ועד הזמן הזה. ואמנם, במשך שבעים שנה – מאז קום 'אם המושבות' ועד הקמת המדינה בתש"ח – חפפו תחומי ההיאחזות והשליטה העברית בארץ ישראל. (אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 239)

ניתן להתרשם מדבריו של יגאל אלון, ש"כיבוש" באמצעות התיישבות זו תופעה ישנה נושנה, ומנהיגים ועמים עסקו בה עוד מקדמת דנן. חלק זה של המחקר יציג שלושה מקרי בוחן, אשר נראה כי מתקיימים בהם המאפיינים של "מערכה דמוגרפית", ובכוחם להעשיר את ההבנה בנוגע לתופעה זו.

כפי שכבר צוין, שני מקרי הבוחן הראשונים – "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון" – ינסו להדגים באופן דדוקטיבי מערכות דמוגרפיות. מקרה הבוחן השלישי – שעוסק בהתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, אשר מצויה במרכזו של המחקר – יתווסף לשניים הראשונים ביכולתו להדגים דדוקטיבית את רעיון המערכה הדמוגרפית. במקביל, יסייע לנו מקרה בוחן זה כמקור אינדוקטיבי, ממנו ניתן יהיה ללמוד על מאפייניה הייחודיים של המערכה הדמוגרפית הפלסטינית בשטחי C.

שלושת המפעלים ההתיישבותיים – "חומה ומגדל", "תכנית אלון" וההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, טומנים בחובם, לפחות חמישה מרכיבים דומיננטיים, אשר משותפים לשלושתם.

"השחקנים" – מקרי הבוחן, אשר פרוסים על פני למעלה משמונים שנות היסטוריה רצופות, מהווים מוקד להתגוששות בין ערביי הארץ לבין היישוב היהודי – אלה כונו לימים פלסטיניים וישראלים. בנוסף לשחקנים הראשיים, בהתגוששות זו נטלו חלק גם שחקנים משניים, ובהם: ערביי המזרח התיכון, בדגש על המדינות שגובלות בארץ ישראל, ובמעגל

הרחב יותר, גם מעצמות בין לאומיות להן נודעה השפעה על המרחב ועל הנעשה בו, בדגש על בריטניה בתקופת "חומה ומגדל", ארצות הברית, וכן, האיחוד האירופי שכפי שיפורט בהמשך, מהווה שחקן מאד דומיננטי ואקטיבי, בכל הקשור לשטח אש 918.

מיקום – מרחב ארץ ישראל המנדטורית שימש כ"זירת ההתגוששות" בין היישוב היהודי – ולימים מדינת ישראל – לבין הפלסטינים, מאז ועד היום.

המטרה – השתלטות על כמה שיותר שטח, במטרה לעצב את גבולותיה העתידיים של המדינה שבדרך או לחלופין של המדינה המתפתחת, תוך חלוקתה בין שני הלאומים – הישראלי והפלסטיני.

השיטה – שינוי תמונת המצב הדמוגרפית במרחבי הספר, באמצעות הקמת התיישבות ארעית אשר תתבצע בחופזה יחסית, ובחלוף הזמן תעובה על ידי הרחבתה, ביסוס תשתיותיה ועיבוד חקלאי של השטחים שסובבים אותה (Newman, 1989).

מאפיינים ועקרונות – כאנלוגיה לאמירתו המפורסמת של קארל פון קלאוזוביץ' אשר הגדיר את המלחמה כהמשכה של הדיפלומטיה רק באמצעים אחרים (לאונרד, 1977, עמ' 65), ניתן לומר כי המערכה הדמוגרפית מהווה את המשכה של המלחמה רק באמצעים אחרים. לחלופין, ניתן לומר, שבמקום בו הדיפלומטיה כושלת ונכנסת למבוי סתום – כמו למשל היעדר משא ומתן בין ישראל למדינות ערב לאחר מלחמת ששת הימים – הדבר עשוי להוביל לפעולות לעיצוב גבולות באופן חד צדדי והתהוותה של מערכה דמוגרפית.

בשלושת המקרים מדובר היה על אסטרטגיה סדורה, שהוכוונה מלמעלה למטה ושאף זכתה לעלות על הכתב, גם אם לא זכתה לפרסום רשמי; בשלושת המקרים מדובר היה ב"משחק סכום אפס". קרי, מה שצד אחד שאף להרוויח היה אותו השטח שהצד השני חשש להפסיד; בשלושת המקרים נקטו הצדדים במשנה זהירות ובחשאינות, תוך ניסיון להצניע את כוונותיהם האמתיות ולטשטש את מעורבותה של ההנהגה, על מנת שלא לעורר את חמתה של הנהגת הצד השני ושל שחקנים בין לאומיים נוספים; ובשלושת המקרים בחירת מרחבי ההתיישבות החדשים כוונו לייצר רצף גיאוגרפי בין גושים התיישבותיים קיימים, למנוע את כיתורם הדמוגרפי ומכאן גם הביטחוני, של אזורי ספר, ולהגדיל את מרחבי המחייה תוך שיפורו של העומק האסטרטגי – חלקם או כולם.

נקודת דמיון נוספת וחשובה בין שלושת המקרים, היא עובדת היותם חלק ממאבק אתני. ההבדלים האתניים בין חברות – שמייצרים ביניהן בידול, ושבהמשך עלולים להתפתח גם למתחים ולמאבקים – לרוב יאופיינו בהבדלים לאומיים, או בהבדלים דתיים, או בהבדלים תרבותיים, כאשר הביטוי התרבותי המבדל ביותר הוא שוני בשפת הדיבור. הייחודיות והמורכבות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני שמאגד בתוכו את שלושת מקרי הבוחן הנדונים, טמונות בעובדה כי מדובר על מאבק אתני על רקע דתי, לאומי ותרבותי כאחד (אריאלי, 2018, עמ' 314)⁵².

נקודות הדמיון הרבות והמהותיות, בין שני מפעלי ההתיישבות הציוניים שהוזכרו, לבין ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918 בשני העשורים האחרונים, הופכים את "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון" למקרי בוחן אולטימטיביים, ולכלים אמפיריים ראשוניים במעלה, באשר לסוגיה בה עוסק המחקר. מערכות אלה שהסתיימו זה מכבר, עשויות להקל עלינו בהערכת ההשלכות העתידיות של מפעל ההתיישבות הפלסטינית בשטח C, אם אכן יוכח כי קיים אחד כזה.

5.2 למידה על למידה

למידה של מקבלי החלטות יש תפקיד מרכזי בעיצוב מדיניות, וכמובן שגם בשינויה במידת הצורך (Levy, 1994). בשל המכנה המשותף הרחב יחסית בין שלושת מקרי הבוחן המובאים במחקר זה, ניתן לשער כי התקיימו תהליכי למידה ממקרה למקרה.

בכתביו של יגאל אלון, ובהתייחסו לנושאים התיישבותיים, לא פעם הוא מאזכר את מפעלי ההתיישבות של ראשית הציונות ועד לקום המדינה, וביניהם גם "חומה ומגדל". בהקשר זה חשוב לציין, שאלון נטל חלק בצעירותו במפעל ההתיישבות של "חומה ומגדל"⁵³, ולא ניתן להתעלם מהשפעתו של מפעל זה על תפישתו בנוגע להתיישבות, כחוויה מוצלחת ומעצבת מבחינתו בפרט, ומבחינה לאומית ואסטרטגית בכלל (אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 242).

⁵² זאת כנראה גם הסיבה ששני הצדדים, בהיעדר מכנה משותף מספק, מתקשים להגיע לפשרות והסכסוך ביניהם ממשיך לדמם.

⁵³ בתאריך 21 במרץ 1938 יגאל אלון נטל חלק בעלייה לחניתה. באותו היום תועד אלון ביחד עם יצחק שדה ומשה דיין, בתמונה שהפכה לאחד מסממני התקופה.

אשר ללמידה הפלסטינית, קשה יהיה לקבוע האם הפלסטינים קיימו תהליך של למידה והפקת לקחים משני מפעלי ההתיישבות הציוניים של "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון". הסיבה לכך נעוצה בעובדה, כי, תכנית ההתיישבות הפלסטינית בשטחי C נמצאת עדיין במחשכים, והוצאתה אל האור עלולה לפגוע בה אנושות, בעיקר אל מול בג"ץ (כפי שיפורט בהמשך). מכאן, נובע חוסר נכונותם של גורמים בהנהגה הפלסטינית לשתף פעולה עם מחקר שכזה, בעת הזו. לפיכך, מחקר זה מבקש לפסוח על שאלת הלמידה, ולהשאירה ב"צריך עיון" למחקרים עתידיים. תחת זאת, להתמקד בחקר מאפייני המדיניות ותוצאותיה. כלומר, המחקר בוחן לאן הובילה המדיניות הפלסטינית, ולא מה הוביל למדיניות זו.

ואולם, בהנחה והיינו מתגברים על הקשיים בחקר המערכה הדמוגרפית בשטחי C, ואף היינו מגיעים למסקנה, שאכן התקיים תהליך של למידה על ידי הפלסטינים, באמצעות למידת מפעלי ההתיישבות של "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון", אזי נשאלת השאלה, כיצד ניתן היה לתאר את תהליך הלמידה הפלסטיני? ניתן לענות על שאלה זו בשתי דרכים, שכל אחת מהן תומכת במאפייני למידה שונים.

דרך אחת, יכולה לתמוך בהשערה, כי תהליך הלמידה הפלסטיני, הינו תהליך למידה עצמי. כלומר, הפלסטינים ניתחו את מדיניותם ברבות השנים, והעריכו כי מדיניותם כשלה אל מול מפעלי ההתיישבות הציוניים, שגרמו להם לאבד את הגליל המערבי, את הנגב, וכן שטחים ביהודה ושומרון. מסקנה זו, דחקה בהם לשנות את מדיניותם, ולעבור ממערכה דמוגרפית פאסיבית שנסמכת על רחמה של האישה הפלסטינית, למערכה דמוגרפית אקטיבית, שכובשת שטחים על ידי התיישבות. כלומר, מדובר בתהליך של למידה עצמית, שמבוסס על ניסיונם האישי של הפלסטינים. זאת ועוד, מדובר על למידה מאירוע שלילי מבחינתם של הפלסטינים, שבו מדיניותם נחלה כישלון חרוץ במשך שנים רבות.

הדרך השנייה, בה ניתן לנתח את תהליך הלמידה שלכאורה קיימו הפלסטינים, הינה למידה מניסיונם של אחרים. לפי גישה זו, בחנו הפלסטינים בעל כורחם, במשך שנים, את המדיניות הישראלית, אשר דגלה בעיצוב גבולות באמצעות קביעת עובדות התיישבותיות בשטח, ובשיטה זו הצליחו לכבוש את מרבית שטחה של ארץ ישראל המנדטורית, לרבות קבלת גושפנקא בינלאומית לעניין – והרי בין ועדת פיל, דרך החלטת החלוקה של כ"ט בנובמבר, ועד קווי הפסקת האש של 1949, בהם מוכנות להכיר מרבית מדינות העולם, לרבות הליגה הערבית, עלה חלקה של המדינה היהודית משבעה עשר אחוזים, לכשבעים ושמונה אחוזים.

כלומר, על פי גישה זו, מדובר על למידה מניסיונם של אחרים, ונוסף על כך, מדובר על למידה ממדיניות מוצלחת שהוכיחה את עצמה.

סביר להניח כי הדרך הראשונה שהוצעה, היא הדרך בה פסעו הפלסטינים. אמנם בלמידה אישית "שכר הלימוד" מושת על המבקש ללמוד, ואמנם כלל ידוע הוא "כי רק טיפוש לא לומד מניסיונו של אחר". אולם, מסתבר כי על פי רוב, לאדם ולארגון, קל יותר ללמוד על בשרם, וחווייתם האישית מסייעת להם בהעצמת הלמידה ואף בתרגומה לכדי שינויים באמונות ובתפישות העולם (Huber, 1991, pp. 96-97). בנוסף, גם למידה מכישלונות נתפסת כחווייה משמעותית יותר בדרך לשינוי מדיניות, בשונה מלמידה מהצלחות שלרוב תוביל להנצחת המדיניות הקיימת (Wong & Weiner 1981).

יהיה תהליך הלמידה הפלסטיני בסוגיה זו אשר יהיה, שתי הדרכים שתוארו, כאמור, מובילות לתוצאה דומה, של שינוי מדיניות, ומעבר ממדיניות פאסיבית ומגיבה למהלכיו של היריב, למדיניות אקטיבית ויוזמת, שתכליתה ליטול את גורל גבולות פלסטין העתידית לידם.

6. "חומה ומגדל" 1936-1939

6.1 נר שלישי, מגדל ראשון

בכ"ו בכסלו תרצ"ז הוא יום העשירי בדצמבר שנת 1936, נר שלישי של חנוכה, עלו לקרקע כמאה אנשי השומר הצעיר מתוגברים בכשלושים נוטרים מיישובי עמק יזרעאל, והקימו בחופזה את הישוב תל-עמל אשר בעמק בית-שאן⁵⁴. הקיבוץ שהוקם, היה הראשון מבין חמישים ושניים ישובים שעתידיים היו לקום במתכונת "חומה ומגדל" עד לשלהי שנת 1939⁵⁵, ועליו נכתב "תל-עמל, ראשונה לחומה ומגדל"⁵⁶.

תקופת "חומה ומגדל" מהווה נקודת ציון היסטורית מרכזית וחשובה במערכה הדמוגרפית האקטיבית, שנמשכת כבר למעלה ממאה שנים בין היהודים שביקשו לשוב לארץ אבותיהם, לבין ערביי ארץ ישראל. מערכה אשר מאופיינת ב"כיבושים התיישבותיים" של שטחים, באמצעות דריסת רגלו של האדם והטבעת חותמה של המחרשה, לא פחות מכיבושים צבאיים.

את המחולל הראשוני ל"חומה ומגדל", ניתן למצוא מספר חודשים לפני עלייתו של קיבוץ תל-עמל על הקרקע, בתשעה עשר באפריל 1936, כשפרץ אלימות רווי התקפות ורציחות של יהודים שטף את יפו ואת דרומה של תל-אביב. למחרת, בתאריך העשרים באפריל נמנו כבר שישה עשר נרצחים ועשרות פצועים. עד מהרה התפשטו הפרעות לכל רחבי הארץ, כאשר בשדה קוצים. תחילה נשא גל האלימות את השם מאורעות תרצ"ו, אך האלימות לא שכחה

⁵⁴ בשנת 1937 הוחלף שמו של הקיבוץ ל"ניר דוד", על שמו של דוד וולפסון נשיא ההסתדרות הציונית השני, וזאת לאחר שצאצאיו תרמו כסף לבניית חדר האוכל של הקיבוץ. לפני כארבעים שנה החליטו חברי הקיבוץ לשוב ולאזכר את שמו המקורי של הקיבוץ, וכיום הוא נקרא "ניר דוד (תל עמל)".

⁵⁵ נהוג למנות חמישים ושניים יישובי "חומה ומגדל", אולם מספר זה נתון במחלוקת, שכן, יש הנוהגים להוסיף לרשימה את כפר חיטים שעלה לקרקע אף לפני תל עמל, אך מקימיו נאחזו במבנה מבוצר שנבנה כבר ב-1934, ולא הקימו חומה או מגדל. זאת ועוד, יש שנוטים להשמיט את כפר ורבורג ואף את עמיר מהרשימה, לאור העובדה שהוקמו לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה (תאריך שמהווה נקודת תיחום היסטורית המסמלת בעבור חלק מהחוקרים את קץ עידן "חומה ומגדל"). לפירוט, 52 יישובי "חומה ומגדל" שהוקמו בין השנים 1936-1939 ראו נספח ד'.

⁵⁶ חרוז מתוך שירו של נתן אלתרמן המגדל הראשון אשר נקרא במקור "תל עמל" (אלתרמן 1937/1939). לאלתרמן היה יחס מיוחד לקיבוץ תל-עמל, לאור העובדה שאחותו הצעירה לאה אלתרמן-להב נמנתה על מייסדיו. קיבוץ תל-עמל הוזכר אף בשירו המפורסם "זמר הפלוגות". השיר נחשב כיום להמנון של הקיבוץ (נאור, 2012; לאור, 2016)

עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה באחד בספטמבר 1939. לפיכך, לימים נודעה תקופה אלימה זאת, כמאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939), או בשם האחר "המרד הערבי".

בראש הוועד הערבי העליון בארץ ישראל עמד המופתי של ירושלים, חאגי אמין אל חוסייני, אשר הפנה את קצפו כלפי היהודים וכלפי המנדט הבריטי כאחד. הוועד הערבי העליון העלה בפני הבריטים שלוש תביעות עיקריות: הפסקת העלייה היהודית לארץ ישראל; איסור העברת קרקעות ליהודים; והקמת ממשלה ייצוגית – שלאור התפלגות האוכלוסייה, אמורה הייתה להתבסס על הרוב הערבי בארץ (Ben-Yehuda and Sandler, 2002, p. 121). שתי התביעות הראשונות היוו אף הן "אמצעי לחימה קר" במערכה הדמוגרפית שהתהוותה.

במבט לאחור ניתן לסכם את המרד הערבי בין השנים 1936-1939 כניסיון כושל שעלה לערביי ארץ ישראל ביוקר רב. השביתות הגדולות פגעו בפרנסתם של הערבים במישרין – מעצם הפסקת העבודה – ובעקיפין, כתוצאה מפירוקם של רבים מהמונופולים שנשלטו על ידם, כדוגמת, ירידת קרנו של נמל יפו, בעקבות הקמתו של נמל תל-אביב (שהוקם בעקבות השביתה), החלפת החוצבים הערבים בחוצבים יהודים ועוד. במקומות בהם היו גילויי אלימות מצד הערבים, הפעילו הבריטים כוח רב כדי למגרה, וכן נקטו בפעולות עונשין – באלה נהרגו ונפצעו אלפי ערבים ומאות מבנים נהרסו (אורן, 1987, עמ' 21). זאת ועוד, קרבות פנימיים בין כנופיות יריבות ובריחתם של רבים ממנהיגי המרד הערבי אל מחוץ לגבולות הארץ, הובילו לאובדן הלכידות החברתית בקרב ערביי ארץ ישראל ולהיעדר הנהגה דומיננטית אשר יושבת בין אנשיה (כך למשל, ברח חאגי אמין אל-חוסייני מפני הבריטים, וכששב לאזור לאחר מספר שנים, איבד משמעותית מכוחו). לצד המחירים הכבדים ששילמו הערבים על מאבקם האלים, חשוב לציין הישג אחד משמעותי שניתן לזקוף לפועלם – "הספר הלבן". אמנם הבריטים מעולם לא הצהירו על כך, אך מניתוח הנסיבות ובעיקר עיתויו של הפרסום, סביר להניח כי המדיניות הלוחמנית של ערביי הארץ, ובמקביל לה הופעתם של ענני מלחמה בשמי אירופה, הרתיעו את הבריטים, והובילו אותם לפרסם את "הספר הלבן", אשר השית הגבלות קשות על עלייה יהודית ועל רכישת קרקעות – שתי גזירות שעלו בקנה אחד עם שתיים משלוש דרישותיו של הוועד הערבי העליון בראשית המרד (אל-פלג, 1987, עמ' 65-69).

בניגוד לערביי הארץ, דווקא הישוב היהודי יצא מחוזק עשרות מונים, משלוש שנים של מאבק ערבי. אמנם, הישוב ספג אבדות רבות ברכוש ובנפש אשר הכבידו עליו, ואמנם הוא סבל ממתחים שהובילו לפילוג בארגון "ההגנה", וכן נגזרו על היהודים בארץ ומחוצה לה גזרות "הספר הלבן". ברם, בהרבה מאוד פרמטרים עבר הישוב מהפכות – פיזיות, כלכליות ותפיסתיות – אשר היו שזורות אלה באלה ושתרמו רבות להתבססותו.

במקביל להתפתחותו המחודשת של היישוב היהודי בארץ ישראל החל מסוף המאה התשע עשרה, פיתח היישוב היהודי, ובהמשך גם המנדט הבריטי, תלות גדולה בכוח העבודה הערבי ובתוצרתו. אולם, בעקבות גל השביתות הכלליות של ערביי הארץ, בחודשיו הראשונים של המרד, החל היישוב היהודי להשתחרר מתלות זו, תוך פיתוח עצמאות יצרנית בסיועם ועידודם של השלטונות הבריטים. זאת ועוד, הישוב היהודי ששם מבטחו בבריטים שיספקו לו הגנה – ולכן ממניעים אלו ואחרים דגל במדיניות של הבלגה ופאסיביות, דעה בה החזיק אף מנהיג הרוויזיוניסטים זאב ז'בוטינסקי (ז'בוטינסקי, 1936) – עבר תהליך מהיר של התפכחות שהובילה אותו להבנה כי גורלו בידו, וכי עליו ליטול את היוזמה ולדעת להגן על עצמו. ברמה האסטרטגית, היו לכך שני ביטויים מובהקים – בניית כוח מגן ופיתוח ההתיישבות.

בניית כוח מגן משמעותי במונחי העת ההיא – "הנוטרים" – שעד לסיום המאורעות מנו קרוב לחמישה עשר אלף מגנים, שאורגנו בעשרה גדודים. כוח זה, שרכש ידע רב בחסות הבריטים ושצבר לא מעט ניסיון בלחימה, נתמך על ידי מערכים טכניים, לוגיסטיים והנדסיים. בנוסף החישה התפתחותם של אלה את התפתחותו של הפיקוד והשליטה בארגון ההגנה והובילה להיווסדותו של מטה כללי. כל אלה ועוד התארגנויות צבאיות שיוזכרו בהמשך, היוו יחדיו את אותם "הזרעים" שכעבור כעשור "הנביטו" את צה"ל.

פיתוח ההתיישבות בא לידי ביטוי הן ברכישת קרקעות, בעיקר על ידי הקרן הקיימת לישראל, והן בהקמת עשרות ישובים חדשים מהנגב ועד לגליל. אמנם, הקמתם של הישובים שירתה באופן לא מבוטל צרכים ביטחוניים חשובים, אולם, "המתקפה ההתיישבותית" נועדה לשרת מטרות רחבות אף יותר במגוון תחומים נוספים המשתייכים לביטחון לאומי, כדוגמת: אינטרסים מדיניים, אינטרסים חברתיים ואינטרסים כלכליים. ועל כך יורחב בהמשך.

6.2 מטרות הישוב היהודי ב"חומה ומגדל"

אין זה מובן מאליו, כי דווקא בתקופה בה נתון היה הישוב היהודי הקטן בארץ ישראל, להתקפות רצחניות על מתיישביו וסבל מטרור חקלאי במשך זמן רב, בחרו קברניטיו לפצוח "במתקפה התיישבותית" רחבת היקף. במידה מסוימת מדובר היה בפרדוקס ביטחוני, והרי, עוד ישובים, משמע עוד מושאי הגנה, ולפיכך ביזור ההגנה על פני מתחמים רבים יותר. ניתן להמשיל זאת לשבלול אשר נתון לסכנה, ובמקום להתכנס בקונכיתו, בוחר לצאת החוצה ולהגדיל את שטח חשיפתו לטורף. מלבד הגדלת הנטל הביטחוני שייצרו הישובים החדשים, הקמתם הוסיפה גם נטל כלכלי לא מבוטל. יש לזכור שבאותם הימים העולם היה נתון עדיין בצלו של המשבר הכלכלי הגדול, שלא פסח על הישוב היהודי ועל תורמיו בתפוצות. בנסיבות הללו, האם לא עדיף היה להשקיע את הכסף ברכישת אמצעי לחימה ומיגון, ולא בהקמת יישובים חדשים? זאת ועוד, חלק מתסכולם של ערביי ארץ ישראל שהוביל למהומות ולמרד, היה נוכח התפשטותו של הישוב היהודי בארץ ישראל. אי לכך, ניתן לראות בהקמת יישובים חדשים בתקופה כה רגישה, "שפיכת שמן על המדורה".

לפיכך, נשאלת השאלה, מדוע התקבלה החלטה בלתי סבירה לכאורה? את התשובה לכך ניתן למצוא במטרות, או במילים אחרות, בתכליות האסטרטגיות שהובילו לפעולות "חומה ומגדל". ניתן לחלקן לשלושה שיקולים עיקריים אשר קשורים האחד לשני.

חיזוק הקיים, יצירת רצף התיישבותי ואבטחת צירים – עד לשנת 1936 מנה הישוב היהודי כמאה שישים וחמישה יישובים. למעט מספר מצומצם של יישובים בפרוזדור ירושלים, עיקר היישובים התרכזו ברצועה גיאוגרפית מזוגזגת שנמשכה לאורך מישור החוף – מצפונית לנגבה בדרום ועד לחיפה בצפון; משם המשיכה מזרחה – דרך עמק יזרעאל ועד לקו הירדן, דרומית לכנרת וצפונית לעמק בית-שאן; ומשם המשיכה צפונה – דרך הכנרת, עמק החולה ועד לאצבע הגליל. צורת פריסתה של ההתיישבות זיכה אותה בכינויה "ה-N ההתיישבותית"⁵⁷.

"המתקפה ההתיישבותית" נועדה בין השאר לפתור לפחות באופן חלקי, שלוש בעיות ביטחוניות שאפיינו את "ה-N ההתיישבותית". ראשית, לשפר את רציפותה של ההתיישבות ברצועה זו. שנית, לחזק את מפרקי "ה-N" אשר נועדו להבטיח את הקשר הקרקעי בין צפון

⁵⁷ ראו נספח ה' – מפת הישוב היהודי בארץ ישראל בשנת 1936.

הארץ לדרומה, ובין מערבה למזרחה. שלישית, ואגב עיבוי הרצף ההתיישבותי, לשפר את אבטחת צירי התנועה אשר שימשו את הישוב היהודי, וכן את היכולת למנוע את ניתוקם של גושי ההתיישבות במצב חירום (אורן, 1987, עמ' 28-29).

ביטוי נוסף לאופן בו ניסה היישוב לשפר את אחיזתו בקיים, ניתן למצוא במאמץ ל"ייהד" את חיפה לאור חשיבותה האסטרטגית, ולחתור בה להשגת רוב יהודי (שם).

כיבוש מרחבי מחייה וחקלאות חדשים – כחלק מהגשמת חזון המדינה היהודית והרצון לקלוט מאות אלפי עולים, היה צורך להרחיב את מרחבי המחייה הפוטנציאלים ואת שטחי החקלאות לתמיכה בכלכלת הישוב, קל וחומר לאור שביתת הערבים. ברשותם של היהודים היו מאות דונמים שנרכשו לרוב על ידי הקרן הקיימת לישראל, אך טרם יושבו. דוגמה לכך ניתן היה למצוא בעמק בית-שאן. שאיפת היישוב הייתה למצות עד תום את זכויות הקניין, בטרם אלו יישללו על ידי גורמים בין לאומיים כחלק מתכנית חלוקה אפשרית (שם, עמ' 13, 25-27). משה שרת, בהתייחסו לרעיון החלוקה של ועדת פיל, הבהיר שכל חלוקה של הארץ חייבת להבטיח קבלת שטח הוגן. בהסבירו את המונח "שטח הוגן" תבע שני תנאים. ראשית, לקבל את כל מה שכבר מצוי בשליטת הישוב היהודי. שנית, השגת שטחים נוספים בעלי פוטנציאל ליישוב.

(...) שנקבל את כל אותם אזורים שאנחנו רואים אותם כשדות ההתיישבות האפשרית

שלנו בתקופה הקרובה. (משה שרת, אפריל 1937, מתוך גולני, 1987, עמ' 54-55)

עיצוב גבולות המדינה והשתלטות על חבלי ארץ – רבים מאנשי הישוב היהודי סברו באותה העת, כי יש להמשיך ליישב את הארץ, אך באזורים בשליטה יהודית שיהיו ניתנים לפיתוח גם בתקופה קשה זו. מנגד, ניצב משה שרתוק (שרת), שהיה באותה העת ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, אשר היה מודע להרהורי חלוקת הארץ של ועדת פיל, והבין את הצורך, ולא פחות חשוב מכך, את הבהילות, שבהקמת היאחזויות חדשות באזורים חיוניים לפיתוח ההתיישבות והחקלאות, כדוגמת עמק בית-שאן, בסמוך לנמלים ובמרחבי תעשייה כדוגמת תחנה לייצור חשמל, ובסמוך למשאבי טבע כדוגמת ים-המלח העשיר במחצבים. זאת ועוד, ועדת פיל שהתבססה ברבות מהמלצותיה על שרטוט גבולות הישוב היהודי בהתאם ל-N ההתיישבותית, הוסיפה בהמלצותיה גם את אזור הגליל המערבי, שעד

אותה העת אכלס יישוב יהודי אחד בלבד – את נהריה. במהלך ימי "חומה ומגדל" צפויים היו להצטרף אליה חניתה, אילון, כפר מסריק ושבי ציון⁵⁸.

6.3 ניצול הזדמנות – שיתוף פעולה עם הבריטים

המפעל ההתיישבותי במסגרת "חומה ומגדל" החל כאמור מעט אחרי פרוץ המרד הערבי. "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט" ו"המרד הערבי" הינם כינויים נרדפים לאותה תקופה ולאותם אירועים, אך בכל זאת נטבעו שני מונחים שונים אלו. הסיבה לכך היא נקודת מבטם השונה של השחקנים המרכזיים אשר נטלו חלק בקונפליקט הארץ ישראלי באותם הימים.

הבריטים שהיו הריבון בארץ ישראל מתוקף כתב המנדט שניתן להם על ידי חבר הלאומים, ראו בשביתות הנרחבות ובפעולות האלימות שהופנו בין השאר כנגד כוחותיהם, מרד של ערביי הארץ, אשר בא לקרוא תיגר על שלטונם. הישוב היהודי שהותקף על רקע לאומני, אימץ את טרמינולוגיית "המאורעות", בפרצי האלימות הערבית בארץ שקדמו למלחמת הקוממיות⁵⁹. הערבים, בדומה לבריטים, כינו את פעולתם "תְּיֹרַת פִּלְסְטִין אֶלְפֶּבֶרָה", או בעברית "המרד הגדול של פלסטין" (קימרלינג ומגדל, 2010, עמ' 92).

אם לתאר את המצב בארץ ישראל, שנת 1936, באופן מופשט, ניתן להגדירו כמשולש יחסים, שבו אחת הצלעות נוקטת באלימות כלפי שתי הצלעות האחרות. לכל אחת משתי הצלעות המותקפות קיימים אינטרסים שונים ונקודות מבט שונות – ומכאן גם הגדרתן השונה לפרץ האלימות. ואולם, הן לצלע היהודית והן לצלע הבריטית קיימים היו גם מספר אינטרסים משותפים, לרבות: השבת הסדר הציבורי על כנו, תוך שיפור אבטחת המרחב; בעת ההיא, שמירה על המשך השלטון הבריטי בארץ ישראל (יוזכר כי "מסך הברזל" של ז'בוטינסקי נסמך על הבריטים); שני הצדדים החזיקו בתפישה משותפת, כי אין לתת פרס לטרור, ויש להוכיח לערביי הארץ, שבאלימות הם לא ישיגו מאום.

לצד אותם אינטרסים משותפים בין הבריטים לישוב היהודי, נראה כי על כל אלה האפילה חזקה ידועה ביחסים בכלל, וביחסים בין לאומיים בפרט, אשר קובעת כי "האויב של אויבי,

⁵⁸ כאמור תפרוסת יישובי חומה ומגדל תרמה רבות לעיצוב מפת החלוקה של כ"ט בנובמבר. לעניין תפרוסת יישובי חומה ומגדל בשנים 1936-1939, ראו נספח ו'.

⁵⁹ למאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, קדמו מאורעות תר"פ, תרפ"א ותרפ"ט. בגולה נהוג היה לתאר את האירועים הללו במונח "פרעות".

ידידי⁶⁰. עיקרון זה סלל את הדרך לשיתוף פעולה פורה בתחומים רבים, בין הריבון הבריטי לשוב היהודי, בתחומי הכלכלה והמסחר, הביטחון וההתיישבות.

השוב היהודי דאג לנצל באופן מיטבי את ההזדמנות שנקרתה בדרכו, ולמצות את תקופת המאורעות שלוותה בשביתה כללית של הערבים, כפי שכבר הוזכר, להקמת נמל ימי בתל אביב בחסות בריטית, להשתלטות על סקטורים רבים כדוגמת סבלים וחצבים, הקמת כוח מגן ורכישת ידע צבאי במסגרת הקמת כוח הנוטרים (והסתייעות בידע ובניסיון הבריטי כדוגמת התמיכה שהתקבלה מווינגייט), ומעל לכל, לענייננו, הקמת מרבית יישובי "חומה ומגדל" עד למאי 1939, לא רק באישורם של הבריטים, אלא אף בחסותם וסיועם (אורן, 1987, עמ' 27)⁶¹.

6.4 המדיניות והאסטרטגיה של הישוב בימי "חומה ומגדל"

לאחר שפורטו המטרות העיקריות של "המתקפה ההתיישבותית" במסגרת "חומה ומגדל", וחודדה סוגיית ניצול ההזדמנות שבשיתוף הפעולה עם הבריטים, עתה ישורטטו עיקרי הקווים לאסטרטגיה ההתיישבותית בשנות המרד הערבי.

אך אם באסטרטגיה עסקינה, מן הראוי שיובהר פירושו של מונח זה, בטרם ייעשה בו שימוש. המונח "אסטרטגיה", בדומה למונחים רבים אחרים בדיאלקטיקה המודרנית, מקורו במילה היוונית "סטרטגוס" (strategos), שפירושה מצביא או גנרל. לכן, יש המפרשים אסטרטגיה, כ"חוכמת המצביאות". מדובר במונח צבאי במקור, אך בחלוף השנים אומץ גם על ידי הדרג שפוקד על הצבא (הדרג המדיני), אשר עוסק באסטרטגיה-רבתי (Grand strategy). בנוסף, סקטורים אזרחיים אחרים, ללא קשר לצבא ומדינה, אימצו מושג זה ויצרו "אסטרטגיה עסקית", "אסטרטגיה שיווק", "אסטרטגיה מימון" ועוד.

אסטרטגיית הפעולה של ההתיישבות תוכננה ומומשה מול שני "שחקנים" מאתגרים – הערבים והבריטים. באופן פרדוקסאלי לכאורה, דווקא הבריטים הטרידו את קברניטי

⁶⁰ בעניין זה ניתן להביא כדוגמה את "ירח הדבש" בין ישראל והמדינות הסוניות בדגש על ערב-הסעודית, על אף הקיפאון המדיני בזירה הפלסטינית, וזאת על רקע המאבק באויב המשותף איראן (אודי דקל ויואל גוזינסקי, 2013).

⁶¹ החל ממאי 1939 הוחלפה התמיכה הבריטית, במדיניות "הספר הלבן", ואתו בניסיון בריטי לעצור את המשכו של מפעל ההתיישבות.

ההתיישבות, יותר מאשר הערבים. מוטרויות זו, נבעה מהחשש, שמא הבריטים ייכנעו ללחץ הטרור הערבי, ויפגעו בשני גלגלי ההינע המרכזיים של המפעל הציוני – עלייה והתיישבות. הקמתה של ועדת פיל ומסקנותיה (1936-1937) ובעקבותיה ועדת וודהד (1938), העצימו את חשדנותה של ההתיישבות כלפי הבריטים, על אף שבשלב זה עדיין זכה הישוב היהודי לשיתוף פעולה ולתמיכה מהמערכת המנדטורית.

אל מול הערבים הייתה האסטרטגיה ברורה: חתירה להגיע להסכמה יהודית-ערבית בדבר פתרון הסכסוך – שאיפה שנתפסה כבר אז כקלושה, ובכל זאת לא נזנחה גם באותן שנים קשות; במקביל, ניסיון לשימור הקשר עם גורמים פרגמטיים גם בצלה של האלימות הגואה; רכישת קרקעות, בכל מקום וכמה שיותר (בעיקר על ידי קרן קיימת לישראל); מאמץ לבדל את ערביי החוץ מהסכסוך המתהווה בארץ⁶²; ולבסוף, בניית כוחות ההגנה של היישוב, ומעבר מהגנה סטטית ותגובתית, להגנה יותר ניידת, אשר נוטלת את היוזמה ועושה שימוש הולך וגובר בתחבולה – דבר שבא לידי ביטוי גם ב"פלגות הלילה של ווינגייט" וגם ב"נודדת" (אורן, 1987, עמ' 18, 22-23).

אל מול הבריטים, כאמור, נאלץ היישוב לנקוט באסטרטגיה מורכבת ומתוחכמת הרבה יותר, על מנת לתת מענה הולם לחששותיו (בחוכמה שבדיעבד, ניתן לומר שחלק משמעותי מאותן חששות אכן התממש במאי 1939 עם פרסומו של "הספר הלבן").

שני המרכיבים הראשוניים במעלה באסטרטגיה ההתיישבותית היו רתימת הבריטים להמשך העלייה החלוצית, וסיוע באבטחת היישוב וסיוע בנשק ובהכשרה למגני הישוב.

ועדת פיל, שהיוותה את הסנונית הראשונה בתהליך הנסיגה הבריטית, מעמידתה האיתנה, להתקפלותה בפני לחצי הטרור הערבי, העלתה לסדר היום את סוגיית חלוקתה של ארץ ישראל. אל מול רעיון זה, ניהלו קברניטי הישוב את המתח בין ההתנגדות הנחרצת לנתח המצומצם שהוקצה לטובת מדינה יהודית עתידית, לבין העיקרון של "נותנים לך, תיקח". לפיכך, הסתייגה הנהגת הישוב מתכנית החלוקה של ועדת פיל כפי שהוצגה. יחד עם זאת, הביעה נכונות לשאת ולתת על תכנית הקמת מדינה יהודית בחלק מהארץ. כלומר, כן לחלוקה, אך לא באופן שוועדת פיל המליצה. מכאן הסיקה הנהגת ההתיישבות מסקנה

⁶² דוגמה לכך ניתן למצוא בעלייה לחניתה. טרם העלייה פנה שרת לראש ממשלת לבנון, הודיע לו על הקמת היישוב החדש וציין כי פניהם של המתיישבים לשלום. זה ענה לשרת במכתב אוהד, והבטיח כי ממשלתו תעשה ככל יכולתה כדי להבטיח את השקט, מצדו הלבנוני של הגבול (נאור, 1987, עמ' 74-75).

חשובה לענייננו, אשר גורסת כי חלק מהתיקונים הנדרשים, יחייבו תפיסת שטחים מהירה באמצעות התיישבות, טרם תיפול ההכרעה בדבר חלוקתה של הארץ – או במילים אחרות "קביעת עובדות בשטח" (אורן, 1987, עמ' 15-16).

ניתן לזהות שני עקרונות תומכים (ומשלימים האחד את השני) באסטרטגיה ההתיישבותית. ראשית, ניצול הזדמנות למקסום שיתוף הפעולה עם הבריטים, תוך ניסיון לקדם באופן מיטבי את האינטרסים של הישוב. שנית, מרוץ נגד הזמן, מתוך אמונה כי חלון ההזדמנויות הנדון, ייסגר במוקדם או במאוחר. מלבד יוזמה, דרשו עקרונות אלה, גם מאמצים של אמנעה. אחת מהדרכים לרתימת הבריטים למאבק היהודי, הייתה נקיטה במדיניות של הבלגה. היה חשש כי אם הישוב יאמץ את האלימות והטרור כדרך, הבריטים יפנו כנגדו ואף יסגרו את שערי הארץ בפני העלייה. אין מדובר בהחלטה אסטרטגית ברורה מאליה, שכן הימנעות מפעולות התקפיות משמעותיות כנגד הערבים, פגעה ביכולתו של הישוב להשיג הרתעה משמעותית, שעשויה הייתה להוביל בסופו של יום לצמצום האלימות שהופנתה כלפיו.

משה שרת הגדיר ארבעה עקרונות להתעצמות: מקסימום כוח לגאלי; מקסימום פעולה במסגרת החוק, מבלי להתנגש בכוחות הביטחון הבריטים; הבלגה; ותגובה על התקפות. כחלק מההתעצמות דרש שרת מהבריטים שיעצרו את החרמת הנשק הבלתי לגלי מהישוב, ובנוסף, שיאפשרו ואף יסייעו בבניית כוח צבאי מגן בקרב אנשי הישוב, לרבות אימונם וחימושם (שם).

כלפי פנים, שרטטה האסטרטגיה ההתיישבותית את הדרך לחיזוק ההתיישבות, בהתאם ליעדים שהגדירה הנהגתו ושהוזכרו בסעיף הקודם. קרי, ביסוס הקיים (עיבוי מרחבים מיושבים עם ישובים נוספים ליצירת רצף טריטוריאלי ולמטרות "ייהודי"); והרחבת ההתיישבות לחבלי ארץ חדשים על מנת לכובשם דמוגרפית ולממש את זכות הקניין בקרקעות שנקנו על ידי היישוב, ובקרקעות שהובטחו לישוב. כך למשל: הייתה כוונה להשתלט על מרחב עמק בית-שאן, בו היו אדמות בבעלות הקרן הקיימת, השתלטות על הגליל המערבי שוועדת פיל ייעדה למדינה היהודית, והשתלטות על הנגב (כעתודת קרקע שאוכלסה עד אז בדלילות).

כאמור, בשלהי תקופת "חומה ומגדל", מימושה של האסטרטגיה ההתיישבותית הפכה להיות מורכבת הרבה יותר, וזאת לאור פרסומן של גזירות "הספר הלבן" ב-17 במאי 1939.

הבעיה העיקרית ב"חוכמת המצביאים" (באסטרטגיה) של הסוכנות היהודית, הייתה שלא עמד לרשותה צבא, אלא רק רוח חלוצית והתנדבותית. אם לנסות ו"לחילל"⁶³ את האסטרטגיה ההתיישבותית, אזי: עיקר גייסותיה הורכבו מבנאים, עיקר נשקיהם של אלה היו הפטישים והמעדרים, תחמושתם הייתה מסמרים וחצץ, הטנקים היו המשאיות, הטרקטורים ובהמות המשא. הטקטיקה כללה פעולה חשאית ומהירה, תוך ריכוז מאמץ התיישבותי להקמת ישובים בתוך יממה, תוך הפעלת מאמץ אבטחתי מסייע. הטכניקה, למימוש הטקטיקה הייתה "חומה ומגדל"⁶⁴. כל שנותר להשלמת אנאלוגיה זו, הוא לסמן את המטה הכללי ואת המצביא. את המטה הכללי באותה העת היוותה הסוכנות היהודית, אשר הגדירה יעדים, הקצתה משאבים וקבעה סדרי עדיפויות להתיישבות, לקרנותיה (כדוגמת הקרן הקיימת) ולמוסדותיה. הסוכנות עסקה הן בתכנון והן בהוצאה אל הפועל. את תפקיד ה"מצביא" מילא משה שרת (אורן, התיישבות בשנות מאבק, 1978, עמ' 55)⁶⁵.

מעניין לראות כיצד שרת, דווקא כראש המחלקה המדינית (מעין שר חוץ), עסק רבות בהתיישבות. זוהי דוגמה מרשימה במיוחד לניהול אסטרטגיה, המבוססת על ההבנה כי ברצף פעולות מקומיות ופנימיות בתוך ארץ ישראל המנדטורית, ניתן יהיה לעצב את ההכרעות הבין לאומיות בעניין גבולותיה של המדינה שעתידה הייתה לקום. למען הצדק ההיסטורי, ראוי לציין כי הרעיון של "חומה ומגדל" צמח מלמטה למעלה, על ידי אנשי תנועת ההתיישבות, ואילו שרת נחשף לרעיון רק באפריל 1937⁶⁶ (הלר, 1985, עמ' 185).

(...) את גבולות הארץ לא קבעו תביעותינו ההיסטוריות, אלא הנקודות שהיו לנו.

תפקידנו עכשיו הוא – לחטוף וליישב. (משה שרת יוני 1937, מתוך שרת, 1971, עמ' 173)

67(173).

⁶³ כאנלוגיה של "האנשה" של בעלי חיים בסרטים מצוירים.

⁶⁴ יצוין כי לפעמים תיתכן סתירה בין השיקול האסטרטגי לשיקול הטקטי. כך למשל בפרשיית "חומה ומגדל" הרצון להרחיב את ההתיישבות, פגע בעיקרון של צמצום קווי ההגנה של המגן וצמצום נכסיו החיוניים למינימום. כמובן, שבמצב שכזה, גובר השיקול האסטרטגי על השיקול הטקטי, שכן הטקטיקה היא אמצעי אחד מיני רבים למימוש האסטרטגיה.

⁶⁵ כינוי נוסף שדבק במשה שרת על ידי חוקר אחר של התקופה, היה "המדינאי של חומה ומגדל" (גולני, 1987, עמ' 51-59).

⁶⁶ משה שרת התייחס לכך בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם, אשר התכנסה בתאריך ה-21 באפריל 1937.

⁶⁷ ישראל גלילי הוסיף על כך, כי "עד למלחמה (מלחמת העצמאות) ההתיישבות היא שכבשה את הארץ" (אורן, 1987, עמ' 33).

6.5 תוצאות "חומה ומגדל"

במבחן התוצאה, אין ספק כי פרויקט "חומה ומגדל" שירת נאמנה את המפעל הציוני המתהווה. שלוש שנים של תנופה התיישבותית, שממרחק שמונים שנה, עלולה להיראות כסיפור חלוצי רומנטי, הייתה מאבק עיקש כנגד כל הסיכויים, בה הצד החלש על הנייר – פיזית ופוליטית – יזם את המערכה. בתקופה של משבר כלכלי מהקשים שידע העולם, הישוב היהודי מצא את הדרך לממן פרויקט חסר תקדים בהיקפו (ביחס לגודלו של הישוב) ⁶⁸. קרן קיימת לישראל הוסיפה עוד כארבעים אחוזים לשטחי קניינה ⁶⁹. במהלך שנים אלה הרחיבה ההתיישבות את אחיזתה לשטחים חדשים, כדוגמת הגליל המערבי וצפון-ים-המלח. אם נצרף את פעולת ההתיישבות שיזמה הסוכנות היהודית, במוצאי יום הכיפורים 5-6 באוקטובר 1946, בה הוקמו אחת עשרה נקודות התיישבות חדשות בנגב, בתגובה ל"תכנית מוריסון גריידי" (פורת, 1991), אזי ניתן לומר כי שיטת "חומה ומגדל" תרמה יותר מכל מאמץ צבאי, לכיבוש חלקים נרחבים של מדינת ישראל עד ימינו. החותמת הרשמית להצלחתה של "חומה ומגדל" התקבלה בכ"ט בנובמבר 1947, עת אימצה העצרת הכללית של האו"ם, את הצעת החלוקה של אונסקו"פ, במה שקוטלג כהחלטה 181 – על פיה, נכללו מרבית שטחי "הכיבוש ההתיישבותי" בתחומה של המדינה היהודית ⁷⁰.

מוטי גולני, מעלה שאלה מעניינת. האם ההתיישבות (במסגרת "חומה ומגדל") הייתה אמצעי של המדיניות או שמא מטרתה של זו? (גולני, 1987, עמ' 59). נראה, כי המסקנה המתבקשת היא כי בין המדיניות להתיישבות התקיימו יחסי גומלין סימביוטיים, או אף מעבר לכך, יחסי גומלין מוטואליטיים ⁷¹. ביחסים אלה ניצלה המדיניות את ההתיישבות החדשה, על מנת לעצב את גבולות המדינה שבדרך. אולם יש לזכור שהאינטרס המדיני בהרחבת גבולות המדינה היהודית נועד להקנות שטחי מחייה ליישובם של רבבות העולים, שבחזון המדינה, היו אמורים ליישב את הארץ.

⁶⁸ בין השנים 1936-1939, בזכות המפעל ההתיישבותי של "חומה ומגדל", גדל מספר היישובים היהודים ככעשרים וחמישה אחוזים.

⁶⁹ בפרוץ המרד היו ברשותה 372 אלף דונם, ובסופו החזיקה ב-516 אלף דונם (אורן, 1987, עמ' 31).

⁷⁰ ראה נספח ז' – מפת היישוב היהודי בארץ ישראל ערב אישור תכנית החלוקה על ידי האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947.

⁷¹ מונח בביווגיה של חקר המינים ואקולוגיה התנהגותית, המתאר יחסי הדדיות מסוג ++, אשר מועילים לשני המינים המשתתפים.

זאת ועוד, אפשר לשאול את אותה השאלה לגבי יחסי הגומלין בין ההתיישבות להגנה. גם במקרה זה, סביר להניח שנדבק באותה המסקנה. חלק מיישובי "חומה ומגדל" נועדו לחזק את ההגנה על הצירים ואת האחיזה במפרקי ה-N ההתיישבותית. אולם, מאמץ התיישבותי זה שאב הרבה מאוד משאבים מהכוח המגן. ניתן להעלות טיעון נוסף בהקשר זה, כי האצת קצב ההתיישבות זירזה בהתאמה את הקמתו של כוח ההגנה היהודי. מכאן, ניתן להסיק כי פרויקט "חומה ומגדל", היווה אמצעי ומטרה כאחד.

מפעל "חומה ומגדל" משמש דוגמה היסטורית לניהולה של אסטרטגיה התיישבותית מוצלחת, שהובילה להישגים גדולים מאלה שיכול היה היישוב היהודי להשיג באמצעים הצבאיים שעמדו לרשותו באותה העת. הכיבוש הדמוגרפי נתפס כמעשה לגיטימי אשר זכה לגושפנקא בין-לאומית (בדמות החלטת או"ם 181), בניגוד לכיבוש הצבאי ממנו סולדת המערכת הבין לאומית (כפי שניתן ללמוד מהחלטות או"ם 242 ו-338).

7.1 הרקע לתכנית

שתי הבהרות חשובות בפתחם של דברים. ראשית, "תכנית אלון" שתידון להלן, עסקה בכל השטחים שכבשה ישראל במלחמת ששת הימים, ובהם: רמת הגולן, יהודה ושומרון, ירושלים המזרחית, רצועת עזה וחצי האי סיני. אולם, כדי לא לאבד את המיקוד המחקרי, יצומצם העיסוק ב"תכנית אלון" לחלקים שבגדה המערבית בלבד. הסיבה לכך נעוצה בעובדה, כי אזור יהודה ושומרון שהיה מיושב בצפיפות יחסית, העלה דילמות רבות בכל הקשור לסיפוח שטחים ואוכלוסייה, בין השאר מתוך שיקולים דמוגרפיים. זאת, בשונה למשל מרמת הגולן ומסיני, שם עניין הדמוגרפיה היה זניח. שנית, לעניין עבודה זו, "תכנית אלון" – לא תעסוק רק בתכנית עצמה, אלא גם באופן מימושה.

יגאל פייקוביץ, המוכר יותר בשמו המעוברת יגאל אלון, היה החל משנות הארבעים של המאה הקודמת ועד למותו בשנת 1980, אחד מראשי ההנהגה הצבאית והמדינית של ישראל. טרם הקמתה של המדינה היה למפקד הפלמ"ח, ולאחר הקמתו של צה"ל פיקד על חזית הדרום ובהמשך אף מונה לאלוף פיקוד הדרום. לאחר שחרורו מצה"ל הצטרף לפוליטיקה והיה מראשי מפלגת העבודה על גלגוליה השונים. אלון כיהן בין היתר כשר העבודה והקליטה, כשר החינוך והתרבות, כשר חוץ וכסגן ראש הממשלה – תפקיד אשר הוביל אותו אף לשמש כראש הממשלה בפועל בתקופת המעבר שבין לוי אשכול לגולדה מאיר (מנור, 2016, עמ' 29-30, 210-217; עמותת דור הפלמ"ח, 2018). מיד לאחר מלחמת ששת הימים כיהן אלון גם כיושב ראש ועדת השרים העליונה לענייני ירושלים, יושב ראש ועדת השרים לענייני חברון ויושב ראש הוועדה הבין מוסדית להתיישבות. מתוקף תפקידים אלה עסק רבות בסוגיית ההתיישבות. אולם, נראה כי מורשתו המשמעותית ביותר כאינדיבידואל הייתה הגייתה של תכנית מדינית להשגת שלום בר-קיימא עם הערבים, תוך עיצוב גבולותיה החדשים של מדינת ישראל, לאחר מלחמת ששת הימים – הלא היא "תכנית אלון".

תכנית זו מעולם לא אומצה באופן רשמי על ידי ממשלת ישראל. יחד עם זאת וכדברי ראשת הממשלה גולדה מאיר, גם מעולם לא נדחתה על ידה (כהן, תכנית אלון, 1973, עמ' 116).

⁷² בניגוד ל"חומה ומגדל", את "תכנית אלון" קשה לתחם בזמן. אמנם ידוע כי התכנית נהגתה ביולי 1967, אולם קשה לקבוע מתי הסתיים מפעל התיישבותי זה, אם בכלל.

בפועל, התכנית יושמה, לפחות באופן חלקי, כפי שיפורט בהמשך – על ידי ממשלות ישראל, שהפכו את מרחב הבקעה לחבל התיישבותי – ו"טביעות אצבעותיה הרעיוניים" נטועות עמוק במפת ההתיישבות היהודית בשטחי יהודה ושומרון, עד היום (אריאלי, 2013, עמ' 236).

בעקבות ניצחונותיו המזהירים של צה"ל במלחמת ששת הימים וכיבושם של שטחים נרחבים, בהם גם יהודה ושומרון (5,858 קמ"ר), נוצר פולמוס מדיני ופוליטי, בנוגע לשאלה מה עושים עם השטחים הכבושים? באגף הימני של המפה הפוליטית בישראל ניצבו אנשי "ארץ ישראל השלמה", שסירבו לדון על ויתורים והשבת שטחים שנכבשו, כשסיסמתם הייתה "אף שעל". ואילו באגף השמאלי של המפה הפוליטית ניצבו חוגים שדגלו בחזרה לקווי הפסקת האש של 1949 (ואלך, 1972; אריאלי, 2013, 232-233; אריאלי, 2018, עמ' 122-127).

מחד גיסא, העריך אלון, כי ההתעקשות על שימור השטחים הכבושים עלולה להוביל להמשך פעולות האיבה בין ישראל לערבים – כפי שאכן ארע במלחמת יום הכיפורים ובפעולות הטרור שמלוות את הסכסוך הישראלי-פלסטיני מאז ועד היום. מאידך גיסא, חשש אלון כי נסיגה מלאה לקווי הפסקת האש של 1949, עלולה אף היא לעודד את המשך התוקפנות הערבית. גם לחששות אלו ניתן למצוא תימוכין אנלוגיים בדפי ההיסטוריה, כדוגמת: נסיגת צה"ל מרצועת הביטחון, שעודדה את חיזבאללה להמשיך בתוקפנותו, וזו הובילה בסופו של דבר למלחמת לבנון השנייה; הנסיגה החד צדדית מעזה, שיצרה אפקט דומה, בהובילה לסכסוך דמים מתמשך בין ישראל לחמא"ס⁷³; ואף מלחמת ששת הימים, אשר הסכמי רודוס משנת 1949 וקו הגבול ששורטט על ידם, עובדתית, לא הצליחו למנוע אותה. דילמה זו, הביאה את אלון למסקנה, כי יש להגות תכנית, שתפלט דרכה בין שתי גישות הקצה, ותבטיח עיצוב גבולות אופטימלי לביצור ביטחונה ועתידה של מדינת ישראל (כהן, תכנית אלון, 1973, עמ' 77; גלבר, 2018, עמ' 93).

7.2 תפישתו של אלון

על תפישתו של יגאל אלון ניתן ללמוד בספרו "מסך של חול", בו שטח בין השאר את משנתו המדינית וההתיישבותית. אמנם, הספר יצא לאור בשנת 1959, אולם, אלון הוסיף עדכונים לספר זה לאחר מלחמת ששת הימים והצגת "תכנית אלון" – עדכון אשר ראה אור כשנה

⁷³ סבבי הלחימה מאז ההתנתקות הישראלית החד צדדית מרצועת עזה, כללו בין השאר את "עופרת יצוקה", "עמוד ענן", "צוק איתן" וירי של אלפי רקטות על העורף הישראלי.

לאחר המלחמה (אלון, מסך של חול, 1968). על חלקים מתפישתו, שב וחזר אלון בדברים שנשא במהלך ישיבה משותפת של מרכז הקיבוץ המאוחד ומרכז איחוד הקבוצות והקיבוצים, שהתקיים באשדות יעקב (מאוחד) כחודשיים לפני פטירתו, כפי שיפורט בהמשך (גלעד, 1980).

השימוש במושגים שנראה כי יובאו מן העגה הצבאית, היו שגורים בפיו של יגאל אלון, כל אימת שהתייחס למפעל ההתיישבותי. כך למשל, כינה אלון את היישובים הקדמיים בתש"ח, שהיו לא פעם מנותקים מגושי ההתיישבות היהודית, כ"ראש גשר"⁷⁴. כינויים נוספים להם זכה המפעל ההתיישבותי מפיו של אלון היו: "גושי הגנה", "קיפודי הגנה", "התיישבות לוחמת", "התיישבות כתצפית קדמית", "עומק אסטרטגי", "תנאי ליכולת אופנסיבית" (בהתכוונו לכך שההתיישבות תגן, ותשחרר את הצבא הסדיר לתקוף), ועוד (אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 239-263). על מושג אחד נוסף, חשוב להתעכב. אלון ראה בהתיישבות כפעולה של "כיבוש" במלוא מובן המילה. לתפישתו, להתיישבות החלוצית בנקודות יישוב חדשות הייתה תכלית משמעותית ביותר:

העברת נקודות מפתח חיוניות ואזורים שלמים של הארץ משלטונו של המדבר ומבעלות לאומית זרה לבעלותו החוקית וההיסטורית של העם היהודי. (שם, 239)

ההתיישבות, לא רק שכובשת את הארץ, אלא גם בונה אותה, ונושאת בנטל ההגנה על הארץ (שם). נראה כי קישור בין "מערכה" ל"דמוגרפיה", כפי ששואף לעשות מחקר זה, לא הייתה רעיון מופרך בעיניו של האיש.

אלון ייחס חשיבות רבה מאוד לשייכותה ההיסטורית של ארץ ישראל לעם היהודי (מנור, 2016, עמ' 263). עניין זה היה כעוגן ברוב הרצאותיו, ראיונותיו וכתבתו.

טול מהעם היהודי את זיקתו ההיסטורית לארץ ישראל, כבסיס מוסרי לחידוש חיי הלאומיים בארצו ההיסטורית, ונטלת את הבסיס לקיומו גם בשטחים ששחררו על ידו במלחמת השחרור. אפילו המסמכים הבין לאומיים, שפתחו פתח משפטי-מדיני

⁷⁴ מונח צבאי המתאר ביצור כניסה לשטח חדש כצעד להשגת שליטה בשטח (לדוגמה ראש הגשר הישראלי ממערב לתעלת סואץ במבצע "אבירי לב" – 16-17 באוקטובר 1973 (אג"ס/תוה"ד, 2003).

לעלייה ולהתיישבות, הסתמכו על זיקתו ההיסטורית של עם ישראל לארץ ישראל.

(אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 407)

יחד עם זאת, אלון האמין כי בזירה הבינלאומית, יהיה קל יותר "לשווק" את הטיעון הביטחוני, שנמצא בליבת התכנית, מאשר את הטיעון ההיסטורי, שזכה לאהדה רבה בתוך החברה הישראלית, אך נתפס כפחות משמעותי כלפי חוץ (כהן, תכנית אלון, 1973, עמ' 183).

אלון הדגיש את חשיבות נטילת היוזמה בידי ישראל. עליה ליזום ולהוביל, ולא להגיב ולהיות מובלת על ידי יוזמות בינלאומיות כאלה ואחרות, שלא בהכרח ישרתו את האינטרסים הישראליים (גלבר, 2018, עמ' 93). לדידו, כך פעל היישוב היהודי בתקופת המנדט ו"הספר הלבן" (בהזכירו את "חומה ומגדל"), וקל וחומר שעליו לנהוג כך, כשהשליטה בארץ נמצאת בידי (אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 242). כמו כן, האמין אלון כי לא החלטות מדיניות, אלא מעשים וקביעת עובדות בשטח יעצבו את גבולות הארץ. כלומר, מימוש התביעות הטריטוריאליות של ישראל בשטחים הכבושים חייב לקבל ביטוי פיזי בצורת התיישבות. למסקנה זאת הגיע מתוך ניסיון העבר (אריאלי, 2013, עמ' 232).

המחרשה העברית, לא פחות מן החרב ואף יותר ממנה, מייצבת את גבולות המדינה.

(כהן, 1973, עמ' 139)

אלון האמין שההתיישבות בבקעה, לא רק שלא תסכל את הסיכוי לשלום, היא אף תחיש את השלום, בכך שהערבים ימהרו לסור לשולחן המשא ומתן לפני שיהיה מאוחר מדי מבחינתם, בשעה שישראל תהפוך את ההתיישבות החדשה "לקלף מיקוח" (כהן, 1973, עמ' 128; גלעד, 1980, עמ' 25; גלבר, 2018, עמ' 93).

בשנת 1949, מיד לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק ברודוס, כתב יגאל אלון – בהיותו אלוף פיקוד הדרום, לראש הממשלה דאז דוד בן-גוריון – דברים ברוח זו: "ניצחנו במלחמה והפסדנו את השלום" (מילשטיין, 1980, עמ' 20). כלקח מתחושת החמצה זו, ביקש יגאל אלון למהר ולהכות על הברזל בעודו חם⁷⁵, וליהנות מפירות הניצחון בששת הימים, תוך תרגומו של ההישג הצבאי להישג מדיני – השגת שלום צודק ובר-קיימא (כהן, 1973, עמ' 41). אלון הגדיר את מלחמת ששת הימים כ"שלב האחרון במלחמת השחרור" (מנור, 2016, עמ' 26).

⁷⁵ גישה זו מכונה גם "אסכולת התנופה" (מנור, 2016, עמ' 27)

לשיטתו של אלון, מבין שתי החלופות, הרע במיעוטו יהיה לעצב גבול לא מוסכם אך בטוח, מאשר גבול מוסכם ולא בטוח (כהן, 1973, עמ' 94-97). כלומר, מבחינתו של אלון ביטחון קודם לשלום. יתרה מכך, אלון האמין כי רק ביטחון יאפשר גם שלום בר-קיימא, והרי ביטחון מייצר תנאים סבירים למניעת המלחמה הבאה (אריאלי, 2013, עמ' 233).

יגאל אלון היה מוטרד מאד מהסוגיה הדמוגרפית שהיוותה בעבורו איום מוחשי על חזון המדינה היהודית והדמוקרטיה. על כך אמר:

דין הוא כי ישראל תהיה ארץ שלמה מבחינה גיאוסטרטגית ומדינה יהודית – עם מיעוט

ערבי בתוכה – מבחינה מדינית ודמוגרפית. (אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 433)

אלון ידע למנות את יתרונותיו של רעיון סיפוחם של יהודה ושומרון למדינת ישראל, ובהם: הגשמת השאיפה ההיסטורית של שלמות הארץ; הבטחת מרחב הגנה נוח שמייצר עומק; וניתוק בין ערביי הגדה ובין השלטון הירדני – שנחשב היה לעיון עד מאוד באותם הימים. אולם, לדידו, יתרונות אלו בטלים בשישים נוכח חסרון אחד בולט, והוא האיום הדמוגרפי שנשקף למדינת היהודים, ושמהווה חלק אינהרנטי מרעיון הסיפוח. מבחינתו של אלון, התהוותה של מדינה דו-לאומית, או לחלופין מדינה בה המיעוט אינו נהנה משוויון זכויות – זו נבלה וזו טרפה. אלון נועץ עם טובי הסטטיסטיקאים בני התקופה⁷⁶ על מנת לגבש הערכת מצב דמוגרפית ארוכת טווח, והגיע למסקנה שבמידה ומדינת ישראל תספח את יהודה, שומרון ורצועת עזה, אזי עד לראשית המאה העשרים ואחת יאבדו היהודים את הרוב בארץ ישראל (כהן, 1973, עמ' 99-100).

את כל העקרונות אשר הרכיבו את תפישתו, ניסה אלון לארוג בתוך תכניתו המדינית וההתיישבותית, באשר לשטחים הכבושים, כפי שיפורט בסעיף הבא.

7.3 קווי היסוד של התכנית

תכליתה של "תכנית אלון" הייתה "לשרטט מפה" החותרת להשגת שלום בר קיימא המושתת על גבולות ברי הגנה בין ישראל לבין שכניה הערבים, תוך ניסיון למצוא את עמק השווה בין

⁷⁶ יגאל אלון כסגן ראש הממשלה, פנה לפרופסור רוברטו בקי, דמוגרף ומייסד הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל והעומד בראשה עד לשנת 1971, וכן לחנוך סמית מומחה לסטטיסטיקה וראש מנהל רשות התכנון לכוח אדם באותה העת.

שתי אסכולות הקצה – "אף שעל" ו"חזרה לקווי 1949" – כפי שכבר הוצגו (כהן, תכנית אלון, 1973, עמ' 114-115)⁷⁷.

שני עקרונות מרכזיים עמדו לנגד עיניו של יגאל אלון בהגותו את התכנית. גבולות המקנים את מירב הביטחון למדינת ישראל, ומינימום של אוכלוסייה פלסטינית בתוך גבולות אלו. לדידו של אלון, העקרונות דנן, אשר היו מושתתים על רכיבי "קרקע" ו"אנשים", נועדו להבטיח את שימורה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. קרי, מדינה שתשמור על רוב יהודי ובכך גם על צביון יהודי, מבלי שייווצר הצורך לפגוע באופן לא דמוקרטי בזכויותיו של המיעוט הערבי (ואלך, 1972, עמ' 10-15; גלעד, 1980, 26-28).

אלון ניסה למצוא בתכניתו את האיזון הדק והשברירי בין ארבעה גורמי יסוד: הזכויות ההיסטוריות של עם ישראל בארץ ישראל; צרכי הביטחון של ישראל; האופי היהודי והמשטר הדמוקרטי של המדינה; וריאליזם מדיני (כהן, 1973, עמ' 41). ארבעת הגורמים הללו מלמדים, כי אלון לא פסח על אף אחד מממדי הזמן: זכויות העם היהודי בארצו – מתקשרות לעבר; ענייני הביטחון ואיום קיומי – מתקשרים להווה; איום דמוגרפי – מתקשר לעתיד.

ניתן לתמצת את עיקרי תכניתו של אלון, שנגעו למרחב יהודה ושומרון, לכדי חמישה קווי יסוד עיקריים (כהן, 1973, עמ' 171-173; אלון, 1980, עמ' 50-51; גלבר, 2018, עמ' 80-96):

א) הגבול המזרחי של מדינת ישראל חייב להיות נהר הירדן, ובהמשכו קו החוצה את ים המלח במרכזו ולכל אורכו. שאר חלקיו של הגבול המזרחי יישארו כפי שהיו ערב מלחמת ששת הימים – בהתכוונו לגבול בערבה ומצפון לבית-שאן.

ב) כדי ליצור גבולות ברי הגנה, נדרש לייצר עומק אסטרטגי⁷⁸, על ידי סיפוח רצועה ברוחב של עשרה עד חמישה-עשר קילומטרים, מערבית לנהר הירדן ולצפון ים המלח, ועד לרצועה ברוחב כעשרים וחמישה קילומטרים באזור הר חברון – מתוך השטחים שנכבשו ב-1967 – כל זאת תוך סיפוח מינימאלי של אוכלוסייה פלסטינית נוספת לישראל. כמו

⁷⁷ שרטוט מפה במובן הרעיוני ולא הפיזי, שכן אלון נמנע מלשרטט מפות מדיניות, והשאיר את מלאכת השרטוט לצבא, בהסתייעו של האחרון בניתוח טקטי דקדקני של תוואי השטח (מנור, 2016, עמ' 248).

⁷⁸ "עומק אסטרטגי (strategic depth) – המרחק בקו אווירי בין קו ההגנה הקדמי של מדינה או בין קו גבולה לבין אותם מרחבים בתוכה, שכיבושם או פגיעה חמורה בהם מסכנים את עצם קיומה. נתוני העומק האסטרטגי הם גורם משפיע בעל חשיבות מכרעת במאזן העוצמה האסטרטגי, ולנתונים אלו יש חשיבות עליונה כדי להכריע את האויב הכרעה אסטרטגית, ולמנוע ממנו להכריע את כוחותינו (אג"ם/תוה"ד, 2003).

כן, פתיחת פרוזדורים – מזרחי ומערבי – לירושלים. בין ים המלח ללטרון, דרך מה שמוכר כיום כתוואי כביש 1 מזרח וכביש 443, על מנת למנוע את ניתוקה של ירושלים⁷⁹.

ג) סיפוח כל הר חברון ומדבר יהודה, או לכל הפחות סיפוח מדבר יהודה עד מבואותיה המזרחיים של העיר חברון, בואך קריית-ארבע. לחלופין, סיפוח מדבר יהודה עם חלקים מדרום הר חברון וגוש עציון, על מנת לצמצם למינימום המחייב את סיפוחם של פלסטיניים נוספים (גלבר, 2018, עמ' 70)⁸⁰.

ד) הקמת היאחזויות בשטחים שצוינו, הן צבאיות לצרכי ביטחון, והן אזרחיות לעיצוב הגבולות.

ה) במקביל לכל אלה, ניסיון לרתימת הקהילה הבינלאומית לפתרון המוצע, לרבות ניסיון לרתימת מדינות ערב ורתימת ההנהגה הפלסטינית המקומית ביהודה ושומרון. קרי, דחיפה למשא ומתן לשלום, במקביל לביצוע פעולות חד צדדיות מצדה של ישראל, מתוך אמונה כי העולם בכלל והערבים בפרט, יחוו נוכח פעולותיה של ישראל כי הזמן והסרבנות משחקים לרעתם.

על מנת ליישם את התכנית תבע אלון מממשלת ישראל לנקוט בשורה של צעדים מידיים למימושה, כשעיקריהם: קביעת הגבול הדרוש לביטחונה של ישראל, כפי שהמליץ; חקיקת חוק בדבר סיפוח השטחים הנדרשים למימושה של תכניתנו – בדומה לחקיקה שבוצעה בעניין סיפוח השטחים במזרח ירושלים; והקמת שורה של נקודות התיישבותיות בעיקר באמצעות היאחזויות הנח"ל במרחב הר חברון, בקעת הירדן ובמרחב ירושלים – השלב האופרטיבי לעיצוב הגבול הלכה למעשה (גלבר, 2018, עמ' 92-96).

אני רואה בהתיישבות בשטחי ספר חדשים אמצעי ראשי למאבקינו על גבול בטוח. זהו נשק ישן שלא התיישן. המציאות הוכיחה, שכוחו בהווה ככוחו בעבר, שהאפקטיביות שלו לא פגה ברבות הימים. הוא היה יעיל בימי השלטון העות'מאני והבריטי, והוא נשאר יעיל גם בימי שלטון ישראל. אך קיים הבדל אחד: בעוד שתחת השלטון העות'מאני והבריטי שימשו ישובים אזרחיים גם כהסוואה למאחז צבאי, הרי עתה, בימי שלוט ישראל, בגלל אלף נימוקים מדיניים ואחד, עלינו להשתמש, לפי שעה,

⁷⁹ נראה כי המצור על ירושלים בתש"ח, נחקק אצלו כטראומה.

⁸⁰ אלון התלבט רבות בשאלת חברון – מחד גיסא "עיר האבות", ומאידך גיסא מרחב אורבאני שיחייב סיפוח של הרבה מאד פלסטיניים. לפיכך, השאיר סוגיה זו ב"צריך עיון".

בהיאחזות הצבאית כמסווה להתיישבות אזרחית. בימינו קוראים לכך 'היאחזויות נח"ל'. ההגנה על הארץ היא תשלובת של הגנה מרחבית, המושתתת על אזרחים, ואופנסיבה צבאית, המבוצעת בידי כוחות מזוינים. איש אינו רשאי להכתיב לנו את שיטות ההגנה שלנו. (...). עלינו להקים נוכחות כפרית ועירונית, חקלאית ותעשייתית, באותם שטחים שהם מוגדרים כחיוניים בעינינו מבחינה צבאית וביטחונית. (דברי אלון כפי שהובאו בכהן, 1973, עמ' 83-84)

אלון זיהה כי קו פרשת המים של הרי יהודה ושומרון, מהווה בפועל גם מעין קו פרשה התיישבותי מהותי מבחינת הפלסטינים. בעוד שתשעים אחוזים מהם התיישבו מקו פרשת המים ומערבה – בהשתפלותם של הרי יהודה ושומרון אל עבר השפלה ומישור החוף, רוויי המשקעים – מזרחית לקו פרשת המים מצויה אוכלוסייה פלסטינית דלילה ביחס להיקף השטח. לפיכך, בעלות מול תועלת, סיפוחה של בקעת הירדן יוסיף שטח רב למדינת ישראל ויספק רצועת ביטחון מזרחית, בעוד ההשלכות הדמוגרפיות של מהלך זה יהיו שוליות, ויסתכמו בסיפוחם של עד חמישה עשר אלף פלסטינים בלבד⁸¹ (כהן, 1973, עמ' 104).

יגאל אלון העריך כי בבקעה ובגב ההר ניתן יהיה להקים כעשרים יישובים ומרכז אזורי אחד או שניים (כהן, 1973, עמ' 84).

7.4 מהלכה למעשה

כאמור, "תכנית אלון" לא אושרה או נדחתה על ידי ממשלת ישראל מעולם, אולם בפועל קודמה התכנית על ידי בכירים בהנהגה הישראלית, ובכללם כמובן גם על ידי יגאל אלון עצמו. על כך העיד השר ישראל גלילי בכנס בו השתתף בשנת 1971, בקבעו כי:

רוב ההתיישבויות וההיאחזויות, אם לא כולן, בשטחים המוחזקים, קמו ביוזמתו של יגאל. (דבריו של גלילי 11.3.1971, כפי שהובאו בכהן, 1973, עמ' 117)

וכך גם שר החוץ אבא אבן, בציינו כי:

⁸¹ אחת מהסתעפויות התכנית עסקה באפשרות שיריחו תוחזר לשליטת הממלכה האשמית כחלק מהסכם שלום. במצב שכזה, מספר המסופחים הפלסטינים לישראל, היה אמור לצנוח בעוד כמה אלפים (כהן, 1973, עמ' 86).

"תכנית אלון" היא דגם רציני של מחשבה. זהו מהלך של תכנון, אשר רבים, לדעתי, בממשלה יתלכדו סביב לו. ("דבר", 12 בספטמבר 1969)

ייתכן ולעיתים, לשרים קל יותר להתבטא בתקשורת, תוך הישארותם נאמנים לעמדותיהם האמתיות, בעוד ראשי ממשלה יקפידו לשמר עמימות ולפסוע בין הטיפות. אולם, במקרה הנדון, גם ראשי הממשלה הביעו את תמיכתם בתכנית ולו באופן משתמע. לוי אשכול – שכהן כראש הממשלה בעת פרסום התכנית – התראיין לביטאון תנועת העבודה, והתייחס לסוגיית השטחים הכבושים והגבול המזרחי.

צריכה להיות בידנו שליטה ישירה בבקעת הירדן. כלומר שנהר הירדן יהיה הגבול. ("למרחב", 31.5.1968)

ולשאלת המראיין: האם הוא מדבר ברוח התכנית שהציע השר אלון? השיב:

כן, פחות או יותר ברוח הצעה זו. (שם)

את גישתו של אשכול, אימצה גם מי שהחליפה אותו בראשות הממשלה – גולדה מאיר.

לגבי הגדה – אין ספק שחלקה חייב להישאר אצלנו. הירדן מוכרח להיות גבול ביטחון. אבל יש חלקים שעליהם אפשר להתמקח. יש בעיה של מקומות מאוכלסים. השטחים יקרים לעם היהודי, אבל הם מאוכלסים. (מעריב, 30.9.1970 מתוך כהן, 1973, עמ' 119)

מפלגת העבודה החזיקה גם אחרי אשכול וגולדה – ואולי חשוב מכך, גם אחרי מלחמת יום-הכיפורים – באופן לא מוצהר בתפישתו של אלון ובתכניתו. יצחק רבין, הדגיש זאת בספרו האוטוביוגרפי, בהתייחסו לתקופת כהונתו הראשונה כראש ממשלה בין השנים 1974-1977:

הממשלה אימצה לה מדיניות ביטחונית מוגדרת, היכן ראוי להתיישב והיכן לא. ברמת הגולן, בקעת הירדן, באזור ירושלים ובגוש עציון, ובפתחת רפיח – כן. (...) בשומרון – לא! ללב הגדה המערבית, המאוכלס בצפיפות על ידי הערבים, אל לנו לדחוק מתיישבים יהודיים. (...) אין בה צורך והצדקה מבחינה ביטחונית. (רבין וגולדשטיין, 1979)

אך לא רק בביתו הפוליטי של יגאל אלון תמכו בתכניתו. גם לאחר המהפך ב-1977, ואף לאחר מותו, היו בליכוד קולות שקראו לאמץ את "תכנית אלון" (מעריב, 6 באפריל 1984; רוקח, 1985, עמ' 90; אריאלי, 2013, עמ' 236). יצוין, כי לצד התמיכה בחלקים עיקרים מעקרונותיה

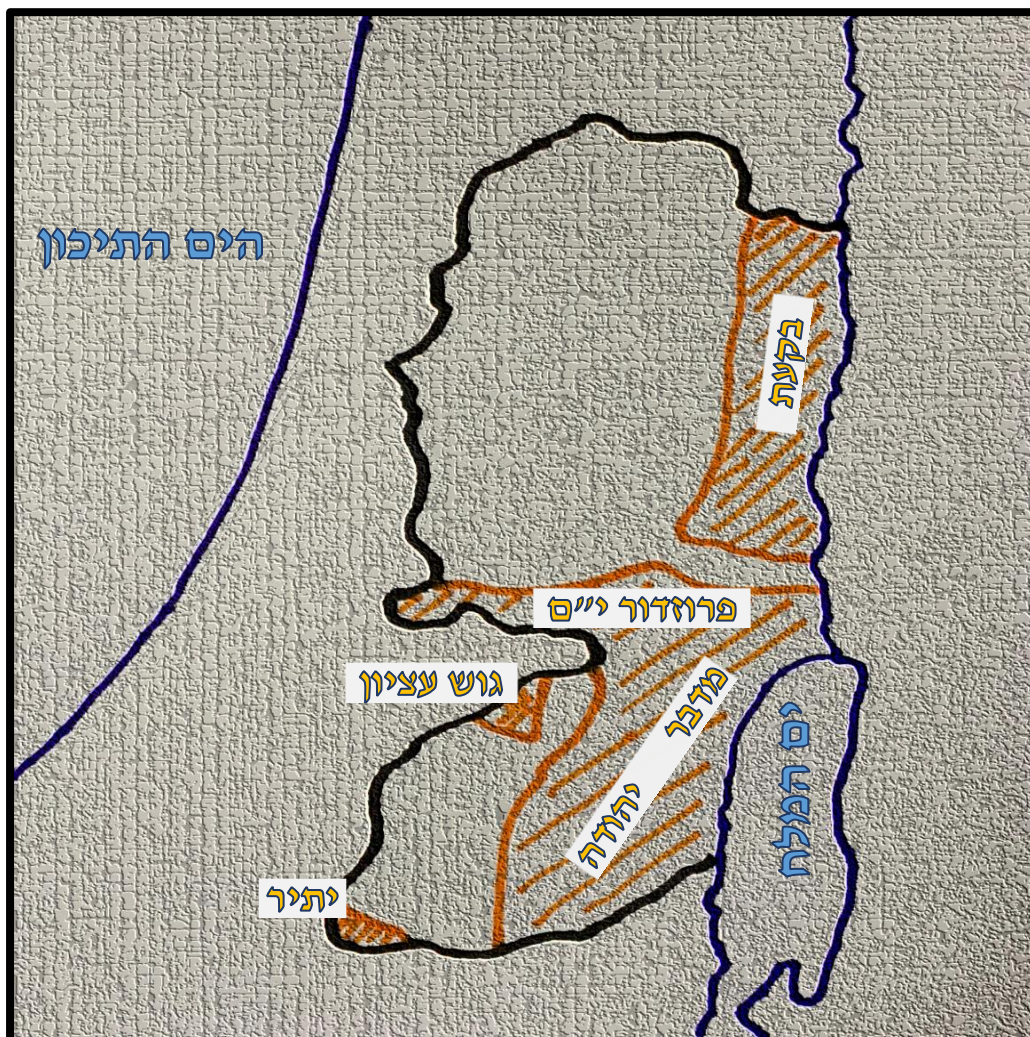
של "תכנית אלון", באופן דקלרטיבי, ספגה התכנית ביקורת נוקבת, הן מימין והן משמאל (מנור, 2016, עמ' 266-270).

כפי שכבר הזכר, אלון העריך כי רק במעשה מחרשה ולא במדיניות מוצהרת (גם אם היא תומכת) יעוצבו גבולות הארץ. ואכן, בתוך עשור ממלחמת ששת הימים והצגת "תכנית אלון", הוקמו רק במרחב הבקעה שש עשרה נקודות התיישבות חדשות, ועד מותו של אלון ב-1980, נוספו לאלה עוד שש נקודות יישוב נוספות.

הישוב	שנת הקמה	מתווה	הישוב	שנת הקמה	מתווה
אבנת	1983	היאחזות נח"ל	אלמוג	1977	היאחזות נח"ל
ארגמן	1971	מושב עובדים	בית הערבה (הקמה מחדש)	1980	היאחזות נח"ל
בקעות	1972	מושב עובדים	גיתית	1975	היאחזות נח"ל
גלגל	1969	היאחזות נח"ל	ורד יריחו	1980	מושב
חמדת	1979	היאחזות נח"ל	חמרה	1971	מושב
ייט"ב	1970	היאחזות נח"ל	יפית	1979	מושב עובדים
מבואות יריחו	2002	ישוב	מחולה	1967	היאחזות נח"ל
מכורה	1972	היאחזות נח"ל	מעלה אפרים	1978	יישוב
מצפה שלם	1971	היאחזות נח"ל	משואה	1969	היאחזות נח"ל
משכיות	1982	היאחזות נח"ל	נעמה	1981	מושב
נערן	1999	קיבוץ	נתיב הגדוד	1975	מושב
פצאל	1970	מושב שיתופי	קלי"ה	1974	קיבוץ
רועי	1976	היאחזות נח"ל	רותם	1984	היאחזות נח"ל
שדמות מחולה	1979	היאחזות נח"ל	תומר	1976	מושב

לוח 1: רשימת יישובי בקעת הירדן (מ"א בקעת הירדן, 2018).

כיום יש בבקעת הירדן (במרחב שנכבש בששת הימים) סך הכול 28 ישובים ישראלים. בנוסף ליישובים אלה, נפרצה דרך גב ההר, אשר זכתה לכינוי "ציר אלון" (כבישים 80, 458, 508, 578 ועוד מספר הסתעפויות). ציר זה תחם רעיונית ופיזית את גבולות "תכנית אלון" במרחב הבקעה.

מפה 2: מרשם סכמטי של "תכנית אלון" – מקטע יהודה ושומרון (המחבר). בכתום מודגשים המרחבים אותם המליץ יגאל אלון לספח לישראל.

ראוי לציין כי, חמישה עשר מתוך עשרים ושמונה הישובים, החלו כהיאחזויות נח"ל. קרי, הייתה המדיניות של הממשלה בישראל אשר הייתה, הצבא, כשליחו ועושה דברו של הדרג המדיני, היה גורם פעיל ביישומה של "תכנית אלון" הלכה למעשה. בהמשך, מפעלים התיישבותיים אזרחיים – כתנועת הקיבוצים, בית"ר ועוד – סייעו לצבא לאזרח היאחזויות אלה. סלילת צירים של מאות קילומטרים במצטבר, והנחת קווי מים וחשמל, בסיועם האדיב של משרדי ממשלה – כדוגמת משרד הבינוי והשיכון, משרד התחבורה, משרד החקלאות

ומשרד האנרגיה – שהיו שותפים פעילים במימושה של "תכנית אלון", תוך השקעה שמוערכת במיליארדי שקלים, על פני חמישים ושתיים השנים שחלפו מאז נהגתה.

יודגש, כי מלבד יישובי הבקעה, הוקמו עוד עשרות יישובים בפרוזדורי ירושלים, בגוש עציון ובהר-חברון. די אם נזכיר את קריית-ארבע, מעלה אדומים, מבוא-חורון, אלון, כפר אדומים ואפרת. חלקם נופל בגדרי "תכנית אלון" וחלקם לא. אולם, אלה, אינם זכו לקונצנזוס בחברה הישראלית ולגיוון אוכלוסיות והשקפות עולם, בדומה ליישובי הבקעה שהוזכרו⁸².

7.5 "תכנית אלון" כביטוי למערכה דמוגרפית

עתה, לאחר שנוצק הבסיס התיאורטי להבנת "תכנית אלון", ניתן להבחין כי רכיביה של המערכה הדמוגרפית, אכן ניכרים בתכנית זו ובאופן מימושה.

כפי שפורט בתשתית המושגית – בסעיף שעסק בהגדרת ה"מערכה" – לקיום מערכה נדרשים חמישה רכיבי סף, אשר כולם מוטבעים ב"תכנית אלון". ראשית, **מרכיב המאבק** או התחרות מתקיים, והרי התכנית נהגתה כשברקע הסכסוך הערבי-ישראלי, ובעקבות אחת מנקודות השיא שלו (מלחמת ששת הימים). שנית, ניתן לראות כיצד התכנית התכתבה עם הרמה האסטרטגית – בעוסקה בשורשי הסכסוך הערבי-ישראלי ובאתגרים דמוגרפים – מחד גיסא. לצד עיסוק פרטני ודקדקני במיקומי יישובים ותוואי צירים, מאידך גיסא. והרי זו טיבה של המערכה, האינטגרטיבית באופייה, וביטוי של הרכיב שמגדיר את **התיווך שבין הרמה האסטרטגית האבסטרקטית, והרמה הטקטית המכנית**. שלישית, אלון בתכניתו, מלבד שרטוטם של גבולות, עסק גם בעניינים ביטחוניים, בעניינים מדיניים, בדרכים לניהול המשא ומתן, וכן בסוגיות של דמוגרפיה, כאשר כל אלה נועדו ליצר **פתרון הוליסטי** לקונפליקט הגבולות בין ישראל למדינות ערב. רביעית, אמנם "תכנית אלון" התיימרה להציג פתרון הוליסטי לקונפליקט הגבולות, אולם קונפליקט זה היווה אך **רכיב אחד מתוך דבר מה גדול ממנו**, והוא כלל הסכסוך הערבי-ישראלי, שמלבד עיסוקו בגבולות, עוסק גם בסוגיית הפליטים (וזכות השיבה), זכויות על המים, זכויות פולחניות ועוד. חמישית, **אומנותה** של "תכנית אלון", באה לידי ביטוי בפתרונות היצירתיים ופורצי הדרך אשר הובלו על ידי

⁸² ניתן אולי להחריג את מעלה אדומים, שאמנם אינה נחשבת לחלק מההתיישבות בבקעה, אך נחשבת לגוש התיישבותי, ולחלק מירושלים רבתי. יגאל אלון דיבר על הצורך בהקמתה של מעלה אדומים, בכנותו אותה "יריחו עילית" (כחן, 1973, עמ' 86).

חידושים תפישתיים, שהוצעו בה, ויכולתה למצוא את האיזון הדק שבין קצוות הקשת הפוליטית בישראל, תוך פסיעתה על שביל קונצנזוס דק ועדין, גם אם שביל זה לא זכה להכרה רשמית.

גם יסודות "המערכה הדמוגרפית" מאפיינים את תכניתו של אלון ואת אופן מימושה. אלון הגה תכנית שברקע שלה **סכסוך קרקעות** ארוך שנים בין ישראל לערבים, ובדגש על הפלסטינים. תכליתה העיקרית של התכנית הייתה **לעצב את גבולותיה** של מדינת ישראל מחדש. אמנם, ישראל הפעילה כוח לכיבוש השטחים, אך לאלון היה ברור כי כיבוש השטח מהווה מצב זמני, ושיש לעצב גבולות חדשים וקבועים, שלא מכוח הנשק וטרם התערבות בין לאומית וכניסה למשא ומתן לשלום. אלון שאף לעצב את הגבולות החדשים באמצעות חקיקה (בדבר הסיפוח) של הריבון. אולם שאיפה זו לא התגשמה. לפיכך, יסוד "**הלא בכוח הנשק, לא מכוח חקיקה ולא מכוח הסכמים בין-לאומיים**" אכן מתקיים. תחת זאת, שאף אלון לעצב את הגבולות באמצעות **אסטרטגיה התיישבותית**, שבאה לידי ביטוי בהקמת שורת יישובים וצירים, אשר **יקבעו עובדות בשטח** – עם או בלי צורך לשרת משא ומתן עתידי. "תכנית אלון" קרמה עור וגידים, וניתן לטעון, שלפחות בחלקה מומשה בהצלחה. כל זאת, מבלי לעורר זעם בין-לאומי כנגד מדינת ישראל, ומבלי להגביר את הפולמוס הפוליטי הפנימי סביב הבנייה בשטחים אלו. סביר להניח שהסיבה לכך נעוצה בעובדה כי למרות שמרבית ממשלות ישראל, מאז ועד היום, אימצו את תפישת אלון, הן תמיד הקפידו שלא לאשררה. **היעדר האשרור (אלמנט ההצהרה)**, אפשר למערכה לחסות בצל המדיני והתקשורת, ולהתקדם באופן הרבה יותר חלק, עם מעט מאוד מהמורות בדרך. זאת ועוד, הקמת בסיסים צבאיים (היאחזויות נח"ל), שבהמשך עברו תהליך של אזרוח, הקלה מאוד על הפיתוח הפיזי של ההתיישבות ועל עיכול רעיון ההתיישבות בחבל ארץ זה, תוך החלשת התנגדויות פוליטיות ומדיניות (גלבר, 2018, עמ' 94-95). כלומר, **היצירתיות והתחבולנות שטמונות במימוש התכנית**, התבטאו בהימנעות ממתן פומביות לתכנית על ידי הריבון, ושיטת "ההיאחזות", שהיוותה בפועל מיקור חוץ (outsourcing) מהדרג המדיני האזרחי, לצה"ל – "המפעל" הגדול והחזק ביותר במדינת ישראל, שנמצא בליבו של הקונצנזוס הישראלי, אז כמו גם היום – על מנת שיקים מפעל התיישבותי אזרחי.

8. ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918⁸³

8.1 ואלה שמות

כפי שכבר צוין בחלקו הראשון של המחקר, שטח אש 918, כשמו כן הוא, מהווה שטח אש צה"לי מאז אוגוסט 1980. שטח אש על פי חוק, מהווה שטח צבאי סגור. משמע, איסור כניסה למרחב ללא תיאום עם רשויות הצבא, קל וחומר, איסור שהייה בשטח, ועל אחת כמה וכמה איסור בנייה ומחייה בשטח (צו בדבר הוראות ביטחון, 2009, סעיף 318)⁸⁴. בשטח אש, איסור הכניסה נובע לא רק מטעמים ביטחוניים, אלא גם ובעיקר מטעמים בטיחותיים, שנועדו לשמור על שלום הציבור.

אולם עובדתית, כיום, מצויים בשטח אש 918 ארבע עשר נקודות התיישבות⁸⁵, שלרוב מקבלות את הכינוי חרבות, ואלה שמותיהם מצפון לדרום:

- 1) סירת-עווד-איברהים;
- 2) חרבת אל מופקרא;
- 3) חרבת טיובא;
- 4) חרבת צרירה;
- 5) חרבת צפאי;
- 6) חרבת מעגורה מזרח;
- 7) חרבת מעגורה מערב;
- 8) חרבת א-תבן (מערב);
- 9) חרבת א-תבן מזרח (בין חרבת א-תבן לחרבת מעאז);
- 10) חרבת מעאז;
- 11) חרבת אל-פאקית (אל פחות);
- 12) חרבת חלווה;

⁸³ על היכרותו המקדימה של המחבר עם שטח אש 918, ועל הרקע למחקר תא שטח זה, ראו נספח ח'.
⁸⁴ צו זה מהווה תיקון לצו בדבר הוראות ביטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), התש"ל 1970, סעיף 90, שהיה בתוקף בעת הוצאת הצו לגבי השטח הנדון בתחילת שנות השמונים.

⁸⁵ על מפות שונות ניתן לראות פירוט של התיישבויות שונות, ונראה שהפירוט משתנה בשל הבדלים תרבותיים אך בעיקר בשל הבדלים פוליטיים. במחקר זה יעשה שימוש בשפה המשותפת של המנהל האזרחי, אשר נחשב לנציג הריבון לענייני מנהל, ואומץ לרוב גם על ידי הפלסטינים, בית המשפט הישראלי והמגשרים שעסקו בהתיישבות במרחב. יש לזכור כי מדובר בשמות ערביים, שניתנו על ידי תושבי האזור.

13) חרבת מרכז ;

14) חרבת ג'ינבה.

בעבר היו נקודות התיישבות נוספות בתוך שטח האש, כדוגמת התיישבות ארעית בביר זוירי – שנמצאת כשני קילומטרים צפונית לחרבת מרכז. נקודת ציון זו שמופיעה על המפות, מוזכרת מספר פעמים במסמך של יחידת הפיקוח, אשר מתאר פינוי מאהלים בלתי חוקיים ממאחז זה (ר' גולדשטיין, 2013). למשל, בתאריך שמונה במאי 1997, מתואר בדו"ח, כי:

"בסיוור בשטח נמצא מאהל חדש 'בביר זוירי', נמסר צו פינוי מש"א לפלס' שבעבר

נמסרו לו התראות דומות ועקב כך נתפס המאהל והמתחם פונה" (שם, עמ' 11).

מלבד החרבות בתוך פוליגון שטח האש, קיימות עוד מספר חרבות סמוכות, כגון: חרבת כואייז, חרבת טיוואני, כעבנה פאריג'ת, חרבת א-נבי צפון, חרבת א-נבי דרום, חרבת אום ניזל, חרבת אבו קביטה, חשם אל-כרם, אום אל-חיר ועוד. גם שם מרבית הבנייה בלתי חוקית.

ב-28 בספטמבר 1995 נחתם בווינגטון הסכם "אוסלו ב'" או בשמו הרשמי "הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה" (ממשלת ישראל, 1995), אשר קבע את העברתם של הערים הפלסטיניות ביהודה ושומרון וברצועת עזה ואיתם עוד כ-450 כפרים, לשליטה עצמית פלסטינית. במסגרת הסכם זה גם עיירת המחוז יטא הועברה לשליטה פלסטינית (שטח A), בעוד שהשליטה על שטח אש 918 נשארה באופן מלא בידי ישראל (שטח C). כשנה וחצי לאחר מכן, ב-15 בינואר 1997 חתמה ישראל על "הסכם חברון" (ממשלת ישראל, 1997), בו חולקה האחריות הביטחונית והאזרחית בעיר חברון בין ישראל לפלסטינים (שטחי H1 בשליטה פלסטינית, ו-H2 בשליטה ישראלית). שני ההסכמים הללו הפכו את הרשות הפלסטינית לגורם שלטוני דומיננטי במרחב – באופן רשמי, גלוי ומוסכם בשטחי A, B ו-H1, ובאופן לא רשמי, סמוי ותוך הפרת ההסכמים עם ישראל, גם בחלקים משטחי C. מבחינת רשויות הצבא, מדובר בעובדה מטרידה אך מוכרת, שאין לגביה עוררין. מבחינת המחקר, מדובר בטענה חמורה וכבדת משקל, שתיתמך בתשתית ראייתית מוצקה, לרבות הוכחות ויזואליות, שמקורן של חלקן בפלסטינים עצמם. כל אלה, יוצגו בהרחבה בפרק זה, בסעיפים הבאים.

8.2 חרבת אל-פאקית (אל-פחות)

התיאור שיובא בנוגע לחרבת אל-פאקית, מבוסס בעיקרו על הנתונים שנאספו במסגרת עבודת שטח שהתקיימה במקום, בתאריך הראשון בפברואר 2019. בנוסף, נעשה שימוש בתצלומי אוויר מפוענחים משנים עברו, וכן בתסקירים משפטיים. שני מקורות אלה, יסייעו לשחזר לאחור את ההתפתחות שחלה במרחב, לאורך פרק הזמן בו מתמקד המחקר, ובכך להטיל אור על אופן התפתחותה של ההתיישבות במקום.

החרבה ממוקמת במרכזו של שטח אש 918, ומכאן חשיבותה לצרכי המחקר. דבר נוסף שמייצר עניין בנקודת יישוב זו, היא העובדה, כי בחרבת אל-פאקית הבנייה הציבורית כמעט ומאפילה בהיקפה על הבנייה לצרכי מגורים.

באזור החרבה מצויות מספר לא רב של מערות אשר שימשו בעבר למגורים עונתיים לרועים. עד לאמצע שנות התשעים, לא היו בחרבה מבנים עיליים.

בגיחת צילום שבוצעה לקראת סוף המילניום, זוהה במרחב החרבה מבנה עילי ראשון (gid//SHF_181199). כשש שנים מאוחר יותר, גיחת צילום נוספת במרחב חשפה שבעה מבנים (gid//SHF_021005). גיחת צילום אחרונה שבוצעה עד לכתיבת שורות אלה – בתחילת השנה – חשפה במרחב, לא פחות משלושים ותשעה מבנים (gid//OGN102_300119 1700-1702). ניתן לזהות עלייה תלולה יחסית בהיקף הבנייה הבלתי חוקית במרכז שטח האש, שעלתה בכ-4,000 אחוזים בעשרים השנים שבין 1,999 לתחילת שנת 2019. יצוין, כי בתקופה זו, אוכלוסיית הרשות בכלל ואוכלוסיית מרחב יטא בפרט, אמנם גדלו, אך לא הכפילו את עצמן אפילו לא פעם אחת, והרי קצב הריבוי הטבעי על פי נתוני הרשות, עומד על הכפלה בכל שלושים שנה בקירוב (הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה, 2018).

כמות הפלסטינים, אשר היו בחרבה בעת הסיור, לא עלתה על חמישה עשר אנשים. מדובר במספר זניח ביחס לשלושים ותשעה המבנים אשר פרוסים במרחב, ולעובדה כי בית הספר ממוקם בתוך הישוב. בכל תעודות הזהות, אשר נבדקו באופן מדגמי התנוססה הכתובת יטא כמקום מגוריו של בעל התעודה. זאת ועוד, רובם ככולם לא הכחישו את דבר היותם תושבי יטא, וציינו כי החרבה עצמה מספקת להם מקור פרנסה.

תמונה 1: יטאי שמתגורר בחרבת אל-פאקית. תעודת זהות שנבדקה באופן אקראי בעת סיור השטח (צולם ב-1 בפברואר 2019. לתמונות וסרטונים נוספים מחרבת אל-פאקית ראה נספח ט' תמונות וסרטונים – ת-3).

תמונה 2: רק יטאים מאכלסים את שטח אש 918. עוד נבדק אקראי בחרבת אל-פאקית. סה"כ נבדקו כחמישים תעודות זהות באופן אקראי בשש חרבות שונות שאששו באופן גורף אמירה זו (צולם ב-1 בפברואר 2019).

סוגיית התשתיות בולטת מאוד לעיני המבקרים בחרבה אל-פאקית. מעבר לבנייה, מדובר על תשתיות צירים, מים וחשמל, אשר נפרצו ונפרסו אל ובתוך החרבה. בחרבה מצויות תשתיות מים שנפרסו לאורכה ולרוחבה. אם בעבר מקורות המים היו בעיקרם בורות, כיום ניתן למצוא בסמוך לכל מקבץ מבנים מגדל מים פרטי. צנרות שפרוסות בכל החרבה, מערכות לסינון ומערכות לדחיסת מים (ליצירת זרם בצינורות).

תמונה 3: מערכת צירים בפאתי חרבת אל-פאקית. ניתן להבחין בצנרת ניקוז מתחת לציר (צולם ב-1 בפברואר 2019).

תמונה 4: תשתיות מים וחשמל בחרבת אל-פאקית מגדל מים מחובר למשאבה חשמלית שמסייעת בדחיסת מים לצנרת (צולם ב-1 בפברואר 2019).

אשר לחשמל, נפרשו מספר מערכות סולאריות להפקת חשמל מאור השמש, והחשמל מגיע כיום לכל מבנה קצה בחרבה, גם כשמדובר באוהל או בדיר, וודאי כשמדובר במבנה אשר משמש למגורים. מוצר נוסף, אשר מצוי בפריסה רחבה מאוד בחרבה, הינו התשתית הלוויינית (לרוב, בצמוד למגדלי המים ניתן יהיה למצוא גם צלחת לוויין).

אל החרבה נפרצו מספר דרכי עפר כבושות, חלקן ברוחב של כשישה מטרים (על מנת לאפשר תנועה סימולטנית דו סטרית). אמנם על הדרכים לא הונחו מצעים של אספלט, אולם איכותן מאפשרת תנועה של רכבי כביש שאינם מיועדים לשטח (קרי רכבי משפחה שאינם גיפ). להבטחת שלמותן של הדרכים ותקינותן, הונחו תחתיהן ולכל אורכן צינורות ניקוז מבטון שיאפשרו את זרימת הוואדיות במרחב בתקופת החורף, מבלי לגרום להצפות וסחף בצירים. כשמתקרבים לחרבת אל-פאקית נגלה לעין מתחם בית הספר שהוקם בלב המדבר. מתחם זה כולל מספר מבני אבן חד קומתיים, תאי שירותים, מתקני מים וחשמל ומגרשי כדורגל וכדורסל, שאמורים לספק את צרכיהם של התלמידים. בית הספר נתרם על ידי האיחוד האירופי ועוד מספר ארגונים אירופיים לא מדינתיים. על כך מעידים שלטי תורמים רבים, שאינם מותירים מקום לדמיון באשר למקורות המימון.

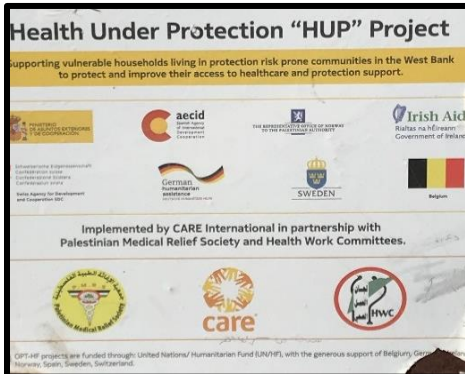
תמונה 6: שער הכניסה לבית הספר בחרבת אל-פאקית (צולם ב-1 בפברואר 2019).

תמונה 5: חצר בית הספר בחרבת אל-פאקית (צולם ב-1 בפברואר 2019).

ככלל המקומיים אינם ששים לדבר על מקורות המימון של ההשקעה שתוארה, שמוערכת במספר מיליונים לא מבוטל רק בשטחי חרבת אל-פאקית. אולם, כאמור, התורמים מקפידים להתהדר בתרומתם הנדיבה.

בדו"ח של ה-OCHA (המשרד לענייני תיאום עניינים הומניטריים באזור, של האו"ם), משנת 2013, מופיעה תמונה של אוהל לבן, מתחתיה מצוין כי מדובר במרפאת חרבת אל-פאקית, ובצידה מצוין כי התמונה צולמה על ידי הארגון בחודש אפריל 2010 (OCHA, 2013). אולם, במהלך סיור בחרבה, ניתן לראות כי נדבנים אירופיים סייעו בהקמתו של מבנה אבן אשר משמש כמרפאה. על פי השילוט שהוצב במקום, מבנה זה הוקם בשנת 2015 (מחקר זה יעסוק עוד רבות בעיתוי הקמתה של מבנה המרפאה).

- תמונה 7: ימין למעלה – מבנה המרפאה החדש שהוקם בחרבת אל-פאקית (צולם ב-1 בפברואר 2019).
- תמונה 8: שמאל למעלה – שלט תורמים של האיחוד האירופי על דלת המרפאה (צולם ב-1 בפברואר 2019).
- תמונה 9: שמאל באמצע – שלט תורמים של care וארגונים אירופאים נוספים (צולם ב-1 בפברואר 2019).
- תמונה 10: תחתונה – המרפאה הישנה בחרבת אל-פאקית כפי שתועדה ב-2010 (צולם על ידי ארגון OCHA).

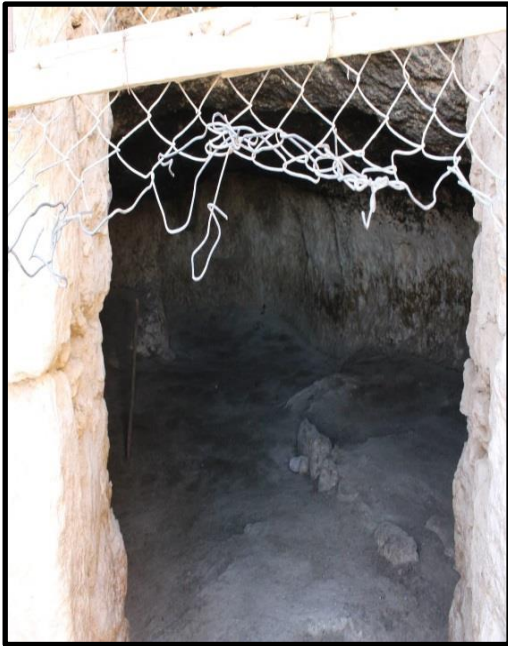
יצוין, כי הן בית הספר והן המרפאה, נראים כשני מקומות נטושים, ונעדרים כמעט לגמרי ריהוט בסיסי, אשר יעיד על תפקודם הסביר (כדוגמת הימצאותם של ספרים בבית הספר והימצאותם של תרופות וציוד רפואי אחר במרפאה).

מאפיין נוסף בהתפתחות, הינם עצי זית – ענף חקלאי חדש, שלא התקיים בחרבה, לפחות עד לסוף שנות התשעים (gid//SHF_181199).

מהתמונות שהוצגו לעיל, ומתמונות וסרטונים נוספים שמופיעים בנספח ט' ת-3, ניתן להתרשם מההתפתחות האזורית וממקורותיה.

8.3 חרבת מרכז

חרבת מרכז היא נקודה שלכל אורך ההיסטוריה התקיימו בה קהילות של שוכני מערות בפרקי זמן עונתיים. הדבר בולט לעיני המבקרים בה, כפי שיפורט להלן. כשנכנסים לחרבת מרכז, קשה שלא להתרשם מהבנייה העתיקה ומהמצאים הארכיאולוגים, שמאפיינים אותה יותר מכל חרבה אחרת במרחב שטח אש 918.

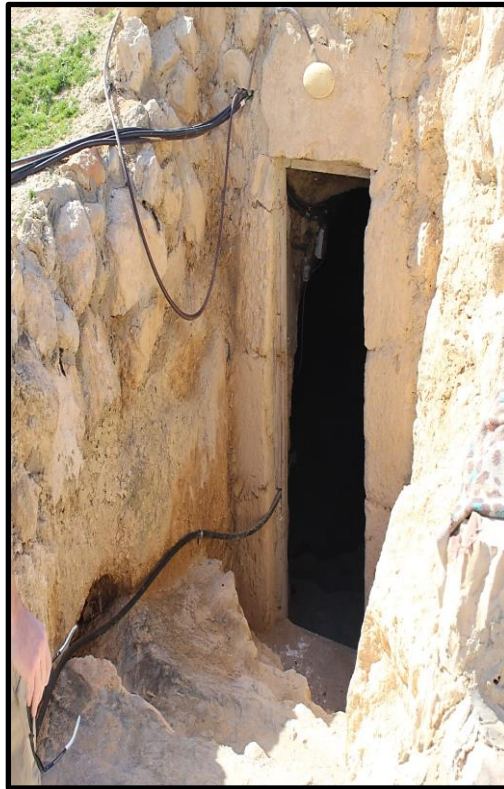
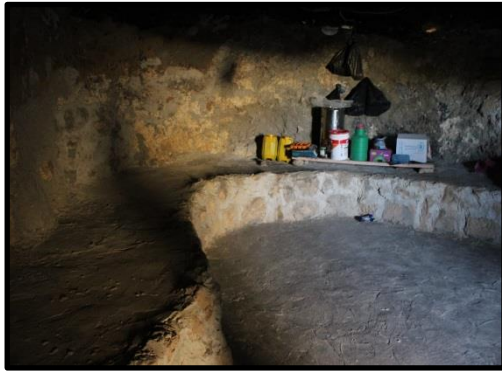

תמונה 12: מערה מתוחזקת שעדיין בשימוש אנשי חרבת מרכז (צולם ב-2 בפברואר).

תמונה 11: כניסה למערת מגורים עתיקה שעדיין בשימוש בחרבת מרכז (צולם ב-2 בפברואר).

ניתן למנות בחרבה לא פחות מעשר מערות פעילות, שעדיין משמשות את החיים במקום, חלקן כמשכנם של בעלי חיים וחלקן עדיין משמשות כמשכנם של האנשים תושבי המקום. המערות שגילן מתוארך במאות שנים – על פי המקומיים (חושיה 2019) וגם על פי נראותן – חוברו בשנים האחרונות לחשמל. בדומה לחרבת אל-פאקית, גם בחרבת מרכז אספקת החשמל מתבססת על מערכות קולטי שמש סולריים, שנראים כנטע מודרני זר, בין הבנייה העתיקה. יעקב חבקוק שחקר את התיישבות המערות בכל אזור דרום הר חברון לפני שנים רבות, הדגיש את העובדה כי אלה נעדרות חשמל, ולכן מוארות במנורות שמן ועשיות (חבקוק, 1985, עמ' 85-86). אולם, החשמל, מכשירי החשמל ואפילו טלוויזיה בלויין הגיעו בסופו של יום גם לכוכים החצובים מתחת לאדמה.

תמונה 14: עליונה - מערת מגורים בחרבת מרכז.
תמונה 15: תחתונה - ישן וחדש - ריהוט השמלי
בתוך מערה המשמשת למגורים (צולם ב-2 בפברואר
2019).

תמונה 13: מערה עתיקה שחברה לחשמל בחרבת
מרכז (צולם ב-2 בפברואר 2019).

בין המערות מצויות טרסות רבות, שנראה כי שימשו לתיחום הבעלות בחלקות קרקע, וכן כמכלאות צאן, והרי חקלאות של גידולי שדה לא הייתה קיימת באזור בעבר, וספציפית בחרבת מרכז לא קיימת גם כיום. מספר בורות מים מצויים במרכזה של החרבה ובסמוך לה. במהלך הסיור בחרבה, ניתן לראות מספר רב של פריטים ארכיאולוגיים עתיקים, שנשאו כעדות לחיים שהתקיימו במרחב בעבר הרחוק.

בתוך החרבה, נכון לתחילת פברואר 2019, מתגוררת משפחה אחת בלבד, המונה שישה פרטים (זוג הורים וארבעת ילדיהם הקטנים). ההורים בגילאי השלושים לחייהם, ולא נראה זכר לדורות ותיקים יותר בחרבה, כך עולה גם מתוך עדותו של אבי המשפחה, עומר גיבריל אחמד חושיה (חושיה 2019).

המשפחה עוסקת בגידול צאן על כל מוצריו, לרבות מפעל משפחתי ארעי לייצור לבנה. אם לשפוט על פי מלבושם ומזונם של בני המשפחה, אזי מדובר במשפחה קשת יום, שעל שולחן ארוחת הצהריים שלה (או יותר נכון על הרצפה), ניתן היה למצוא פיתות, מעט לבנה וקנקן תה. מנגד, בחרבה מצויים מספר לא מבוטל של בתי אבן – 42 ליתר דיוק – עם מים זורמים

אספקת חשמל, טלויזיה בלוויין ועוד ציוד נוסף, אשר נועד להביא את הקדמה לנקודה מרוחקת זאת.

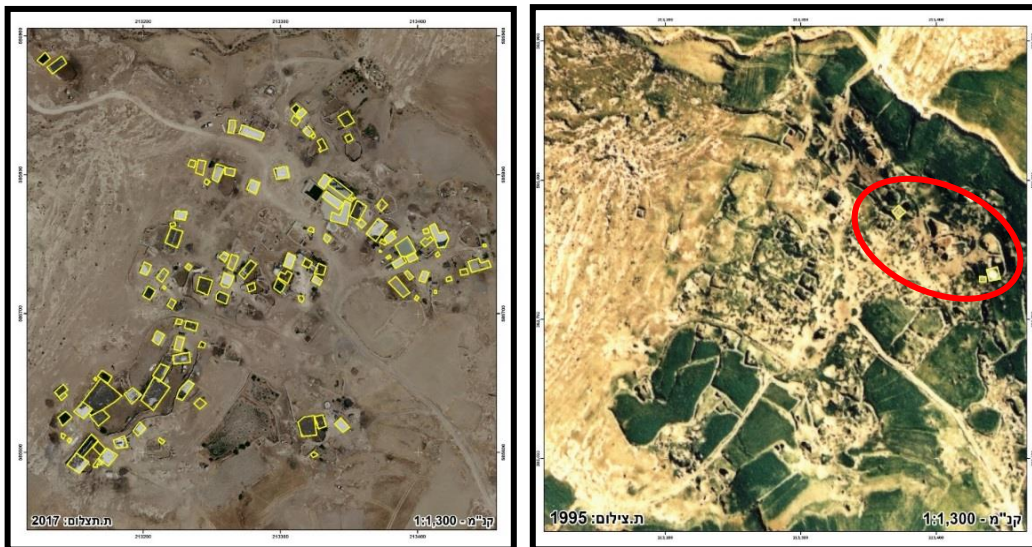
תמונה 16: חדש מול ישן – מבני אבן חדשים בין טרסות ומערות. בסמוך ניתן לראות מכלי מים, מערכת לוחות סולריים לאספקת חשמל, וכן צנרת מים לבתים (צולם ב-2 בפברואר 2019).

על מנת להקל על ההבחנה בין ישן לחדש, ועל מנת לבסס הבחנה זו על ממצאים ולא רק על אינטואיציה, ערך המחקר השוואת תצלומי אוויר ולוויין משלוש תקופות שונות לאורך עשרים השנים האחרונות. בגיחת צילום שבוצעה בחודש נובמבר, שנת 1999, לא זוהה במרחב החרבה אף לא מבנה עילי אחד (gid//SHF_181199_155). כשש שנים אחר כך, גיחת צילום נוספת במרחב חשפה תשעה עשר מבנים (gid//SHF_021005_015). גיחת צילום אחרונה שבוצעה עד לכתיבת שורות אלה – בתחילת שנת 2019 – חשפה במרחב, כאמור, ארבעים ושניים מבנים (gid//OGN102_300119_097). בדומה לחרבת אל-פאקית, גם בחרבת מרכז ניתן לראות התפתחות בנייה בלתי רגילה, שבאה לידי ביטוי הן בכמות והן באיכות, ושחורגת מכל פרופורציה ביחס לכמות האנשים המתגוררים בחרבה בפרט, וביחס לקצב ריבוי האוכלוסייה בכלל.

8.4 חרבת ג'ינבה (ג'ינבה)

ככל הנראה, חרבת ג'ינבה הינה הנקודה ההתיישבותית הגדולה ביותר בתחומי שטח אש 918, ומצויים בה למעלה ממאה מבנים בלתי חוקיים, שהוקמו רובם ככולם בעשרים השנים האחרונות.

הבנייה החדשה בחרבה זו, דומה לבנייה שמאפיינת את שתי החרבות שנסקרו עד כה, מלבד, כאמור, העובדה כי ההיקפים בה גדולים הרבה יותר. עשרות מגדלי מים פרטיים, עשרות מערכות תשתיות שמייצרות או צורכות חשמל, כדוגמת מערכות רבות של קולטים סולאריים, עשרות משאבות חשמליות ומסנני מים, קילומטרים של צינורות מים ושל כבילה חשמלית, שכל אלה נועדו לשמש את עשרות המבנים אשר יכולים לשכן מאות אנשים ומאות ראשי צאן.

תמונה 17: מימין – פיענוח תצ"א של חרבת ג'ינבה מ-1995 בה אותרו שלושה מבנים. בפענוח ניתן להבחין בשלושה מבנים שסומנו במרובעים צהובים (מוקפים באליפסה אדומה).

תמונה 18: משמאל – פיענוח תצ"א של חרבת ג'ינבה מ-2017, בה אותרו עשרות מבנים. פענוחים אלו ועוד רבים אחרים הוגשו לעיונו של בית המשפט על ידי הפרקליטות הצבאית (בג"ץ, 2018, עמ' 16, ס' 41-42 וכן נספח מש/ב/45. ראו גם נספח ט', ת-8).

בגיחת צילום שבוצעה לקראת סוף המילניום, זוהו במרחב החרבה ארבעה מבנים עיליים (gid//SHF_181199_155-156). כשש שנים מאוחר יותר, גיחת צילום נוספת במרחב חשפה כבר ארבעים ושבעה מבנים (gid//SHF_021005). גיחת צילום אחרונה שבוצעה עד לכתובת שורות אלה – בתחילת 2019 – חשפה במרחב, לא פחות ממאה ושלושה מבנים (gid//OGN102_300119_1577-1580). מדובר בצמיחה גבוהה מאוד בהיקף המבנים בחרבה – של למעלה מפי עשרים וחמש בתוך פחות מעשרים שנה – ביחס לקצב הגידול הטבעי

הממוצע בקרב הפלסטינים בגדה המערבית, שכאמור בפרק זמן שכוה, לא אמורה להכפיל את עצמה, אפילו לא פעם אחת. יודגש שוב, כי לאור העובדה שמדובר בשטח אש צה"לי, הכניסה למרחב זה, וקל וחומר הבנייה בתוכו אסורה.

גם בחרבה ג'ינבה, בדומה לשאר החרבות, ניתן למנות הרבה יותר מבני מגורים מדיירים. סך כל הפלסטינים שאותרו בחרבה בעת עבודת השטח, הסתכם בכחמש עשרה. בדומה לאנשים שמצויים בחרבת מרכז ובחרבת אל-פאקית, גם אנשי ג'ינבה רשומים כתושבי יטא ומעידים על עצמם כבעלי בתים ביטא.

תמונה 19: חלקה העליון של חרבת ג'ינבה. בתמונה ניתן למנות למעלה מעשרה מגדלי מים, ובחזית החרבה שדות מעובדים ומגודרים (צולם ב-25 בינואר 2019).

מלבד גודלה של חרבה ג'ינבה, מייחדת אותה אף העובדה כי בסביבתה מעבדים אדמה למטרות חקלאות. כלומר, ענף גידולי הצאן על מוצריו השונים – שהיה מקור הפרנסה המסורתית, הסדור והבלעדי של האנשים שחיו במרחב בעבר – איבד את הבלעדיות שהייתה לו כמשלח יד, ועתה מתפתחת במרחב חקלאות מסוג חדש, כאמור, של גידולי אדמה. פיתוחו של ענף חקלאי זה, גרם לצריכתם של שני משאבי יסוד להאמיר – קרקעות ומים.

המעבר לגידולי שדה, הוביל להשתלטות על קרקעות רבות נוספות במרחב חרבת ג'ינבה ולכל הפחות להכפלת שטחה. למען הסר ספק, דאגו אנשי המקום לגדר את אותן חלקות חדשות שעתה מעובדות על ידם, כחלק מתהליך ההשתלטות על האדמות במרחב. בנוסף, תצרוכת המים בחרבה לפחות שילשה את עצמה, והרי מדובר על גידולי שדה בתא שטח המאופייין כאקלים מדברי, שאינו מאפשר התבססות על מי גשמים בלבד או על השקייה המבוססת על מי הבורות במרחב.

גם בחרבת ג'ינבה הוקם בשנת 2011 בית ספר, בסיועה של הרשות הפלסטינית, וכן בסיוע תרומות של אגודות אסלאמיות מארצות הברית ומהשטחים. עדות לכך, ניתן למצוא על שלט שנתלה בחזית המבנה.

תמונה 20: בית הספר בחרבת ג'ינבה. בשלט על קיר המבנה (התמונה הקטנה) מצוין כי פרויקט זה הוקם על ידי משרד החינוך הפלסטיני ובעזרת כספי תרומות של אגודות אסלאמיות מארצות הברית ומהגדה המערבית. כמו כן מצוין בשלט כי הפרויקט הוקם בשנת 2011 (צולם על ידי יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי).

מבין כל החרבות של שטח אש 918, חרבת ג'ינבה היא המרוחקת ביותר מיטא. זאת ועוד, החרבה נמצאת בפינה הדרום מערבית של שטח האש. מדוע דווקא חרבה זו התפתחה להיות הגדולה ביותר באזור? והאם להימצאותה בקצה הדרום מערבי של שטח האש יש קשר לדבר? מבחינה נסיבתית ניתן לשער שכן. אולם, סוגיה זו תיבחן ביתר שאת בחלקו השלישי של המחקר.

8.5 חרבת חלווה (עילוואה)

חרבת חלווה נמצאת במרכזו של קו התיחום הדרומי של שטח אש 918, שמהווה באזור זה אף את "הקו הירוק". למראית עין בחרבת חלווה מזהים את אותם המאפיינים, שמתגלים בחרבות אחרות בשטח אש 918, לרבות: בנייה חדשה של מבני אבן; שימוש במערכות חשמל סולאריות ובמתקני מים לאגירה, הזרמה וסינון; צירים שמובילים אל החרבה ממספר כיוונים; מיעוט תושבים ביחס לכמות המבנים, כשכולם בלי יוצא מן הכלל צעירים בשנות העשרים והשלושים לחייהם וילדיהם; ו"טביעות אצבע" בולטות מאד של ארגונים בין לאומיים, בכל הקשור לתרומות למימון הבנייה.

אולם, בהתאמת מפה לקרקע, ניתן להבחין בממצא חריג מאוד. מקבץ המבנים החדש ביותר בחרבה חוצה את הקו הירוק דרומה בעשרות מטרים. קרי, מדובר בבנייה שנמצאת בגבולות ישראל של ערב מלחמת ששת הימים.

תמונה 21: בנייה בלתי חוקית משני עברי הקו הירוק. בתצלום אוויר של חרבת חלווה, עליה הועלה רובד הקו ירוק, ניתן לראות את מקבץ המבנים שחוצה את הקו הירוק דרומה – מוקף בעיגול (צולם ב-19 בינואר 2019).

במקבץ הבתים שמצוי מדרום לקו הירוק, מתגוררים שני אחים, בשנות השלושים לחייהם, עם נשותיהם וילדיהם – בסך הכול אחת עשרה נפשות. גם הם טענו כי ברשותם בתים ביטא, ועובדת מגוריהם ביטא, מצוינת אף בתעודת הזהות של אחד האחים (ראו נספח ט' תמונות וסרטונים, ת-2, תס-207-208).

לטענתם, האיחוד האירופי מימן את כל הבנייה, מערכות ההשקיה והחשמל במקום. יתרה מכך, לטענתו של אחד מהם, הדבר הובטח להם (בית, חשמל ומים), עוד בטרם התיישבו באותה נקודה שחוצה את הקו הירוק, וכתנאי למעברם לנקודה זו (שם, ת-203, ותס--207). (206).

תמונה 22: בנייה מדרום לקו הירוק במימון אירופאי. בתמונה תועד אחד המבנים שמצויים דרומית לקו הירוק בחרבת חלווה, ועל חלוונתיו הודבקו מדבקות של האיחוד האירופי (צולם ב-26 בינואר 2019). אולם, גם ללא ראיון נדיר זה, מדבקות האיחוד האירופי על חלוונות המבנים ועל תשתיות נוספות במרחב, לא מותירות מקום לדמיון, באשר למקורות המימון של הבנייה החדשה במרחב (שם, תס-211).

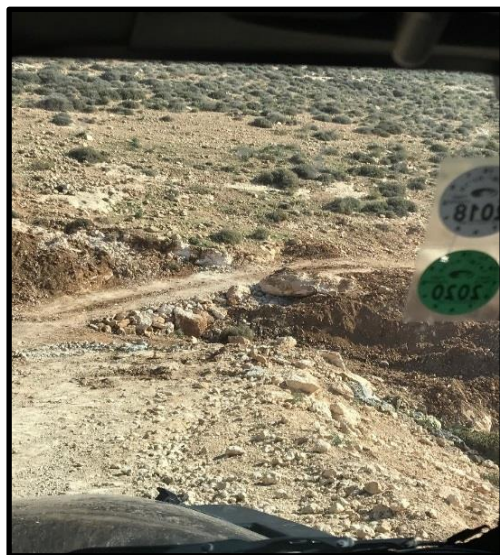
למען הסר ספק, בגיחת צילום, שבוצעה לקראת סוף שנת 1999, לא היה בחרבת חלווה כל זכר למבנים עיליים למטרות מגורים (gid//SHF_181199_097). כעשור מאוחר יותר, גיחת צילום נוספת במרחב חשפה כבר שלושים ושניים מבנים, וכן חלקת עצים חדשה באגף המזרחי של החרבה (gid//OGN62_260410). גיחת צילום שבוצעה באמצע שנת 2018, תיעדה ארבעים ושישה מבנים (gid//OGN61_110518_0023).

8.6 חרבת א-תבן וצירים במרחב

חרבת א-תבן יושבת על דרך עפר חשובה ליושבי שטח אש 918. דרך זו מוליכה מכביש מספר 317 בואך מעון, לאזור בקעת ערד. לפיכך, מהווה הדרך, עורק תנועה מרכזי בין חרבות האזור לבין אזור יטא וחברון. זאת ועוד, דרך זו מהווה נתיב מרכזי למעבר שב"חים (שוהים בלתי חוקיים), מוצרים חקלאיים לא מפוקחים, רכוש גנוב, ואף פח"ע (פעילות חבלנית עוינת – קרי טרור), מנפת חברון לכיוון ערד ובאר שבע (שולמן, 2019). דרך זו, חשובה מאוד גם ברמה המקומית-קהילתית, לאור העובדה שהיא מהווה ציר מקשר בין אחדות מהחרבות, וביניהן חרבת א-תבן, חרבת אל-פאקית, חרבת מרכז וחרבת ג'ינבה.

בתאריך ה-31 בינואר 2019, במסגרת פעילות אכיפה של יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי, בשילוב כוחות אבטחה והנדסה של החטיבה המרחבית יהודה, התקיימה פעילות לחסימת צירים שנפרצו באופן בלתי חוקי בשטח אש 918, ואשר משמשים לפעילות בלתי חוקית בתוך המרחב או דרך המרחב (בן-שבת, 31 בינואר 2019).

בסיור שטח שבוצע אור ליום שישי ה-1 בפברואר – יממה לאחר פעילות האכיפה של חסימת הצירים – ניתן היה להתרשם, כי כל החסימות שהוקמו על ידי הצבא, נפרצו. ההישג המבצעי שהרשויות ביקשו להשיג, פעילות שתוכננה במשך מספר שבועות, ושלצורך ביצועה גויסו לא מעט משאבים – כל אלה ירדו לטמיון תוך פחות מעשרים וארבע שעות.

תמונה 24: פריצת חסימה צה"לית בסמוך לחרבת אל-פאקית (צולם ב-1 בפברואר 2019).

תמונה 23: פריצת חסימה צה"לית בסמוך לחרבת א-תבן (צולם ב-1 בפברואר 2019).

מדובר בפעולה זריזה ויעילה, שנראה כי נועדה להבטיח את שגרת המרחב. מהירות התגובה, מעידה יותר מכל על חשיבות הצירים. יודגש כי כל החסימות שהוקמו על ידי הרשויות, דרשו

שימוש בכלים הנדסיים כבדים לצורך הקמתן. מכאן, סביר להניח, שנדרשו אף כלים הנדסיים כבדים לשם פריצתן המהירה. בנוסף, לאור העובדה שעל הפעילות לחסימת הצירים, לא הועברה הודעה מוקדמת לפלסטינים, לא היה ביכולתם של האחרונים להיערך מבעוד מועד לפעילות הפריצה. דבר שמעורר עוד יותר השתאות, נוכח הפעולה המהירה והמורכבת.

בחזרה לחרבת א-תבן. כשעוברים בסמוך לחרבה, הנוף שבעבר היה חוס ומדברי, התחלף זה מכבר בירוק המסמל פריחה ושפע של מים. בסמוך לחרבה נשתלו בשנים האחרונות עשרות דונמים של עצי זית.

תמונה 25: מטעי זיתים באזור חרבת א-תבן (צולם ב-1 בפברואר 2019).

תופעת שתילת הזיתים באזור הספר של 918 הינה חדשה יחסית וחריגה לנוף⁸⁶. קל לזהותה על ידי עיון בתצלומי האוויר. מלבד גידולי האדמה בחרבת א-תבן, מבחינים בהתפתחות החקלאות מסוג זה, כאמור, גם בחרבת גיינבה, בחרבת חלווה, בחרבת אל-פאקית, וכן ברוב החרבות בשטח האש.

⁸⁶ למשל, כשמדובר במטע צעיר, יש להקפיד ולהשקותו בין המלקוש ליורה (באזור הספר בין אפריל לנובמבר), בכמות מים המסתכמת בעשרות מ"ק של מים לכל דונם. כלומר, הדבר דורש ריכוז מאמץ בהזרמת כמות נכבדה של מים במשך מספר שנים רב (חנוך שייר בירגר ואחרים, 2015).

8.7 חרבת מעאז

גם בחרבת מעאז ניתן לחזות באותם המאפיינים שתוארו בכל החרבות שנסקרו עד כה. בארכיון של יחידת הפיקוח במנהל האזרחי, מצויים תצלומי אוויר מפוענחים, אשר מראים

תמונה 26: מאז ועד היום – חרבת מעאז כפי שתועדה בשנים 2000 ו-2009 – משמאל ומימין בהתאמה (יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי, 2018).

את התפתחותה של החרבה במהלך השנים. לצורך ההמחשה מובאות להלן שני תצלומי אוויר, במטרה להדגיש כיצד מרחב המערות שעד לתחילת המילניום היה נקי מבנייה, הפך תוך פחות מעשור להתיישבות עילית.

בשנת 2,000, הדבר היחידי שניתן היה לזהות בתצלום, היו אותם גדרות אבן לכליאת צאן (שמצויות היו בסמוך לפתחי המערות, אותם מתקשים לזהות בתצלומי האוויר). בנייה בסיסית וארעית שאפיינה את המראחים. בשנת 2009, מלבד הדמיון הטופוגרפי, קשה לזהות את אותו המקום שתועד אך תשע שנים לפני כן. בשנה זו, כבר תועדו מבנים עיליים, פיתוח דרכים, ואף שתילת עצים – עדות לחיים ולמים זורמים.

גם חרבת מעאז המשיכה להתפתח מאז ועד היום, וגם בה ניתן לראות מעורבות של הרשות הפלסטינית ושל האיחוד האירופי במימון פרויקטים, כדוגמת בית הספר שנבנה במקום בשנת 2014.

תמונה 27: מימין – בית הספר בחרבת מעאז.
 תמונה 28: שמאל למעלה – שלט שמנציח את תרומת הרשות הפלסטינית להקמת בית הספר.
 תמונה 29: שמאל למטה – הנצחת תרומתו של האיחוד האירופי להקמת בית הספר (שלוש התמונות תועדו על ידי יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי בתאריך 25 בפברואר 2016).

חרבת מעאז מצויה בקצה הדרום מזרחי של שטח אש 918. ניתן לראות שבשתי פינותיו הדרומיות של שטח האש, אשר צמודות ל"קו הירוק", הקימה הרשות הפלסטינית שני בתי ספר (בחרבת מעאז בפינה הדרום מזרחית, ובחרבת ג'ינבה בפינה הדרום מערבית). האם מדובר בצירוף מקרים או שמא בשיטה? שאלה זו תידון בהמשך המחקר.

כפי שניתן להתרשם עד כאן, מרבית מאפייני ההתיישבות החדשה בשטח אש 918, מופיעים בכל נקודות ההתיישבות במרחב. לפיכך, הסתפק המחקר בהבאה בפני הקורא של שש דוגמאות (חרבות) בלבד.

עד כה, נבחנה ההתיישבות בשטח האש בהיבט הבנייה, השתילה והקמת התשתיות. עתה, ייבחן אספקט אחר במפעל ההתיישבות הנדון, הוא האספקט המשפטי.

שטח אש 918 מהווה מוקד להתגוששות מנהלית ומשפטית. עניין זה העסיק רבות את המנהל האזרחי ואת מערכת המשפט הישראלית, בשלושת העשורים האחרונים, כפי שיוצג בסעיף זה. הסעיף מבוסס על מספר תסקירים שהובאו בפני בית המשפט העליון, ביושבו כבג"ץ⁸⁸.

שטח אש 918 (שבעבר נקרא שטח אש 924), הוכרז רק בראשית שנות השמונים כשטח אש (גולדשטיין, 2013, עמ' 1 וכן בג"ץ, 2018-17-28). יודגש כי האזור נבחר למטרה זו, לאור העובדה כי לא היה מיושב ביישובי קבע, אלא שימש כשטח מרעה עונתי לרועים מאזור יטא (בג"ץ, 2018, עמ' 13 [ס' 29], וכן דוד כוס, 1967)⁸⁹.

תחילה הוקצה שטח אש זה לאימוני חיל האוויר. חלקו הצפוני הוגדר כ"יבש" (אימונים ללא שימוש באש חיה), וחלקו הדרומי הוגדר כ"רטוב" (אימונים באש חיה). בשנת 1991 הועבר שטח האש לאחריות זרוע היבשה ודרכה לאחריות בטי"ר (בסיס טירוונים) ערד, שבהמשך נהפך לבסיס האימונים החטיבתי (בא"ח) של חטיבת הנח"ל, ושמקום מושבו בסמוך לתל ערד. עם העברת שטח האש לאחריות כוחות היבשה, עודכן צו הסגירה והגדיר את כל שטח האש כ"רטוב". בין השנים 1991-2000 שימש האזור את הכשרת ה"אימון המתקדם" של בא"ח נח"ל (בן שבת, 2018).

ממועד הכרזת המרחב כשטח אש, קיים המנהל האזרחי הידברות רציפה ושוטפת עם המוכתרים הרלוונטיים בנוגע לאישורי כניסה ארעיים לשטח צבאי סגור זה. ההידברות כללה פגישות וסיורי שטח משותפים ורבים (גולדשטיין, 2013, עמ' 1-9).

בשנת 1985, פנה עורך דין אליאס חורי מטעם תושבי המרחב למנהל האזרחי, על מנת להסדיר כניסת רועים למרחב (בג"ץ, 2018, עמ' 3-4 [ס' 17]). בעקבות הפנייה סוכם, כי פעמיים בשנה,

⁸⁷ מרבית החומרים על בסיסם נכתב הסעיף שלהלן מצויים בנספח ט' תמונות וסרטונים, ת-8. ⁸⁸ אחד המרכזיים שבהם, ודאי המתכלל והפרטני מכולם, הוגש בתאריך העשרים למרץ 2018, בעניין העתירות שמספרן 413/13 ו-1039/13 אשר עוסקות בבנייה הפלסטינית בתא השטח הנדון – עתירות שהוגשו על ידי הצד הפלסטיני ותומכיו (בג"ץ, 2018).

⁸⁹ במלחמת ששת הימים ולאחריה, הפרקליט הצבאי הראשי היה מאיר שמגר, לימים היועץ המשפטי לממשלה, שופט בבית המשפט העליון, ובהמשך גם נשיא בית המשפט העליון. תפקידו בעת כיבוש השטחים, חייב אותו לאור המצב החדש שנוצר לקבל מספר החלטות עקרוניות ותקדימיות, אשר ממשיות ללוות את המערכת הצבאית והמשפטית עד היום. שמגר קבע הגבלות רבות על פינוי של אוכלוסייה פלסטינית ועל שימוש בשטחים הכבושים למטרות צבאיות. בין השאר אסר על הפיכת שטחים מיושבים לשטחי אש תוך פגיעה באוכלוסייה המקומית (דוד כוס, 1967 – ראו מסמך סרוק בנספח ט' תמונות וסרטונים, ת-8, ת-802, עמ' 3).

למשך חודש אחד בכל פעם, יינתן לפלסטינים אישור כניסה לשטח האש לצרכי רעייה. לאישור זה, התווסף סייג שקבע, כי אין אישור לישון בשטח. נוהל זה המשיך להתקיים במשך קרוב לעשור. ואולם, בשנת 1994 החליטו הפלסטינים לסגת מהסיכום, על מנת שלא ייתפסו כמשתפי פעולה עם הצד הישראלי (בן שבת, 2018).

תמונה 30: בסיס הנח"ל וחרבת ג'נבה סמוכים זה לזה משני עברי הקו הירוק (צולם על ידי יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי ב-2006).

בין השנים 1983-2000 בוצעו בשטח האש עשרות רבות של פעולות אכיפה, כנגד הסגת גבול של הפלסטינים. פעולות אלו כללו בין היתר פינוי מאהלים, הריסת וסתימת בורות מים ומערות, תפיסת טרקטורים וכלים נוספים שסייעו בהסגת גבול, גירוש עדרים משטח האש או תפיסתם. חלק מהפעולות בוצעו כנגד הפרה של תנאי השהייה בהיתר בתוך שטח האש, אך רובן כללו הסגות גבול שלא בתקופת השהייה המאושרת. יש לציין, כי צו סגירת שטח האש, נועד בראש ובראשונה למנוע פגיעה בחיי אדם. במהלך תקופה זו היו מקרים רבים בהם אותם פולשים הכניסו את עצמם לסכנת חיים ממשית, ומכאן לחדילת אימונים צה"ליים, עת זוהתה חדירתם לשטח. זאת ועוד, חלק מהפלישות זלגו דרומה משטח אש 918, וחדרו לאזור בקעת ערד, תוך חציית הקו הירוק (בג"ץ, 2018, עמ' 18-27).

במהלך שנת 1997 הוגשו על ידי פלסטינים, שלוש עתירות לבג"ץ, כנגד הפינוי (בג"ץ 6754/97, בג"ץ 6798/97 ובג"ץ 2356/97). בג"ץ דחה את העתירות והנחה את הצדדים לשוב ולאמץ את

הסכם הרעייה והעיבוד הדו שנתי, שהושג ב-1985. לאור החלטת בג"ץ פונו לקראת סוף שנת 1999 מספר חרבות, ועד סוף פברואר 2000 הושלם פינויים של כל האנשים שפלו לתוך שטח האש למטרות שהייה ממושכת (בג"ץ, 2018, עמ' 4 [ס' 7]). כלומר, מבחינת הרשויות הישראליות ובא כוחן המנהל האזרחי, נכון לפברואר 2000, השטח היה נקי מהפרות בנייה פלסטיניות.

בתחילת מרץ 2000 עתרו לבג"ץ כשמונים וחמישה פלסטינים, באמצעות בא כוחם עורך הדין שלמה לקר (517/00)⁹⁰. העותרים נחלקו לשלוש קטגוריות:

- 1) עותרים שטענו כי הם מתגוררים בשטח האש במשך כל ימות השנה;
- 2) עותרים שטענו כי הם מתגוררים במגורים עונתיים בלבד;
- 3) עותרים שטענו כי זיקתם לשטח כרוכה בעיבוד חלקות ללא מגורים.

נוכח העתירה, הוציא בג"ץ צו ביניים, שתכליתו הקפאת מצב בשטח עד לברור העתירה. קרי, מן העבר האחד המנהל האזרחי נדרש להקפיא את פעולות האכיפה, לרבות פינוי והריסה. מן העבר השני הפלסטינים נדרשו לשמר את הסטאטוס קוו בשטח, לרבות הימנעות מכניסה ללא תיאום, וודאי שלא בנייה בתוך השטח (בן שבת, 2018).

מיד לאחר הוצאת צו הביניים על ידי בג"ץ, פלשו לתוך שטח האש ולמרבית החרבות שבתוכו, עשרות משפחות חדשות, שלא שהו בשטח בעת הפינוי שבוצע בפברואר 2000. יחידת הפיקוח החלה בהליך לפינוי שלא צלח, עקב עתירה נוספת שהוגשה לבג"ץ של עוד כמאה וחמישים עותרים נוספים (1199/00), שלאחריה הוצא צו ביניים נוסף על ידי בג"ץ, ברוח הצו הקודם⁹¹.

כפי שתואר בסעיפים הקודמים, על אף צווי הביניים שהוציא בג"ץ, הפלסטינים בסיוע גורמי הרשות וגורמים בין לאומיים הקימו מאות מבנים, תוך ניצול צו הביניים, להגנתם מפני אכיפת יחידת הפיקוח.

בשנת 2001 ובהמשך בין השנים 2004-2006, ניסתה יחידת הפיקוח לבצע פעילות אכיפה מצומצמת ומוגבלת בהיקפה לאכיפה ולהריסת בנייה בלתי חוקית. בעקבות פעולות אלו הוגשו עתירות נוספות לבג"ץ (805/05 ו-5183/05).

⁹⁰ עורך הדין לקר מרבה לייצג את הפלסטינים בעתירות רבות, לאו דווקא בשטח הנדון.

⁹¹ ההיגיון שהוביל את המנהל האזרחי בפעולה זו היה, שאם הפלסטינים הפרו את צו הביניים, אזי צו הביניים אינו תקף לפעולות אכיפה של הפרות חדשות. אולם, בג"ץ העמידו על טעותו.

בשנת 2002 מונה על ידי בג"ץ ובהסכמת העותרים והמשיבים, מגשר בין הפלסטינים למנהל האזרחי ולפיקוד המרכז (תת אלוף במילואים דב "פופי" צדקה). במהלך הליך הגישור הוצע לפלסטינים לחלק את שטח האש לשניים:

(1) שטח אימונים ב"אש" – ממנו יחויבו הפלסטינים להתפנות, אולם יותר להם לחזור אליו בסתיו ובאביב;

(2) שטח אימונים ב"יבש" – בו החרבות לא יפונו מיושביהם, ותושבי החרבות שפונו ישוכנו על אדמות מדינה באזור. כמו כן תינתן לפלסטינים האפשרות לקבל אדמות מדינה נוספות באזור סוסיא.

הליך הגישור שנמשך כארבע שנים, הסתיים בכישלון, לאחר שהפלסטינים סרבו לכל הצעות הפשרה שהועלו על ידי המדינה (בג"ץ, 2018).

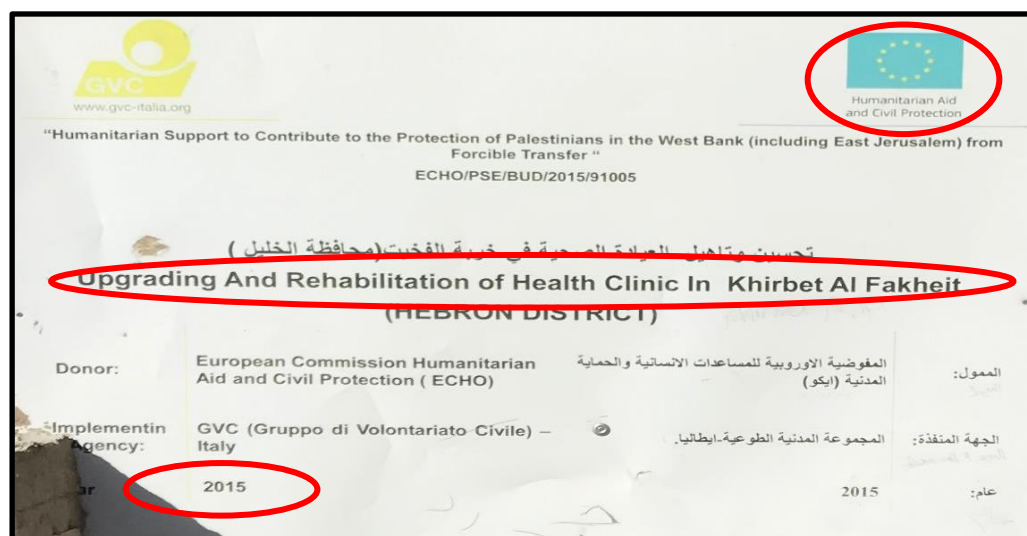
בדיעבד, ניתן לומר כי החלטתם של הפלסטינים לדחות את הפשרה הייתה נכונה מבחינתם. בשלוש עשרה השנים שחלפו מאז, נבנו עשרות רבות של מבנים ותשתיות מחייה נוספות, כפי שתואר בסעיפים הקודמים.

ביולי 2012 פנתה מערכת הביטחון לבג"ץ בדרישה לדחות את העתירות, ולאפשר את פינוי הפולשים משטח האש. כעבור כחודש, באוגוסט 2012 החליט בג"ץ למחוק את העתירות, ולתת לעותרים ארכה של שלושה חודשים, על מנת להגיש עתירה מחודשת. ואכן בינואר 2013 הגישו הפלסטינים שתי עתירות חדשות לבג"ץ שכללו כמאתיים וחמישים עותרים (413/13 ו-1039/13). בעקבות עתירות אלו, בג"ץ הוציא צו ביניים חדש, והפלסטינים המשיכו לבנות במרחב, בסיוע הרשות הפלסטינית וארגונים בין לאומיים⁹². הבנייה כללה בין היתר הקמת מוסדות חינוך, בתי תפילה, מרפאות ועוד עשרות מבני קבע למטרות מגורים וחקלאות.

ב-2 בספטמבר 2013 התקיים דיון בבג"ץ בראשות נשיא בית המשפט העליון דאז השופט אשר גרוניס. האחרון הציע לצדדים לגשת להליך גישור נוסף, בראשות שופט עליון בדימוס. שני הצדדים נתנו את הסכמתם לעניין. במהלך השנים 2014-2015 התקיים הליך הגישור בראשותו של השופט בדימוס יצחק זמיר. אולם, תוך כדי הליך זה, נמשכה הבנייה הפלסטינית בשטח האש ונבנו עשרות מבנים חדשים. לדוגמה, בית הספר בחרבת מאעז שעל פי שלטי הרשות הוקם בשנת 2014. דוגמה נוספת היא המרפאה בחרבת אל-פאקית, שעל

⁹² בעניין זה ראו תמונות פרק זה וכן נספח ט' תמונות וסרטונים.

שלט התורמים שתלו הפלסטינים, מצוין שהוקמה בשנת 2015 – כאמור, תוך כדי הליך הגישור⁹³.

תמונה 31: תיעוד בנייה תוך כדי הליך גישור. מרפאה חדשה שנחנכה בחרבת אל-פאקית בשנת 2015, תוך כדי גישור עליו הנחה בג"ץ בהסכמת הצדדים – הליך שהתקיים בין השנים 2013-2016 (צולם ב-1 בפברואר 2019).

במהלך הליך זה הוצעו לפלסטינים מספר הצעות. כך למשל, הוצע לפלסטינים שוב עקרון החלוקה של שטח האש, לשטח אש ב"רטוב" ממנו יפוגו חרבות, ולשטח אש ב"יבש" בו יישארו החרבות.

הצעה נוספת הייתה להשאיר את החרבות, ולפנותן מאנשיהם ועדריהם רק בעת ביצוע תרגילים. קרי, פינוי זמני לפרקי זמן קצרים, ותלוי תרגילים (בן שבת, 2018).

בתאריך 25 בינואר 2016 נקלע הגישור למבוי סתום, לאחר שהובהר כי הפלסטינים דוחים כל הצעה לאימונים צה"ליים בשטח 918. עקב כך, בתאריך ה-2 בפברואר 2016 יחידת הפיקוח החלה בהריסת תשעה עשר מבנים בלתי חוקיים ברחבי שטח האש. מיד עם תחילת פעולת האכיפה, עתרו הפלסטינים לבג"ץ (857/16) בבקשה להוצאת צו ביניים להפסקת ההריסות, וצו שכזה אכן הוצא.

כצפוי, מרגע קריסתו של הליך הגישור האחרון בינואר 2016, והוצאת צו הביניים החדש על ידי בג"ץ, הוקמו בשטח עשרות מבנים חדשים, והוקמו עוד עשרות תשתיות. במהלך שנת

⁹³ הסכם הכניסה לגישור אסר כמובן על בנייה פלסטינית בשטח אש 918 (ראו נספח תמונות וסרטים, ת-8, ת-802, עמ' 6-12).

2017 הוגשו עתירות נוספות לבג"ץ כנגד הכוונה לממש צווי הריסה של יחידת הפיקוח בשטח

אש 918, שהמרכזי שבהם היה בג"ץ 1800/17⁹⁴.

תמונה 32: המשך בנייה ומימון – בית הספר בחרבת אל-פאקית שנחנך ב-2017 – בתמיכתם של הרבה מאוד ארגונים בין-לאומיים שתרמו למיזם וביניהם גם האיחוד האירופי (צולם ב-1 בפברואר 2019).

מלבד הסוגיה המשפטית שעוסקת בכניסה פלסטינית בלתי חוקית לשטח אש צה"לי, בהיותו שטח צבאי סגור, קיימת טענה משפטית נוספת, והיא פגיעה באתרים ארכיאולוגיים אשר זכו להגנה על פי חוק. יש לציין כי כבר בתקופת המנדט בשנת 1944, הוכרו חרבת גיינבה וחרבת מרכז כאתרים ארכיאולוגיים מוכרזים. משמעות הדבר, שאתרי עתיקות אלה אינם יכולים לשמש למגורים ופיתוח סביבתי אחר שלא נועד למטרות שימור וחשיפה לציבור. גם על פי חוק העתיקות הירדני⁹⁵ וגם על פי הצו בדבר חוק העתיקות (יהודה ושומרון), קיימים איסורים והגבלות לפעילות באתרים המוכרזים, כשאחד הסעיפים בחוק אוסר על הקמת מבנים (בג"ץ, 2018, עמ' 15).

הבנייה בכל שטחי המדינה מפוקחת על ידי חוקי ותקנות השימור למיניהם – כדוגמת חוק העתיקות (ישראל, 1978) – אשר מחייבים ביצוע סקר קרקע לפני בנייה, הפסקת בנייה

⁹⁴ יצוין כי במקביל החלו להתקבל עתירות גם של עמותות ישראליות שהתנגדו לבנייה הפלסטינית בשטח אש 918, כדוגמת בג"ץ 5076/17 שהגישה עמותת רגבים כנגד פריצת הצירים הפלסטינים במרחב הנדון.

⁹⁵ חוק העתיקות (מס' 51), שנת 1966.

וחפירות הצלה גם אם כבר החלו לבנות וכדומה. מדובר על חקיקה שהעובר על דבריה יואשם בפלילים. תקנות ברוח זו משמשות את המנהל האזרחי בשטחי יהודה ושומרון⁹⁶, ולפיכך, מחייבות גם את הישראלים וגם את הפלסטינים המצויים במרחב.

כיום, האתרים הארכיאולוגיים בשטח האש, אינם מטופלים, וסובלים מפגיעה ומהזנחה קשה, תוך רמיסת החוק בעניין.

תמונה 33: תיעוד פגיעה בעתיקות בחרבת מרכז. אבן רחיים עתיקה מוטלת על שביל בסמוך לדיר העזים. כמנה יש עוד עשרות פריטים ארכיאולוגיים שמוטלים בשטח וסובלים מפגיעה והזנחה (צולם ב-2 בפברואר 2019).

8.9 ההתיישבות האנומלית ב-918

מניתוח הממצאים של ההתיישבות הפלסטינית בשטח אש 918, מתקבלות חמש עשרה אנומליות⁹⁷:

1) **מסורתי מול מודרני** – אנומליה זו היא אחת מהשתיים המסויגת ביותר מתוך רשימת חמש עשרה האנומליות שיוצגו להלן. הסיבה לכך נעוצה בעובדה כי החברות האנושיות

⁹⁶ חוק העתיקות (יהודה ושומרון) (מס' 1166), התשמ"ו-1986 (מכונה גם "צו העתיקות").

⁹⁷ אנומליה – חריגה מהנורמה או סטייה מהמקובל.

השונות, רובן ככולן, עוברות תהליכי מודרניזציה במוקדם או במאוחר. נראה כי תהליך זה הואץ בשנים האחרונות, כחלק ממגמת הגלובליזציה העולמית, אשר יצרה דיפוזיה (פעפוע) של קדמה, אף במחוזות נידחים. גם החברה הערבית המסורתית נחשפה לחידושי העולם המערבי, ועברה תהליכי מודרניזציה, שכללו גם את תחום הבנייה וצורת ההתיישבות (Keit, 2011).

ככלל, השימוש במודרניזציה כהסבר לתמורות שעברה ההתיישבות המסורתית בשטח אש 918 – כדוגמת היציאה מהמערות ומעבר למבני אבן – הוא בגדר הסביר. אולם, כשמעמיקים בבחינת המודרניזציה בקהילות 918 ניתן להבחין בבקיעים, והנמקת המודרניזציה מתחילה להתערער. כך למשל: אמנם נבנו בתי אבן, אך עדיין המערות משמשות רבים כמרחבי המחיה והשינה; רוב בתי האבן נטולי ריהוט מודרני בסיסי כדוגמת מיטות ותשתית סניטרית; הארוחות עדיין מתקיימות על הרצפה בהיעדר שולחנות וכסאות; המרפאות ללא ציוד רפואי ובבתי הספר אין ספרים. ניכר, כי תהליך המודרניזציה המרשים שחל בתחום הנדל"ן, פסח על תכולתו של הנדל"ן (חדרי שירותים ורחצה) ועל המיטלטלין.

האם מדובר "בראיית הזהב" שתאפשר לבסס את המסקנה, כי מתקיימת כאן מערכה דמוגרפית מעל לכל ספק סביר? התשובה לכך שלילית. האם ניתן להסביר את ההיגיון בבניית עוד ועוד מבנים שעומדים ריקם, בלי ריהוט, בלי דיירים, ובלי כל ניסיון לווסת את ההשקעה בין קורת גג לבין צרכים בסיסיים אחרים בעולם המודרני? גם התשובה לכך שלילית. מכאן, שלכל הפחות ניתן להטיל ספק סביר באופן ההשקעה הכספית במקום, ובשיקולים שעומדים מאחוריה.

(2) ריבוי טבעי מול התפשטות ההתיישבות – במצב רגיל מצופה היה כי היקף הבנייה, יהיה בהלימה לגידול הטבעי באוכלוסייה. הקשר בין שני המשתנים הללו הדוק, שכן, בעוד הבנייה החדשה נועדה לשרת את האוכלוסייה החדשה, האוכלוסייה החדשה אמורה לממן את הבנייה החדשה (טרכטנברג אלטרמן בן-דוד ואחרים, 2018). לאור העובדה כי מדובר בהתנהגות צרכנית ולא במתמטיקה טהורה, אזי ייתכנו גורמים שונים שעשויים להשפיע על מידת ההתאמה בהתפתחותן של שני המשתנים הנדונים. למשל, המצב הכלכלי עשוי להשפיע על קצב התחלות הבנייה. גם להגירה המונית – חיובית או שלילית – נודעת השפעה על כמות התחלות הבנייה, לעיתים אף יותר מאשר לילודה (זעירא, 2018, עמ' 33). לפיכך, כשיש הגירה ניתן לראות פגיעה ברמת המתאם, שבין קצב הריבוי הטבעי

וקצב הבנייה. אולם, ההשפעות של גורמים אלה ועוד על המתאם שבין שני המשתנים, תהיה מוגבלת בהיקפה ובמשכה. דוגמה נוספת ואחרונה – תרבותית – יוצרת שוני בין חברות שונות, במידת המתאם שבין קצב הריבוי הטבעי וקצב התחלות הבנייה. למשל, תרבויות בהן לא נהוג לבנות ולהשתקע (כמו בקרב צוענים או בדואיים), תרבויות בהן נהוג להישאר ולגור בבית ההורים וכדומה. כמובן, שייתכנו הבדלים בין תרבויות, אך בקרב בני אותה קהילה לא אמורים להתחולל שינויים לאורך זמן, ביחס שבין הריבוי הטבעי וקצב התחלות הבנייה.

במקרים בהם בכל זאת נמדד שינוי קיצוני ביחס שבין שני המשתנים, הדבר נבע לרוב ממדיניות. המדיניות יכולה הייתה להתאפיין בעידוד הגירה באמצעות מתן מענקים, או לחלופין בכפייה באמצעות גירוש; ההגירה יכולה הייתה להיות חיובית או שלילית; וההגירה יכלה להיות מטעמים אתניים ודתיים, מטעמים חברתיים וכלכליים ומטעמים מדיניים וביטחוניים (אפרת, 1998, עמ' 52-55; הסוכנות היהודית לישראל, 2005). בעניין זה, היוצא מן הכלל היא המלחמה, שעלולה להוביל להגירה המונית בפרק זמן קצר.

בשטח אש 918 ניתן לראות בעשרים השנים האחרונות גידול בקצב הבנייה הגבוה בעשרות מונים מקצב הריבוי הטבעי של האוכלוסייה המקומית. בעוד שקצב הגידול באוכלוסייה מוערך בכשניים וחצי אחוזים בשנה, ובכשישים וחמישה אחוזים על פני עשרים שנה (בעיגול כלפי מעלה), ניתן לראות כי ברוב החרבות נמדדה עלייה של כאלף עד ארבעת-אלפים אחוז במספר המבנים. כלומר הכפלה פי עשר עד ארבעים בהיקף הבנייה, בעוד שהיקף האוכלוסייה טרם הכפיל את עצמו ולו פעם אחת.

זאת ועוד, במחקרו של יעקב חבקוק – על שוכני המערות בהר חברון, אשר מהווים גם לטענת הפלסטינים, את ההתיישבות המקורית בשטח אש 918 והבסיס לתביעותיהם לבעלות על השטח – עולה כי סך כל המשפחות שחיו עד אמצע שנות השמונים במערות באזור הר חברון כולו – בשטח של כמאתיים ושבעים קילומטרים רבועים – הסתכם בכמאה עד מאה ועשרים משפחות. מתוך כל השטח שנחקר, מהווה שטח אש 918 לא יותר מעשרה אחוזים. קרי, ניתן להעריך כי גם אם יושבי המערות היו תושבי קבע בשטח אש 918, מדובר היה על לא יותר מעשרים וחמש עד שלושים משפחות גרעיניות. גם אם אוכלוסיית המקום שילשה את עצמה, עדיין ניתן היה להסביר אך בקושי את הבנייה של

למעלה ממאה מבנים בחרבת ג'ינבה. אולם, מה באשר למאות המבנים הנוספים בעוד שלוש-עשרה חרבות נוספות? (בג"ץ, 2018, עמ' 7 [ס' 14]).

חוסר תאימות זה בין המשתנים, אינו נובע ממלחמה או ממדיניות ישראלית, והרי המנהל האזרחי כשליחו של הריבון הישראלי, דווקא מנסה להילחם בהגירה זו. כמו כן, אין מדובר על "צונאמי כלכלי" שהוביל להתעשרות פתאומית שאפשרה תמורה כה משמעותית בקצב הבנייה באזור.

כל שנותר, הוא לבחון האם מדובר במדיניות מוכוונת של הרשות הפלסטינית או של גורם פוליטי או מדיני אחר, שמסוגל לממן תמורה קיצונית מעין זו. נוכח ה"עקבות וטביעות האצבע", שנותרו בשטח, בדמות שלטי תרומות וחסויות, קשה שלא לחשוד, כי זאת היא הסיבה לסטייה הקיצונית מהנורמה. אולם, לעת עתה, יושאר העניין בגדר צריך עיון.

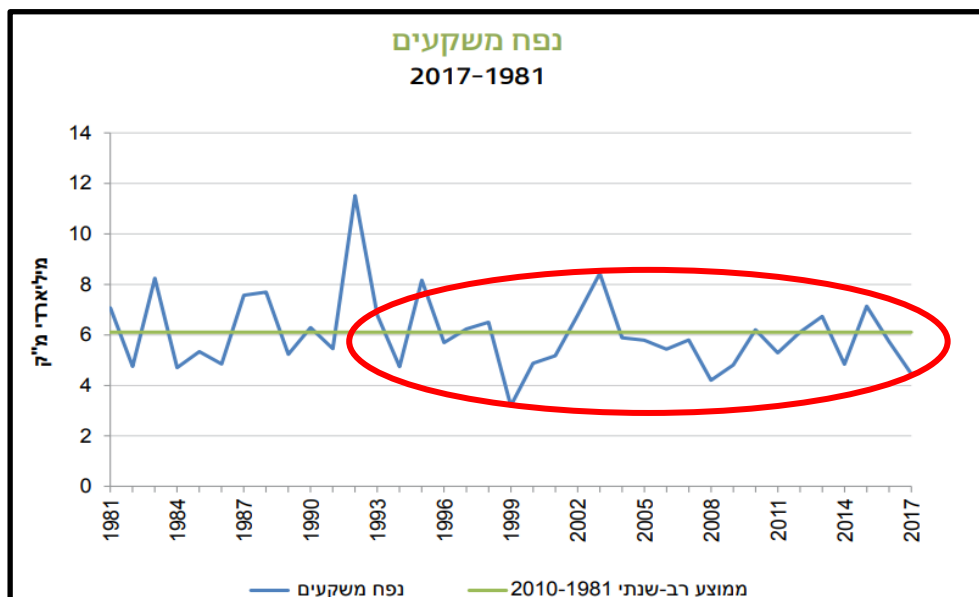
3) מצב סוציו-אקונומי נמוך אל מול היקף הבנייה – חריגה זו, בניגוד לקודמתה, קשה יותר לגבות בנתונים, אך ניתן ללמוד אודותיה מצפייה באוכלוסייה הפלסטינית אשר חיה במרחב. מדובר על אוכלוסייה קשת יום, אשר מתפרנסת מעבודת כפיים (לרוב מרעיית צאן וגידולי שדה). יעקב חבקוק, קטלג את תושבי האזור בארבע קטגוריות: דלי אמצעים, פלאחים-אריסים, רועי צאן ונרדפים למיניהם (חבקוק, 1985, עמ' 55). מזונם אינו מגוון במיוחד ומושתת בעיקרו על רכיבים אותם הם מגדלים, ובתוספת מספר רכיבי בסיס מהשווקים המקומיים. התפריט כולל ירקות אותם הם מגדלים בעצמם, לחם הנעשה בטאבון, מוצרי חלב מהצאן (חלב עיזים ולבנה), מעט עוף וביצים, אורז, עדשים, טוגנים ולקינוח דבס (מעין סירופ ענבים ביצור עצמי). באירועים מיוחדים ובחגים, ניתן יהיה למצוא גם בשר כבש (שם 83-84). הממצאים הסוציו-אקונומיים, עליהם הצביע מחקרו של חבקוק, מלפני כשלושים שנה, מאפיינים גם את המצב בהווה, כפי שמלמדות תצפיות על אוכלוסיית המקום ואורחות חייה בתחילת 2019, ואף משיחות עם אחדים מתושבי המרחב (חושיה, 2019; נספח ט', תמונות וסרטונים, ת-401-405 ותס-443). בגדיהם המרופטים של אנשי המקום, מסגירים אף הם את קשיי היום יום איתם הם נאלצים להתמודד.

יש לציין כי אוכלוסיית ספר המדבר נחשבת לאוכלוסייה ממעמד סוציו-אקונומי נמוך גם בקרב הפלסטינים עצמם (חבקוק, 1985, עמ' 55-57). היחס כלפי מעמד הסוציו-אקונומי אף הולך ומחמיר כשמדובר ביחסם של הבדואים כלפי אוכלוסייה זו (שם, 60-57).

אך כאמור, במקביל לעוני הניכר בקרב אנשי המקום, ניכרת גם בנייה אינטנסיבית והקמת תשתיות בהיקפים נרחבים. הקמת מאות מבנים מאבן, פריצת קילומטרים של צירים כבושים בשטח מדברי וסלעי, הקמת תשתיות חשמל ומים, והקמת מבני ציבור. כל אלה נאמדים בהשקעה של עשרות מיליונים. זאת ועוד, רוב האנשים שמתגוררים בשטח אש 918, העידו כי ברשותם בתים גם ביטא (חושיה, 2019; עראם, 2019; עראס, 2019; צבחה ח' א', 2019; ואחרים), עובדה המחייבת הון נוסף לרכישה ולתחזוקה. אורח החיים הדל, כשלצדו ניכר עושר של פרויקטים נדל"ניים, יוצר אנומליה, שניתן להסבירה רק באמצעות התערבות כלכלית משמעותית של גורמים חיצוניים בעלי יכולות כלכליות מרובות.

4) בנייה קבועה לשהות ארעית – מעבר להיעדר משאבים כלכליים, סיבה מרכזית נוספת לכך שבמשך מאות שנים, אוכלוסיית דרום הר חברון בחרה שלא להשקיע במגורי קבע בשטח אש 918, נעוצה בעובדה כי ספר המדבר היה גם ספר ביטחוני וסבל מפשיטות של בדואים. כמו כן, התנאים האקלימיים במדבר אפשרו את רעיית הצאן בתקופות מאוד מצומצמות בשנה, שהתנקזו לחודשים בודדים בעיקר בעונות המעבר. במצב שכזה, השקעה כלכלית בפיתוח מגורי קבע, לא רק שלא הייתה בהישג יד, אלא שהיא גם לא הייתה משתלמת. נראה ששינוי משמעותי זה, נבע מהסיבה כי גורם חיצוני עתיר ממון אפשר לקהילות העונתיות של ספר המדבר ליהנות מ"גם וגם", והרי סוס שמקבלים במתנה לא בודקים לו את הפרסות.

5) צריכת מים ביחס למה שהאזור מספק – במשך אלפי שנים אזור ספר המדבר היה מיושב בדלילות, ובדרך כלל שימש למגורים עונתיים בלבד. הסיבה לכך נעוצה בין היתר גם בכמות המשקעים וביכולתה המוגבלת לספק את צרכי האדם וגידוליו. בארץ ישראל, מצב משק המים לא רק שלא השתפר בשנים האחרונות, אלא הוא אף הלך והתדרדר. כך למשל, ממוצע נפח המשקעים הרב שנתי בישראל עומד על 6.11 מיליארד מטרים מעוקבים בשנת גשם. אולם, בשנת הגשמים 2016/17 עמד נפח המשקעים על 4.46 מיליארד מטרים מעוקבים בלבד (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019, עמ' 7). מדובר על ירידה של למעלה מעשרים וחמישה אחוזים בכמות המשקעים. בבואנו לבחון את המגמה הכללית בעשרים וחמש השנים האחרונות, ניתן לראות כי במרבית השנים מאז שנת 1993, ממוצע הגשמים היה נמוך מהממוצע.

לוח 2: נפח משקעים 2017-1981 – מתוך שנתון סטטיסטי לישראל 2018 (שם, עמ' 12).

המסקנה המתבקשת – מנתונים אלו ומנתוני השירות המטאורולוגי שהוצגו בתחילת המחקר⁹⁸ – היא שלאור מצב המשקעים בשנים האחרונות, ועלייתו של קו המדבר צפונה, המחיייה במדבר במקרה הטוב, לא אמורה הייתה להפוך ליותר אטרקטיבית, ובמקרה הפחות טוב, מצופה היה לראות מגמת שלילית של הגירה. אולם, כפי שניתן ללמוד מממצאי המחקר, היקפי הבנייה למטרות מגורים וחקלאות דווקא עלו, ואף באופן תלול. הדבר נתמך על ידי הקמת תשתיות מים, שכאמור, כוללות הצבתם של עשרות מגדלי מים פרטיים, הנחת צנרות ושימוש במשאבות. כאשר מרבית המים מיובאים למרחב מבחוץ. לאור העובדה כי ההתיישבות בשטח אש 918 בלתי חוקית, הרי שרשות המים וחברת מקורות לא יזרימו למקום מים. לפיכך, נראה כי המים שמזינים את מפעל ההתיישבות של 918 הינם מים גנובים.

גניבות מים אינה תופעה שכיחה, אך בכל זאת קיימת. עיקר גניבות המים במדינת ישראל נעשות לצרכי חקלאות. אולם, במקרה דנן, מדובר על גניבה בקנה מידה גדול, המבוססת על תשתית מורכבת ויקרה, אשר מספקת מים לארבע עשרה נקודות יישוב בתא שטח מדברי, ומזינה גידולים חקלאיים שמתפרסים על פני עשרות דונמים. תשתית שכזו, מחייבת השקעה גדולה בעת הנחתה, ותחזוקה שוטפת. פרויקט בהיקף שכזה, הינו תולדה של תכנון פרטני ומקיף, קל וחומר שעליו להתגבר על רשויות החוק, עקב התנהלותו הפיראטית. קשה להאמין שביכולתם של אוכלוסיית הפלאחים ורועי הצאן

⁹⁸ ראו סעיף 3.1, "918 – שטח ואקלים".

של שטח אש 918, לתכנון, לממון ולתפעול, מבצע בהיקף כה גדול. גם במקרה זה, עולה החשד כי הרשות הפלסטינית אחראית על ניהולה של האופרציה הנדונה. רצה הגורל ותוך כדי כתיבתו של המחקר, פשטו רשות המים ויחידת הפיקוח של המנהל, על המרחב הנדון, ופרקו תשתית מים פיראטית, שכללה הנחת צנרת מים באורך 12 קילומטר, אשר נועדה להזרים מים גנובים לשטח אש 918.

תמונה 34: גניבת מים על ידי הפלסטינים – כתבה מתוך "ישראל היום" (מתאריך 15 בפברואר 2019). בכתבה מתוארת פעילות אכיפה של רשות המים ושל יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי, להריסת צנרת פיראטית באורך של כ-12 קילומטר, ששימשה כאחד מהערוצים דרכם נגנבים המים באזור שטח אש 918 (לתמונות וסרטון מפעילות האכיפה הנדונה, ראו נספח ט' תמונות וסרטונים, ת-6).

6) **גידולי אדמה במדבר** – אינם מאפיינים תרבותית את תושבי האזור. הסיבה לכך קשורה כמובן בסוגיות האקלים והמים שכבר נותחו. גידולי אדמה בהיקפים גדולים, דורשים אספקת מים שוטפת. ואולם, גם לאחר הגעת המים למרחב – ולצורך העניין, אין זה משנה אם מדובר באספקת מים חוקית או בלתי חוקית – המסורת התרבותית בחברה שמרנית כמו באזור הר חברון, עדיין תופסת מקום נכבד באורח חייהם של הפלסטינים. כאמור, בעבר, בדרום הר חברון, עיקר הפרנסה התבססה על גידולי צאן, ומרבית הגברים

עסקו ברעייה. מעטים, בשטחים שבקרבת ספר המדבר עסקו בפלחה (חקלאות בעל המבוססת על השקיה במי גשמים). מעבר מרעייה לחקלאות נחשב כשינוי מהותי, לא רק במשלח היד, כי אם גם באורחות החיים⁹⁹. בשנים האחרונות, לא זו בלבד שמשפחות הרועים עברו לעסוק בחקלאות, המעבר אף היה לחקלאות שליחין (מבוססת השקיה). שינוי זה, אינו בגדר תופעה בלתי ניתנת להסבר, אך הוא בהחלט מהווה חריגה חברתית ותרבותית, שלרוב אינה מאפיינת את תושבי אזור יהודה.

7) **חברה נטולת מבוגרים** – בכל קהילה נורמלית, ותיקה ומושרשת, קיימת נציגות נכבדה

של בני הדור השלישי. נוכחותם של המבוגרים¹⁰⁰ בחברה הופכת להיות שכיחה יותר ויותר בשנים האחרונות, בזכות התקדמות הרפואה ועימה העלייה בתוחלת החיים.

ככלל, קיימים שני מצבים בהם "מודרות רגליהם של מבוגרים" מתוך ההתיישבות. הראשון, התיישבות חלוצית. כדוגמת מפעלי ההתיישבות החלוצית של ראשית הציונות, שהושתתו על צעירים, וכן על המפעל ההתיישבותי שלאחר קום המדינה שהושתת בחלקו על היאחזויות הנח"ל, שגם אנשיהם היו צעירים (אלון, מסך של חול, 1968, עמ' 261). השני, התיישבות זמנית לצרכי עבודה בלבד ובמרחב נטול תנאים אידיאליים למחייה ולחיי משפחה. למשל, ערי הנפט והמכרות בחוג הארקטי בנורבגיה ובקנדה¹⁰¹.

בקהילות 918, כמעט שלא נראים מבוגרים. יתרה מכך, בעבודת השטח, מתוך כמאה פלסטינים שנצפו בשש החרבות שנסקרו, זקן האנשים היה בן שלושים ושש בלבד¹⁰². ההיקש משני המצבים בהם נקודות התיישבותיות אינן כוללות את בני הגיל השלישי, הוא שההתיישבות הפלסטינית בשטח אש 918, היא אחת משתיים – או התיישבות חלוצית, או התיישבות ארעית לצרכי עבודה בלבד. במידה ומדובר על התיישבות חלוצית, הרי שלפנינו מקרה המזכיר את מפעלי ההתיישבות החלוצית של "חומה ומגדל" ואף את אלו של "תכנית אלון" שהושתתו על גרעיני הקמה צעירים. אם מדובר בהתיישבות ארעית למטרות עבודה של אוכלוסייה צעירה יחסית, אזי מצב זה שולל את

⁹⁹ כבר בראשיתו של הסיפור המקראי, מודגש ההבדל בין הרועה והאיכר בפרשה המתארת את סיפורם של קין והבל (בראשית, ד', ב'). נראה כי המחבר המקראי, בחר להדגיש את ההבדלים בין האחים דרך הבהרה כי עסקו בשני מקצועות שהיו נפוצים בעת העתיקה, ונחשבו לשונים בתכלית האחד מהשני (רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייזר – מלב"ים).

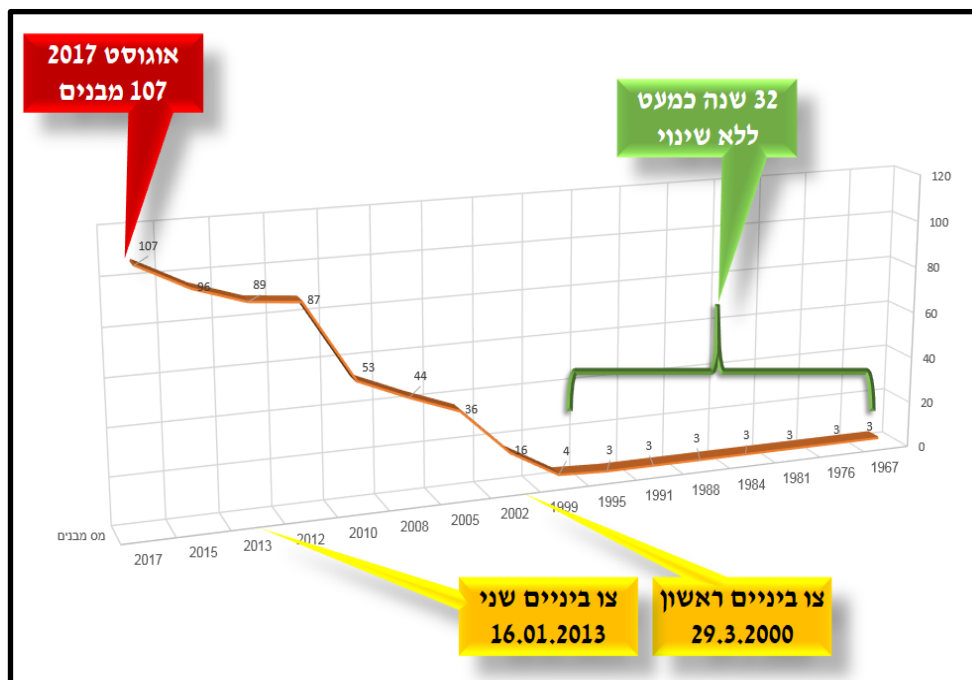
¹⁰⁰ לענייננו, מבוגר הוא אדם שמלאו לו 65 שנה.

¹⁰¹ לדוגמה בעיר הצפונית Yellowknife שבקנדה (עיר הבירה של הטריטוריות הצפון-מערביות), הגיל הממוצע 33.4, שהם כשבע שנים מתחת לממוצע הערים הקנדיות (City of Yellowknife, 2014).

¹⁰² ראו נספח ט' תמונות וסרטונים, ת-1-5

טענת חיי הקבע הרציפים שהועלו על ידי חלק מהפלסטינים. תהא הסיבה אשר תהא, מדובר בעניין חריג מבחינה סטטיסטית, שבהחלט גורם לתהיות.

8) האנומליה האכיפתית והתחום המשפטי – בשטח אש 918 הבנייה מתפשטת ביחס הפוך למאמץ הרשויות לבלום אותה. אזור בו המנהל האזרחי מרכז מאמץ של שנים למנוע בנייה בלתי חוקית, הולך ומיושב (או ליתר דיוק נבנה ולא דווקא מיושב) בקצב גבוה, כאשר נראה כי מידת המעורבות המשפטית, מזוהה כגורם מאיץ, ולא מעכב את הבנייה הבלתי חוקית¹⁰³. ההסבר לפרדוקס זה פשוט. כפי שכבר הוזכר, בכל פעם שבג"ץ הורה על צו ביניים לשימור הסטטוס-קוו על ידי שני הצדדים. הרשות, האמונה על האכיפה אכן הקפידה את צעדיה, אך קיפאון אכיפתי זה נוצל לתנופת בנייה בשטח.

לוח 3: זינוק בבנייה בחרבת ג'ינבה בהתאמה לצווי הביניים של בג"ץ (מתוך גרף של המנהל אזרחי – ינואר 2018).

כאמור, מצב אבסורדי זה, הומחש היטב בהליך הגישור שנוהל בין הצדדים בין השנים 2013-2016, שבמקביל אליו כמעט ולא בוצעה אכיפה, בעוד שבתקופה זו נבנו עשרות מבנים חדשים בשטח אש 918¹⁰⁴.

9) עוצמות משפטיות – בשונה מהסעיף הקודם שעסק ברווח שנראה כי הפלסטינים הפיקו מהפנייה לבג"ץ, סעיף זה מבקש להתמקד בעלויות הכרוכות בכך.

¹⁰³ מצב זה, מזכיר את הפרדוקס המקראי "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" (שמות, א, יב).

¹⁰⁴ להרחבה בעניין זה, ראו סעיף 8.8 – "משפט ואכיפה בשטח אש 918".

במשך כחמש עשרה שנה, עיקר השיח בין המנהל האזרחי לפלסטינים התנהל בצורה ישירה, בשיחות שהתקיימו בין בכירי המנהל האזרחי ויחידת הפיקוח לבין המוכתרים הרלוונטיים של כפרי האזור. ניתן היה לראות מעורבות מצומצמת מאוד של גורמים משפטיים. מעורבות מצומצמת זו, לא באה להחליף את השיח הישיר, שבין נציגי ההתיישבות הפלסטינית לבין המנהל האזרחי, אלא לשפרו ולחדד את המסרים הפלסטינים (גולדשטיין, 2013, עמ' 1-3). החל מסוף שנות התשעים, ניתן לראות שינוי מגמה קיצוני בהתנהלות, תולדה של הפסקת השיח הישיר. ראשית, טרמינולוגיית ה"שיח" התחלפה ב"מאבק". שנית, השיח הישיר, התחלף בשיח דרך גורם משפטי שלישי – בית המשפט או המגשר.

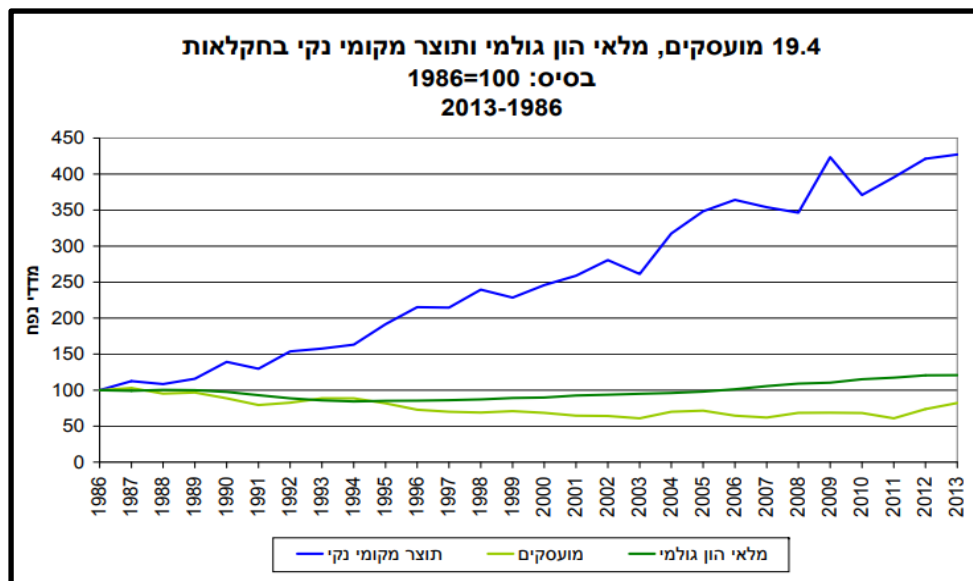
קידומן של עתירות לבג"ץ, ניהולן של העתירות לאורך שנים, הפקתם של תצהירים וניהולם של הליכי גישור, כל אלה דורשים הוצאה כספית לא מבוטלת, שעלולה להכביד על האדם מן הישוב, קל וחומר כשמדובר על האדם מן המדבר, שכפי שכבר הובהר, ככלל, מצבו הכלכלי ותנאי המחיה שלו, אינם עולים בקנה אחד עם הוצאה משפטית שכזו. נשאלת השאלה: מי מממן זאת? לכאורה, המסקנה המתבקשת היא כי אותם גורמים שמיימנו את הבנייה הבלתי חוקית מסייעים גם במימון ההגנה עליה. אולם, מדובר בהשערה בלבד. יחד עם זאת, ניתן לראות כי חלק מהעותרים, אינם נמנים על הטוענים לבעלות על קרקעות 918, כי אם ארגונים אשר מחזיקים באג'נדות פוליטיות מסוימות, כדוגמת האגודה לזכויות האזרח בישראל, המוקד להגנת הפרט ואחרים. לפיכך, השאלה הבאה שראוי כי תישאל, היא מה המטרה ומה האמצעי? האם הפלסטיניים ב-918 והישארותם בשטח הם המטרה והארגונים המממנים הם האמצעי, או שמא האג'נדה הארגונית היא המטרה והפלסטיניים ב-918 הם האמצעי? שאלה זו תזכה להתייחסות בהמשך, ולעת עתה נסתפק במיקוד באנומליה של "מותרות משפטיות לעשירים" שנראה כי מצויות ברשותם של עניים.

10) מגמת עיור עולמית – בשנים האחרונות יש מגמה התיישבותית עולמית מובהקת של עיור. לתופעה זו סיבות רבות ומגוונות, כדוגמת סוגיית הפרנסה. אם בעבר רוב אוכלוסיית העולם עסקה בחקלאות – משלח יד שדרש הרבה שטחים – כיום מיעוט האוכלוסייה עוסק בתחום זה, בעוד עיקר מקורות הפרנסה קשורים לתעשיות, שירותים וקמעונאות, אותם ניתן למצוא בעיקר באזורי הערים (אפרת, 1998, עמ' 145-150).

שנה	1952	1960	1970	1980	1990	2000
חקלאות	14.6	14.5	7.9	5.6	4.5	2.3
תעשייה	24.4	28.5	34.8	26.3	28.5	25.5
בנייה	11.6	10.9	14	13.7	11	10.2
שירותים	49.4	46.1	43.3	54.4	56	62

לוח 4: המבנה הענפי הראשי של התוצר העסקי בישראל בשנים נבחרות, כדוגמה למגמה העולמית. ניתן לראות שבעוד מרבית הענפים שומרים על יציבות או עולים, ענף החקלאות מצטמק לכדי שביעית מנתח התוצר באחוזים שהחזיק בעבר (זעירא, 2018, עמ' 69).

זאת ועוד, האינטנסיפיקציה של החקלאות – תולדה של מודרניזציה וקדמה – הובילה לשתי מגמות הפוכות. מחד גיסא, היקף התוצרת החקלאית הלך וגדל, ומאידך גיסא שטחי העיבוד וכמות המעבדים הלכה וקטנה.

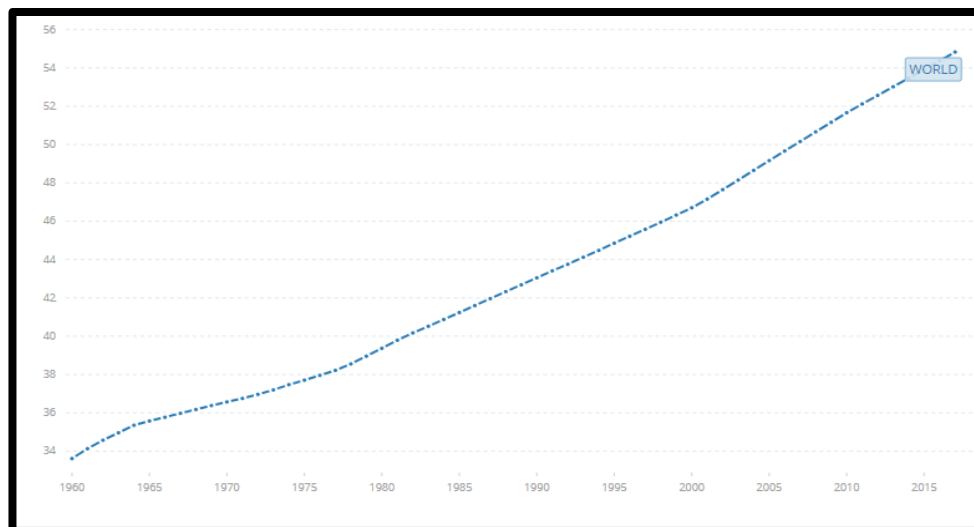

לוח 5: השינויים בתשומות הבסיסיות לחקלאות לעומת ערך היצור (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015).

כך למשל, בישראל הצטמצם שטח העיבוד החקלאי בין השנים 1975-2000 בחצי מיליון דונם. אך במקביל, בין השנים 1986-2004 גדלה התפוקה החקלאית פי 1.7, לאחר שמנקים את עליית המחירים (אוניברסיטת תל-אביב, 2013)¹⁰⁵.

¹⁰⁵ תהליך האינטנסיפיקציה אינו פסח על החקלאות הערבית, והוא מאפיין גם אותה מזה עשרות בשנים (בר-גל וסופר, 1976, עמ' 61-66)

בנוסף, הסחר מחייב שווקים, והשווקים הגדולים נמצאים בערים הגדולות. גם להמצאת התותח נודעת השפעה על תהליך העיור, עקב ירידת קרנה של חומת המגן העירונית שאפיינה במשך מאות שנים את הערים המבוצרות, והקלה על רעיון היציאה מן החומות. התפתחות אשר נתנה תנופה רצינית לתהליך העיור¹⁰⁶. אולם, נראה כי התנופה העיקרית לתהליך העיור העולמי, התקבלה דווקא מהמהפכה התעשייתית, אשר הובילה לעלייה משמעותית בתוחלת החיים ובעליית קרנה של התעשייה כמקור הפרנסה הדומיננטי בעידן המודרני (Ashton, 1997, pp. 114-129).

לוח 6: מגמת העיור העולמית באחוזים לאורך השנים. בסוף שנת 2017 55% בקירוב מאוכלוסיית העולם חיה בערים, ועד לשנת 2050 נתון זה יעלה לכ-68%. הנתונים והערכה לגבי מגמות ההמשך נלקחו מאתר הבנק העולמי (The World Bank, 2018).

תהליך העיור העולמי שתואר אינו פסח על החברה הערבית בארץ ישראל משני עברי הקו הירוק (חמאיסי, 2000). אם נתמקד בתהליך העיור בדרום הר חברון, ניתן לראות כיצד יטא וסמוע, התפתחו בעשורים האחרונים מכפרי ספר למרחב אורבאני שלא ניתן להתעלם ממנו, ושמכיל עשרות-אלפי תושבים¹⁰⁷. במקרה שלפנינו ניתן לראות מגמה הפוכה, למגמה העולמית ואף לזו המקומית. ההתפתחות המטאורית בקצב הבנייה הפלסטינית בשטח אש 918, נראית למראית עין כפסיחה של מגמת העיור על קבוצה מסוימת של פלסטינים, שלא זו בלבד שהיא לא חלק ממגמת העיור, היא אף נוקטת

¹⁰⁶ לממצאי התותח בו השתמשו העות'מאניים במצור על קונסטנטינופול, אשר הוריד את קרנה של החומה – עובדה שכאמור תרמה לתהליך האורבניזציה, קראו Urban. אך אין מדובר בקשר אטימולוגי בין השם לתהליך.

¹⁰⁷ התפתחותה והתרחבותה של יטא הביאה לכך שבמרץ 1971 הוכרזה כעיר על ידי המנהל האזרחי (דבר, 1971). כיום מתגוררים ביטא וסמוע בסביבות מאה אלף תושבים (גולדשטיין ובן-שבת, 2018).

בגישה הפוכה של התרחקות מהעיר לאזורים שנחשבים פחות נוחים להתיישבות (כספר המדבר). ייתכנו מספר סיבות להתפתחות שעומדת בניגוד למגמת העיור העולמית. למשל, בישראל המרחקים הקצרים לצד דרכי הגישה הנוחות באופן יחסי, עשויים להחליש את הכדאיות שבמעבר לעיר. זאת ועוד, מחירי הדיור בעיר גבוהים מאשר בחלק מהכפרים (בר-גל וסופר, 1976, עמ' 18-20). אולם, טיעון זה פחות מתקבל על הדעת בעניינם של תושבי שטח אש 918, אשר רובם כאמור מחזיקים בבתים ביטא. אנומליה זו ביחד עם האנומליה הראשונה שהוצגה "חלשה" יחסית, וניתן לספק הסברים ולהביא דוגמאות נוספות למגמות הפוכות בתחום זה בעולם. ברם, אף היא תצורף ל"סל האנומליות".

11) תרומות זרות חסרות פרופורציות ביחס להיקף האוכלוסייה ולמרכזיות השטח – בניגוד

למקומות אחרים בעולם, שם ההתעניינות העולמית ברורה ומובנת – למשל, ערים קדושות כדוגמת ירושלים, בית-לחם ונצרת; או אתרים היסטוריים (בדגש על כאלה שהוכרזו כאתרי מורשת עולמית על ידי אונסק"ו), כדוגמת מצדה, תל באר-שבע ומערות מרשה בבית גוברין (כנ, גם מערות הוכרזו כאתרי מורשת עולמית); או מרכזים קוסמופוליטיים או פוליטיים מקומיים, בהם תיתכן השקעת כספים חיצונית למטרות הקמת מוסדות מסוגים שונים והשפעה חיצונית על מוקדי כוח שלטוניים באמצעות פילנתרופיה – באזור הספר של שטח אש 918 קשה להסביר את ההתעניינות העולמית, ואת נכונותה של הקהילה הבינלאומית להשקיע כספים רבים כל כך במרחב זה. בשטח אש 918 לא מצויים אתרים קדושים, המרחב לא מהווה מרכז פוליטי מקומי, קל וחומר לא עולמי. זאת ועוד, הבנייה בשטח אש 918 לא רק שלא נועדה למטרות שימור אתרים ארכיאולוגיים, אלא היא אף פוגעת בחלקים מהם ובאותנטיות של המקומות, שעליהם מבקשים להגן חוקי הארכיאולוגיה שהוזכרו לעיל.

במהלך ביקור של המכללה לביטחון לאומי בבלגיה, התבקשה השגרירה הישראלית לחוות דעתה על הבנייה בשטחי C בכלל, ובשטח אש 918 בפרט – שם על חלק משלטי התורמים על גבי המבנים החדשים, חקוקים דגלה ושמה של בלגיה. עניין הבנייה הבלתי חוקית בשטחי C במימון אירופי, ובכלל זה בלגי, לא היה זר לה, והיא גילתה בקיאות רבה בעניין. השגרירה ציינה כי משרד החוץ עוסק רבות בעניין, ושהדבר מפריע לו. לטענתה, הבלגים משתמשים בשני טיעונים מרכזיים בתגובה למחאה הישראלית בעניין. הטיעון הראשון הוא פרוצדורלי – מתייחס לעובדה כי כספי התרומות הבלגים נתרמים

לעמותות וארגונים הומניטריים שונים, וכי ממשלת בלגיה אינה קובעת לאן יופנו הכספים. הטיעון השני מהותי ופוליטי – מושתת על הטענה כי הבנייה בשטחי C לגיטימית, לאור העובדה שמדובר בשטח פלסטיני כבוש, וכי האבחנה בין שטחי A, B לשטחי C היא אבחנה ישראלית שלא מקובלת עליהם ועל רוב מדינות אירופה, והרי גם שטחי C נחשבים ל"שטח כבוש". מנגד, תובעת מדינת ישראל לעצור את הבנייה הלא חוקית בשטחי C ואת התרומות שמממנות אותה, לאלתר. תחת זאת, מציעה ישראל למדינות אירופה לבנות, כל אימת שיחפצו, בשטחי A ו-B, וכן להעלות בקשה לישראל במידה ובכל זאת יבקשו לבנות בשטח C. השגרירה הוסיפה כי ישנן שמונה מדינות עיקריות באיחוד האירופי שתורמות בנדיבות למפעלי הבנייה בשטחים, מלבד בלגיה¹⁰⁸ (פרנקל, 2019).

גם שגריר ישראל לנאט"ו ולאיחוד האירופי התבקש להתייחס לסוגיית הבנייה הבלתי חוקית בשטחי C במימון אירופי. להערכתו, האיחוד האירופי בחר צד מאוד ברור בסכסוך הישראלי-פלסטיני. סוגיית הבנייה בשטחי C, זאת נקודת השקפה ישראלית, ואילו מבחינת האיחוד האירופי, מדובר בבנייה בשטחים פלסטיניים כבושים. מדינת ישראל באמצעות שירות החוץ שלה, מוחה רבות על צעדים אלו. לטענתו, הוא אף המליץ מספר פעמים על הריסת אותה בנייה בלתי חוקית, גם כשמדובר במימון האיחוד, והרי "חוק הוא חוק". השגריר הביא כדוגמה את עניין הכפר הבדואי חאן אל-אחמר, אשר נבנה באופן בלתי חוקי ושבג"ץ אישר לפנותו ולהרסו. לדידו, נכון היה להשלים את פעולת הפינוי, גם במחיר שהאירופיים פחות יאהבו את הפעולה. מנגד, בנימה מעט יותר פרגמטית, הדגיש השגריר, כי מדינת ישראל נהנית מיחסיה עם האיחוד בהרבה מאד היבטים, כאשר הכלכלה היא אולי ההיבט החשוב שביניהם. השגריר המשיך והדגיש כי לעיתים לצד התועלות קיימות גם עלויות, ועל מדינת ישראל להתפשר עם האירופיים ולהפחית את המתחיות עד כמה שניתן (לשנו-יער, 2019).

על דברים אלו הוסיפה סמנכ"לית אגף אירופה במשרד החוץ:

¹⁰⁸ אכן בשלטי התורמים ניתן לראות אזכורים למדינות רבות שתורמות מלבד האיחוד האירופי כארגון על מדינותי, ובהן: אירלנד, צרפת, איטליה, שבדיה ומדינות נוספות).

הבנייה האירופית בשטחי C יוצרת חילוקי דעות ביננו לבין האירופיים. הם טוענים שהבנייה משרתת מטרות הומניטאריות. לא פעם הבנייה הבלתי חוקית האירופית מפורקת בידי ישראל. ישראל דורשת מהאירופיים לאשר כל בנייה בשטחי C מול מדינת ישראל שהיא הריבון, אך לא כן הם פני הדברים, והדבר מוביל למתח ולחיכוך סביב סוגיה זו. בתפקידי כסמנכ"לית אירופה, יוצא לי לעסוק בעניין זה רבות בשנים האחרונות. (גורדון, 2019)

לפנינו מרחב ספר, שבעבר לא היה במוקד ההתעניינות העולמית ואף לא המקומית. אולם בשני העשורים האחרונים הפך להיות לאחד ממוקדי המשיכה העיקריים לפילנתרופיה האירופית בשטחים. פילנתרופיה שמוערכת בשנים האחרונות בעשרות מיליוני שקלים (בן שבת, 2018), ושנחשבת לנדיבה ביותר ביחס לגודל האוכלוסייה במרחב ספר זה. כלומר, ניתן לראות בסוגיה זו אנומליה כפולה – הן לאור התרומות הזרות באופן חריג ביחס למאפייני השטח וחשיבותו המוצהרת, והן לאור היעדר הפרופורציות בהשקעה הכספית פר נפש.

12) מרבית המבנים מבני רפאים – חזקה ידועה היא שמבנים מעשי ידי אדם נועדו על פי רוב למגורים ולפעולות נוספות, שתכליתן להקל על חייהם של אנשים, כדוגמת בתי ספר, מרפאות, מפעלים, בתי מלון ועוד. קיימים מבנים שנועדו לתפילה, וכן מונומנטים שנועדו להאדרת האל. החברה האנושית בונה לעתים אף לקישוט או להאדרת השלטון והשליט, כדוגמת אנדרטאות ומוזילאומים למיניהם. תופעה חריגה קיימת בצפון קוריאה, שם, בבירה פיונגיאנג ובעיירות הגבול עם דרום קוריאה, כדוגמת קיגיונג-דונג, נבנו מבנים שנועדו לייצר מצג שווא של עושר ואושר, לצרכי תעמולה. בחלקם אף הסתפקו בבניית חזית המבנה בלבד, בעוד שמאחוריה לא נבנה דבר (O'Neill, 2003).

אשר למבנים המיועדים למגורים, ישנם מבנים למגורים עצמיים, ויש כאלו שנבנו למטרות השקעה וישמשו למגורים של אחרים. מדובר בבתי מלון, בצימרים או בדירות להשכיר.

מרבית המבנים שהוקמו בשטח אש 918, הם מבני מגורים במאפייניהם ובצורתם. רובם, עומדים ריקים, כפי שתואר בתחילת הפרק, שכן מספר המבנים עולה על מספר המשפחות המתגוררות במרחב, ובחלק מהחרבות אף על מספר האנשים המתגוררים בהן. לאור היחס בין תושבים למבנים, שוק השכירויות לא קיים בשטח אש 918. כמו כן,

מזג האוויר הצחיח, תנאי השטח המתגרים והיעדר אטרקציות תיירותיות במרחב, מנעו אף מתיירות הפנים או החוץ, להתפתח במרחב. נראה שבכל אחת מהחרבות הושארה "משפחה תורנית" לאיוש החרבה, שאינה עולה על עשרה עד חמישה עשר פרטים.

נשאלת השאלה, כיצד נוצרה אנומליה זו? האם מדובר בהשקעה לא כדאית כלכלית של תושבי המקום, או שמא מדובר בחלק ממערכה דמוגרפית, בה, לתפיסת השטח על ידי נדל"ן בעל שיוך לאומי, נודעת חשיבות שוות ערך להימצאותם של אנשים? על זאת ועוד, ינסה המחקר לענות בפרק הבא.

13) הקמת מבני ציבור שלא היו קיימים בעבר – גם אם יוצאים מתוך נקודת הנחה כי הטענה

בדבר רציפות ההתיישבות הפלסטינית במרחב 918, מאז ומעולם, נכונה, חשוב לציין כי עד לפני כעשור, מעולם לא נבנו במקום מבני ציבור, כדוגמת בתי ספר או מרפאות. שלוש סיבות עיקריות נודעות לכך: ראשית, המגורים התקופתיים לפרקי זמן קצרים בשנה, ייתרו את ההשקעה באותם מוסדות; הרועים והפלחים שהתגוררו במרחב היו מעוטי יכולת, ועיקר ממונם שימש אותם לצרכים קיומיים בסיסיים (חבקוק, עמ' 53, 83-88); הרשויות הישראליות לא מצאו לנכון להשקיע במוסדות ציבוריים בשטח אש, והרי הן ראו ועדיין רואות בהתיישבות שכזו, פעולה בלתי חוקית; אך גם הרשויות המקומיות הפלסטיניות, כדוגמת יטא, סמוע או אל-פוואר, לא מצאו לנכון להשקיע במרחב שמיושב בדלילות ובאופן ארעי, ותחת זאת העדיפו להשקיע את כספם בתוך הכפרים (שעל אף השקעה זו, לא נמצאים במצב מזהיר).

נראה, כי הארגונים התורמים שמשקיעים במרחב, העדיפו לנתב לפחות חלק מכספי התרומות להקמת מוסדות ציבוריים. האם רק למטרות רווחת התושבים, או שמא קיימים שיקולים נוספים? גם אם שאלה זו יתמודד המחקר בפרק הבא.

14) חריגה מ"הקו הירוק" בחרבת חלווה – אחת הטענות העיקריות של הפלסטינים בשטח

אש 918 בעתירתם לבג"ץ כנגד פינויים, טוענת כי תושבי המקום התגוררו בשטח אש 918 עשרות ומאות בשנים (בג"ץ, 2018, עמ' 6-7, סעיף 13). לצורך חידוד האנומליה, ניתן להתעלם מתצלומי האוויר אשר מפריכים טענה זו, ואף לאמץ את גישתם של הפלסטינים והאירופים, כי כל השטחים הכבושים, שטחי פלסטין הם. גם תחת ההנחות המקלות הללו, לא ניתן להסביר את בנייתם של הפלסטינים במימון אירופי מדרום לקו הירוק (ראו תמונות 21-22). קרי בשטחה של מדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים. האם

מדובר בניסיון פלסטיני להגדיל את שטחה של פלסטין העתידית מעבר לגבולות הקו הירוק? האם מדובר בניסיון לייצר קלף מיקוח נוסף לקראת משא ומתן עתידי עם מדינת ישראל, או שמא מדובר בהתפשטות דמוגרפית טבעית ולא חוקית? לעת עתה גם שאלה זו תיוותר ללא תשובה. אולם, ניתן להסיק כי מדובר בהתנהלות חריגה, שאינה עולה בקנה אחד עם טענותיהם של מצדדי ההתיישבות ב-918.

(15) בנייה בתוך שטח אש – כה נכתב בדברי החקיקה אשר נוגעים לשטחי יהודה ושומרון, בפרק שעוסק בצווי הגבלה:

מפקד צבאי רשאי לתת צו, לגבי כל אדם, למטרות אלו, כולן או מקצתן:

(1) להבטיח שאותו אדם לא יימצא בכל אחד מאותם השטחים באזור שיפוטו בצו

אלא אם הורשה לו הדבר בצו, או בידי רשות או אדם שינקבו בצו. (צו בדבר

הוראות ביטחון, 2009, סעיף 296 (א))¹⁰⁹

החוק אוסר על כניסה ללא אישור לשטח אש, קל וחומר לא לשהות בו וודאי שלא לבנות בו. באופן סדור כיאה למדינה מתוקנת, החוק כמעט תמיד אכן נאכף. אין בנייה בלתי חוקית בשטחי האש של צאלים. אין בנייה בלתי חוקית בשטחי האש של רמת הגולן. אין בנייה בלתי חוקית בשטחי האש של בא"ח קציעות ובא"ח שומריה, ואף לא בשטחי האש של מתקן אדם, שיזפון או אליקים¹¹⁰. עד לפני עשרים שנה, חוקי המדינה התקיימו ונאכפו גם בשטחי האש שמצויים בגדה המערבית (לימים שטחי C). אולם, כפי שתואר בתחילת הפרק – לא עוד. במרבית שטחי האש המזרחיים של צה"ל, אשר נמצאים רובם ככולם בגדה המערבית, בשטחי C, מתקיימת בנייה בלתי חוקית ועימה התיישבות בלתי חוקית, ברמה כזאת או אחרת.

מדוע וכיצד אנומליה זו מאפיינת דווקא את שטחי האש ביהודה ושומרון? ומדוע וכיצד דווקא בעשרים השנים האחרונות, התפתחה הפרת חוק זו בהיקפים כל כך גדולים?

¹⁰⁹ שטחי האש שאינם בגבולות שטחי יהודה ושומרון, ייסגרו על ידי הצבא מכוח סעיף 125 בתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945.

¹¹⁰ יודגש כי כל השטחים שצוינו פרוסים מהחרמון בצפון ועד פאתי אילת בדרום, והובאו כמדגם מייצג. אין בשום שטח אש צה"לי בנייה בלתי חוקית, כאמור, פרט לשטחי האש שמצויים בשטח C.

הראיות הוויזואליות שהוצגו בפרק זה, ביחד עם האנומליות הרבות – שחלקן ניתנות להסבר כהתפתחות אבולוציונית אך בקושי, וחלקן לא – מובילות למסקנה המתבקשת, כי ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918 הינה חלק ממערכה דמוגרפית פלסטינית שמנהלת הרשות כנגד מדינת ישראל. על מסקנה זו ועל מסקנות נוספות מבקש המחקר להרחיב בפרק הבא.

חלק ג'

**ניתוח ממצאים
ומסקנות**

9. מסקנות

בפרקים הקודמים, הוצגו שלושה מקרי בוחן של מפעלים התיישבותיים בארץ ישראל, אשר קשורים קשר עמוק לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואולי אף מהווים את ליבתו. שני המקרים הראשונים – "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון" – הובאו כדי ליצר פרספקטיבה טובה יותר על תופעת המערכה הדמוגרפית. ואילו, ההתיישבות הפלסטינית בשטח אש 918, בה מתמקד מחקר זה, הובאה כמקרה בוחן נוסף, בו התעורר החשד, שמא מדובר בחלק ממערכה דמוגרפית שהפלסטינים מנהלים בשטחי C. במסגרת החקירה שבוצעה בשטח האש, נסקרו שש חרבות. מתוכן, בחמש, עיקר הסקירה התבססה על עבודת שטח ולמידה בלתי אמצעית. כמו כן, בכל שש החרבות נותחו תצלומי אוויר ולווין שצולמו בעשרים השנים האחרונות, ואף תצלומים ישנים יותר, במטרה "לקלף"¹¹¹ באופן מבוקר את השינויים הפיזיים שחלו בשטח, על מנת שניתן יהיה לנתחם, תוך הבנת הדינמיות ההתפתחותית, בנוסף לתמונת המצב העכשווית. עתה, יובאו עיקרי המסקנות משלושת המקרים הנדונים.

9.1 מערכה דמוגרפית אכן קיימת

דרך שלושת מקרי הבוחן שנסקרו, נראה כי הוכחה הטענה באשר להתקיימותה של אותה תופעה שמכונה מערכה דמוגרפית, וכי למרות שהונח בסיס רחב ורב רכיבים בהגדרתו המורכבת של מושג זה, עדיין הוא מצליח להוות מכנה משותף לכל אותם מאבקים אקטיביים אך לא אלימים לעיצוב גבולות.

כאמור, מערכה דמוגרפית הינה מאמץ גיאופוליטי השואף לעיצוב גבולות עתידי באזורי מחלוקת טריטוריאלית בין קבוצות לאומיות שונות, באמצעות אסטרטגיית התיישבות, שנועדה להשתלט על שטחים, שלא בכוח הנשק, חקיקת הריבון או הסכמים מדיניים. ולפיכך, היא מנוהלת באופן, תחבולני, יצירתי, חשאי ולא מוצהר, תוך נטילת היוזמה בסכסוך, לרבות נקיטת פעולות חד צדדיות בשטח.

הגדרה זו אכן מיטיבה לאפיין את האירועים המתוארים "בחומה ומגדל", "בתכנית אלון" ו"בהתיישבות החדשה בשטח אש 918".

¹¹¹ אחת השיטות הנפוצות בחקר שטח נקראת "קילוף". שימוש בתצלומי אוויר שצולמו על פני תקופה ארוכה, ובאמצעות השוואתם ניתן לשחזר לאחור ובאופן ויזואלי, את תהליך ההתפתחות הפיזי של המרחב.

9.2 כל הדרכים מובילות למערכה פלסטינית

בפרק הקודם הוצגו חמש עשרה אנומליות, שבחלקן חופפות ובחלקן מצטברות. אלה יוצרות מצג של התפתחות התיישבותית בלתי לינארית בעליל בשטח אש 918. גם, אם ניתן יהיה להסביר חלק מהאנומליות כ"אבולוציה" התיישבותית נטולת מעורבות מדינית-פוליטית – תחת הסייג של סבירות נמוכה – עדיין חלק מהאנומליות, יישארו ללא כל הסבר מתקבל על הדעת, זולת הסברתן באמצעות המערכה הדמוגרפית. מצבם הכלכלי הרעוע של תושבי שטח האש, שאינו מאפשר להם לפתח את האזור באופן שבו הוא התפתח; היעדר פרופורציות קיצוני בין כמות מבנים לכמות מתיישבים; וקצב בנייה מרשים בעשרים השנים האחרונות, אשר עולה בעשרות מונים על קצב הריבוי הטבעי – כל אלה ועוד, לא מותירים מקום לספק, כי מדובר במערכה דמוגרפית שמנהלת הרשות הפלסטינית כנגד מדינת ישראל במרחב הנדון.

בנוסף, יש לתת את הדעת לכך שההתפתחות הגדולה בתחום הבנייה הבלתי חוקית בשטח אש 918, החלה מעט אחרי התבססותה של הרשות הפלסטינית במרחב העיר חברון ובאזור יטא-סמוע, בין השנים 1995-1997, מיד לאחר יישום שלב הביניים ("הסכם אוסלו ב"), וכן לאחר הסכם חברון. אמנם, לא ניתן לקשר ודאית בין השניים, אולם מדובר בקשר נסיבתי לא מבוטל.

הפלסטינים, שעתרו לבג"ץ בטענה כי מדובר בהתיישבות קבע ארוכת שנים, הביאו כחיזוק לטענותיהם את ספרו של יעקב חבקוק "חיים במערות הר חברון", שכבר הוזכר פעמים ספורות במסגרת מחקר זה. אולם, מעיון מעמיק בספר, מתבקשת מסקנה הפוכה. על פי המפורט בספר הנדון, לפני תחילת הסאגה המשפטית בראשית שנות השמונים, שהיית הפלסטינים בתחומי שטח האש הייתה לכל היותר זמנית, ונמשכה על פני חודשים ספורים מדי שנה, לצרכי עבודת אדמה ורעיית צאן, בעוד מגורי הקבע שלהם מצויים היו מחוץ לשטח האש ובעיקר בעיירה יטא (בג"ץ, 2018, עמ' 6-7, 12-13).

אורח החיים, אשר סיגלו לעצמם תושבי שטח האש, מודרני באופן יחסי וחורג מהנהוג בקרב הרועים שוכני המדבר. חריגה נוספת ואף קיצונית יותר, ניתן לראות בהשקעות הכספיות הפרטיות לכאורה שהושקעו בכל מיזמי הבנייה, לרבות מפעל תשתיתי לאספקת מים באופן בלתי חוקי, אספקת חשמל ופריצת צירים. השקעות אלו אינן עולות בקנה אחד עם ההון המצומצם שעומד לרשותם של הפלאחים והרועים תושבי האזור.

קיימת השקעה רבה בהקמתם של מבנים "רגישים" (מבנה רגיש הינו מונח שלקוח מדיני המלחמה, ובקטגוריה זו ניתן למצוא: בתי ספר, מרפאות, בתי תפילה ועוד מבנים, אשר דעת הקהל מתקשה לקבל פגיעה בהם¹¹²). היעדרו של ריהוט בסיסי בבית הספר ובמרפאה, מציב סימן שאלה גדול, האם ייעודם של אלה הוא אכן בית ספר ומרפאה, או שמא ייעודם לקבוע עובדות מונומנטליות בשטח, שימנעו או לפחות יקשו על המבקשים לפנותם. נראה כי בבניית המבנים הייעודיים שצוינו, מבטיחים הפלסטינים לעצמם ניצחון בכל מצב (win-win situation). קרי, השארת הבנייה הבלתי חוקית על תילה, או לחלופין מדינת ישראל "תזכה" לקיתונות של ביקורת על הריסת בתי ספר, מסגדים ומרפאות, דבר שישרת את הנרטיב הפלסטיני.

עבודת השטח על ממצאיה השונים והרבים, ביחד עם המסמכים שנסקרו ובדגש על תצלומי האוויר לאורך השנים, התצהירים המשפטיים שהוגשו לבג"ץ על ידי שני הצדדים, וכן עבודת המחקר של יעקב חבקוק שנארגה בספרו (חבקוק, 1985), מובילים למסקנה אחת ויחידה, והיא שההתיישבות הפלסטינית בשטח אש 918 אינה מהווה תהליך התפתחות "טבעי" של התיישבות פלסטינית במרחב, אלא שבירה של כל קו התפתחותי לוגי וליניארי אשר ניתן להסברה, מלבד הסבר היותה של התיישבות זו ביטוי מובהק של מערכה דמוגרפית פלסטינית שמתנהלת במרחב הנדון.

9.3 התגלמות רכיבי המערכה הדמוגרפית בשטח אש 918

בראשיתה של העבודה, הוגדרה לראשונה ה"מערכה דמוגרפית". עתה, יובהר כיצד כל אחד מיסודותיה של הגדרה זו, אכן מתקיים במפעל ההתיישבות הפלסטיני בשטח אש 918. לצורך כך תפורק ההגדרה לשמונה רכיביה הבסיסיים, אשר כל אחד מהם יודגם בנפרד, באמצעות מקרה הבוחן הנדון.

מאמץ – המאמץ הוא רצף פעולות אשר נועדו לתכלית אחת. במקרה הבוחן הנחקר, ניתן להבחין במקבץ של פעולות מתחומים שונים שנועדו לשרת את מפעל ההתיישבות, כדוגמת

¹¹² "אתר רגיש" – אתר אשר פגיעה בו עלולה ליצור בעיה מבצעית, מודיעינית, משפטית, ציבורית או ערכית, ולכן הפעלת כוח או אש כלפיו או בקרבתו מחייבת תשומת לב מיוחדת. לעניין הוראה זו מרחקי הבטיחות מאתרים רגישים יהיו זהים למרחקי הבטיחות מאזרחים" (מונחים בסביבת לחימה אזרחית, 2011).

מנגנוני מימון, משפט, הסברה, וכמובן שפעולות הבנייה והקמת התשתיות. כמו כל מאמץ, גם מאמץ זה, צורך זמן, כוח אדם וכסף רב.

גיאופוליטי – שטח אש 918 מהווה נקודת מפגש בין סוגיות גיאוגרפיות מרחביות לבין יחסים בין לאומיים בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית, ואף בין ישראל לאחדות ממדינות האיחוד האירופי.

שואף לעיצוב גבולות עתידי באזורי מחלוקת טריטוריאלית – המיקוד הפלסטיני בשטח אש 918 – שטח צחיח, נטול משאבים ומיושב בדלילות – אשר מצוי בספר המדבר ובספר השטחים הכבושים בגדה המערבית, אינו בגדר "על אף שמדובר בספר", אלא דווקא "מכיוון שמדובר בספר". מההיסטוריה אנו למדים, כי יישוב הספר (frontier) מהווה כלי משמעותי בעיצוב גבולות (Turner, 1893).

בין קבוצות לאומיות שונות - המחלוקת בה עוסק המחקר מתקיימת בין ישראל לפלסטינים.

באמצעות אסטרטגיית התיישבות, שנועדה להשתלט על שטחים – באמצעות מפעל ההתיישבות בשטח אש 918, שנועד להבטיח כי אזור ספר זה, שעד לפני מספר שנים לא היה מיושב דרך קבע, ייתפס על ידי הפלסטינים.

שלא בכוח הנשק, חקיקת הריבון או הסכמים מדיניים – אין בכוחם של הפלסטינים להשתלט על השטח דרך כיבושים צבאיים, וגם ערוצי החקיקה הישראלית וההסכמים המדיניים חסומים לעת עתה בפניהם, בשל המחלוקת הטריטוריאלית ביניהם לבין מדינת ישראל.

ולפיכך, מנוהל באופן, תחבולני, יצירתי, חשאי ולא מוצהר – על יסוד זה נעמיק בסעיף הבא. אולם, עצם היותה של התיישבות צורך בסיסי, שלא מצבי איום מוחשי מייד, הוא כשלעצמו תחבולני, כדוגמת מפעל ההתיישבות של "חומה ומגדל" שסייע בהשתלטות על חלקים ניכרים מהארץ, כמעט מבלי להיתקל בהתנגדות. דוגמה נוספת היא שימוש בצווי הביניים של בג"ץ לשיתוק האיום המערכתי, ולהמשך הבנייה בחסותם.

תוך נטילת היוזמה בסכסוך, לרבות נקיטת פעולות חד צדדיות בשטח – הפלסטינים יוזמים את הבנייה, כשמנגד ניצב הריבון שמנסה לבלום את התפתחותה של ההתיישבות. קרי, הריבון מגיב ולא יוזם. כמו כן, תגובתו אינה באה לידי ביטוי בהקמת יישובים ישראלים מנגד, והרי מדובר בשטח אש. לפיכך פעולת ההתיישבות הפלסטינית נעשית באופן חד צדדי.

9.4 מאפייני המערכה הדמוגרפית הפלסטינית

בעוד שהסעיף הקודם בחן באופן דדוקטיבי את ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, וביקש להמחיש כיצד יסודות המערכה הדמוגרפית באים לידי ביטוי במרחב זה, הרי שעתה תבוצע אינדוקציה, אשר דרך העקרונות הייחודיים שנלמדים מחקר ההתיישבות במרחב הנדון, תנסה להשליך ולהתוות קווים לדמותה של המערכה הדמוגרפית הפלסטינית בשטחי C.

כפי שכבר הוסבר, לחשאיות תפקיד מרכזי בשימורן של מערכות דמוגרפיות. נכון לעכשיו, אין מדיניות מוצהרת של הפלסטינים בנוגע לבנייה בשטחי C, והם אינם מפרסמים את האסטרטגיה שלהם במדיה הגלויה באופן מכוון¹¹³ – שכן, כל פרסום בנוגע למערכה הדמוגרפית אותה הם מנהלים, יסכן את המשכה. לפיכך קיים קושי בזיהוי עקרונות ודפוסי המערכה הפלסטינית. אף על פי כן, ניתן לזהות לא פחות מעשרה עקרונות ודפוסי פעולה עיקריים, שצפו ועלו מספר רב של פעמים בחקירה שנערכה בשטח אש 918, ושאת חלקם יבקש המחקר לבסס, תוך הסתמכותו בין היתר על ראיות "חיצוניות" נוספות, שאינן לוקטו בתא השטח הנדון.

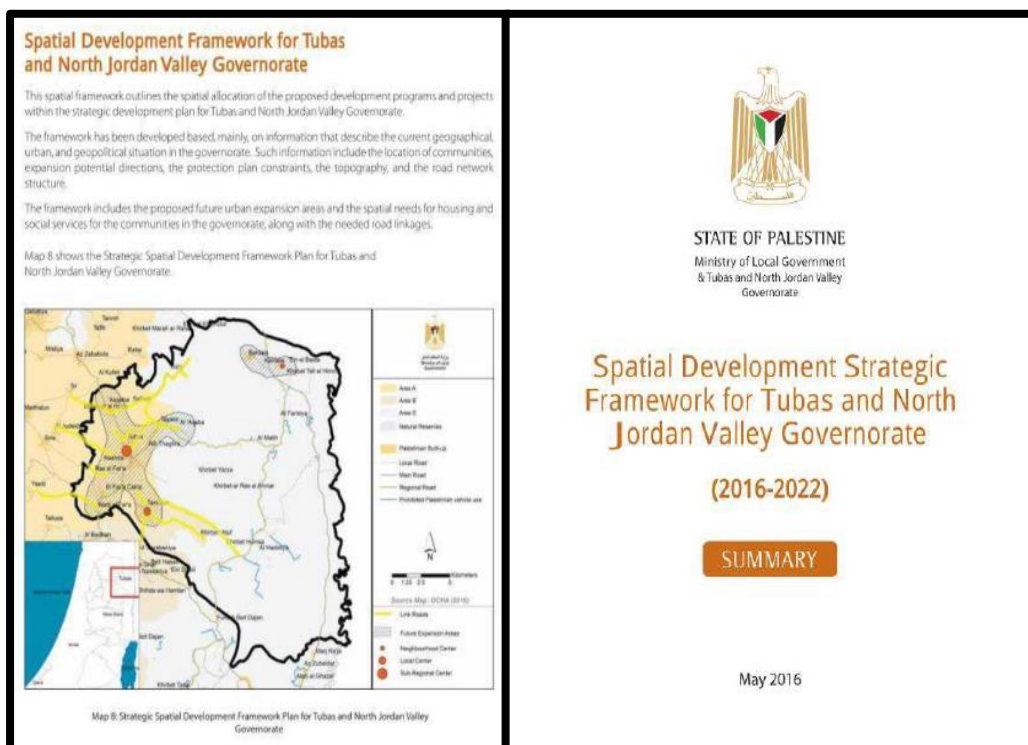
תכנון – דרך הטבע מייצרת לרוב התפתחות ליניארית (קשר סיבתי ברור וישיר בין סיבה לתוצאה). בכך טמון ההסבר לכך שמדעי הטבע נחשבים למדעים מדויקים. מנגד, המערכה שמאופיינת לעתים בהיעדר ליניאריות, היא פרי תכנון קפדני, המבקש לקרוא תיגר על הליניאריות באמצעות תחבולות, על מנת להפתיע את המערכת היריבה ולהשיג את יעדיה המערכתיים¹¹⁴.

הרשות הפלסטינית משקיעה מזמנה, ממרצה ומכספה לתכנון המערכה הדמוגרפית, ומקפידה להעלות זאת על הכתב, תוך ניסיון לחמוק מפרסומן של תכניותיה. התכנון הפלסטיני, דקדקני, ונראה כי אינו פוסח על אף אחד מהתחומים הנדרשים לפיתוח, על מנת להבטיח התיישבות מודרנית, ולא כזאת שמסתפקת בהצבת אוהל ודגל. מעיון מעמיק במסמכים הפלסטינים, ניתן להבחין ברבדיה העיקריים של תכנית הפיתוח, אשר כוללים בין

¹¹³ יש פרסומים שנראה כי אינם נעשו כחלק ממדיניות סדורה, כדוגמת שלטי התרומות שמשגירים בנייה במקביל לצווי הקפאת בנייה של בג"ץ, ודוגמאות נוספות שהובאו ויובאו בהמשך הסעיף.

¹¹⁴ ראו סעיף 1.2 במחקר זה, שעוסק בהגדרת ה"מערכה".

היתר: תכנית פיתוח חשמל ואנרגיה, תכנית פיתוח מים, תכנית פיתוח חינוכית ורפואית (להקמת בתי ספר ומרפאות) ותכנית פיתוח כלכלית, ליצירת מקורות פרנסה למתיישבים החדשים, שבעיקרה מסתכמת בחקלאות, אשר מהווה הן מקור פרנסה והן אמצעי נוסף לסימון טריטוריה ולהשתלטות על אדמות¹¹⁵.

תמונה 35: צילום מתוך חוברת בהוצאת הרשות הפלסטינית בנושא פיתוח אזורי (על שעה נכתב בתרגום חופשי "מסגרת אסטרטגית לפיתוח מרחבי של נפת טובאס וצפון בקעת הירדן". התכנית, כמו גם המפות בחוברת, מכסות גם את שטחי C).

מימון – כל מערכה באשר היא ממומנת באופן מסוים, ולכל מערכה יש מקורות מימון שונים. נראה, כי מימון המערכה הדמוגרפית הפלסטינית עובר דרך מספר נתיבים (ייתכן אולי אף במכוון, כחלק מביזור הסיכונים).

כספי המימון של הרשות הפלסטינית מועברים דרך גוף שמכונה MDLF (Municipal Development and Lending Fund of Palestine). באופן רשמי, מדובר בקרן לסיוע והלוואות לעיריות. בפועל, זהו גוף חיצוני שמסייע לקדם פרויקטים של בנייה בעיקר בשטחי C. על פי הסכמי אוסלו אסור לרשות הפלסטינית לעסוק בפיתוח ובבנייה בשטחי C, והרי לנו נתיב עוקף לטשטוש טביעות אצבעותיה. באתר האינטרנט של הקרן ניתן ללמוד על מקורות המימון שלה (בעיקר תרומות של מדינות אירופיות) ועל היקף המימון שמסתכם בעשרות

¹¹⁵ לעיון במסמכים נוספים מהתכנית הפלסטינית ראו, נספח ט' תמונות וסרטונים, ת-7.

מיליוני אירו. זאת ועוד, ניתן להתרשם מהקשר הישיר לפרויקט הפיתוח של שטח אש 918 (מאסאפר יטא). באחד מדפי האתר של הקרן מפורט על ביקורו של חאזם קוואסמי – מי שמנהל את הקרן בפועל – במאסאפר יטא, בתאריך 2 בפברואר 2016. בדף זה מצוטט קוואסמי באומרו, כי הוא בא כנציגה של הממשלה הפלסטינית ובהכוונתו של שר השלטון המקומי לתמיכה בשוליים ובשטחי C, באמצעות הקמתם של פרויקטים חיוניים לפיתוח, התורמים לחיזוק עמידותם של האזרחים והוכחת אדמותיהם, על אף הכיבוש ותכניותיו ומדיניותו העקבית להגבלת הבנייה. עוד מופיע בדף זה, תמונתו של קוואסמי ליד בית הספר בחרבת ג'ינבה שהוקם במימון הקרן (MDLF, 2016).

מלבד, MLDF קיימים מספר ארגונים בינלאומיים נוספים, שמממנים באופן ישיר

The screenshot shows the website for the Municipal Development & Lending Fund (MDLF). The header includes the logo and the text 'صندوق تطوير وإقراض الهيئات المحلية' and 'Municipal Development & Lending Fund'. Navigation links for 'About MDLF' and 'Our Beneficiaries' are visible. The main section is titled 'Our Financing Partners' and lists 'The Palestinian National Authority' as a partner. Below this, it lists 'Multiple donor agencies:' followed by a bulleted list of international organizations: Agence Francaise de Development (AFD), Danish Government, Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA), World Bank (WB), German Development Bank (KFW), German Technical Cooperation (GIZ), Belgium Government, and European Union (EU).

תמונה 36: רשימת מקורות מימון פרויקטים של קרן MDLF (מתוך אתר הקרן MDLF, 2016)

פרויקטים בשטחי C. גם בדרך זו עיקר המימון מגיע ממדינות אירופיות. על הארגונים הממנים ניתן ללמוד משלטי התורמים בשטח. למשל: CARE international (ארגון בינלאומי שמקום מושבו בשוויץ), Irish Aid (ארגון אירי), aacid (ארגון ספרדי), ACF international (ארגון בינלאומי שמקום מושבו בצרפת), Disvi (ארגון הומניטרי איטלקי), GVC (אף הוא ארגון איטלקי), Islamic Relief USA (ארגון אסלאמי שפועל בארצות הברית) ועוד רבים אחרים (ראו תמונות 7-10, 20, 22, 29, 31, 32, וכך תמונות נוספות בנספח ט' תמונות וסרטונים, ת-1-5).

אולם, לא רק ארגונים, אלא אף דגליהן של מדינות שתרמו במישרין לפרויקטים ספציפיים, חקוקים בשלטים, כדוגמת דגליהן של גרמניה, אירלנד, בלגיה, שוודיה, צרפת, האיחוד האירופי ועוד (שם).

בסך הכול ניתן למנות שלושה נתיבי מימון עיקריים למימונה של המערכה הדמוגרפית בשטחי C: הרשות הפלסטינית באמצעות קרן MDLF, שנהנית מכספי תרומות רבים מחו"ל, וכן מתקצוב של הרשות; תרומות של ארגוני סיוע בינלאומיים – אירופאיים או אסלאמיים בעיקרם; וכן תרומות ישירות ממדינות זרות לפרויקטים ספציפיים. מי שלא שותף במימון הבנייה, אלא המוטבים הרשמיים עצמם – תושבי המרחב. יודגש, כי כל הניסיונות להתחקות אחר מקורות המימון, התבססו על מקורות פלסטינים בלבד – משלטים שתלו בגאון ועד לאתרי אינטרנט רשמיים. לפיכך, נסתפק בזה.

משפט – במבחן התוצאה, כל אימת שההליך המשפטי בבג"ץ נמשך, הבנייה הפלסטינית נמשכת. ההליכים המשפטיים, כוללים עתירות לבג"ץ, דיונים בבג"ץ, הליכי גישור, הגשות תצהירים, שרטוטי מפות וכדומה. כל אלה נמשכים כבר למעלה מעשור, ועלות הייצוג בהם מוערכת במיליונים, רק בטיפול המשפטי בשטח אש 918 (יזהר יצחקי, 2019). אולם, הפלסטינים זיהו נתיב עוקף (או לפחות משהה) חוק זה, ודרכו הם מקדמים את הבנייה בתוך שטח האש בניגוד להוראות החוק (צו בדבר הוראות ביטחון, 2009), תוך שבג"ץ מגויס בעל כורחו לתמוך במערכה המתפתחת. נשיא בית המשפט העליון לשעבר השופט משה לנדוי, עת כיהן כיושב ראש ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השישית, קבע תקדים, שבהמשך אומץ גם על ידי בג"ץ, בו נקבע כי לדמוקרטיה זכות להתגונן, גם אם עליה לעשות שימוש בכלים שלא ניתנו לה על פי הוראה מפורשת בחוק (פסק דין ירדור, ע"ב 1/65). במקרה הנדון, נראה כי התהפכו היוצרות, וכי הלכה למעשה, בג"ץ מונע מהדמוקרטיה להתגונן על אף הוראה מפורשת בחוק המתירה זאת. מדובר במקרה מאוד ייחודי, בו מנהל המערכה, עושה שימוש גלוי ומכוון, באורגן מוסדי של הצד היריב, לטובת קידום המערכה אותה יזם¹¹⁶.

לאור הטענות הקשות שמופנות לבג"ץ, אם במישרין ואם במשתמע, וכחלק מיושרת המחקר, ראוי היה לבקש את תגובתו של בית המשפט העליון לטענות דנן. ואכן, בתאריך 26 במרץ

¹¹⁶ כבר ב-2001 דובר בצבא ארצות הברית על השימוש במשפט כנשק על ידי המערכת היריבה (Charles J. Dunlap, 2001). כעבור קצת פחות מעשור, זיהה אותו חוקר ואותה מערכת אמריקאית, את ניצול המערכת המשפטית, לא רק כנשק אלא כאסטרטגיה במלחמה (Charles J. Dunlap, 2009).

הועלתה פנייה ללשכתה של נשיאת בית המשפט העליון השופטת אסתר חיות, בבקשה לעמת אותה עם השאלות הקשות שעולות מהחקירה של שטח אש 918, אך הבקשה נדחתה, בטענה כי אין בכוונתה להתראיין בנוגע להליך שעדיין תלוי ועומד בבית המשפט.

בנייה גם ללא אכלוס – כיאה למערכה דמוגרפית, גם במערכה הפלסטינית "הנשק" הוא ההתיישבות. אולם בשונה ממרבית המערכות הדמוגרפיות – כדוגמת "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון", בהן האמצעי שמאפשר העתקת אוכלוסייה לשם השגת שליטה דמוגרפית, הינו הבנייה – במערכה הדמוגרפית הפלסטינית, הבנייה לעיתים מהווה תחליף לאנשים, בקביעת העובדות בשטח. לפיכך, בשטחים פחות נוחים להתיישבות, כגון ספר המדבר, כמות המבנים עולה לרוב על כמות התושבים אותם ניתן לפגוש במרחב.

תשתיות וגניבת משאבים – כחלק מהנעת מפעל ההתיישבות ותחזוקתו, מושקעים כספים רבים בתשתיות, בדגש על מים, חשמל וצירים.

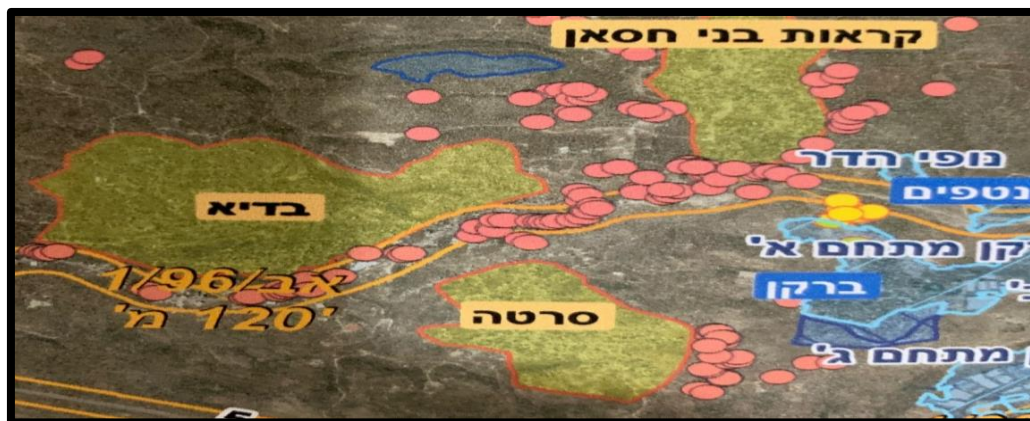
השקעה רבה ניכרת בפריצת צירים, לחיבור שטח אש 918 למרחב יטא, וכן לרישות שטח האש בצירים מקומיים שיאפשרו גישה מהירה בין החרבות. אין מדובר בהשקעה חד פעמית, שכן, הצירים הללו דורשים תחזוקה שוטפת. כפי שכבר תואר, לא פעם, אנשי יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי פועלים לחסום צירים אלו שנפרצו באופן לא חוקי. עניין אשר דורש תגובה מהירה של כלי צמ"ה פלסטינים, שיפתחו את החסימות ויבטיחו אורח חיים תקין לתושבי המקום.

החשמל, בשטח אש 918 מונגש באמצעות מתקנים סלולריים שפוזרו במרחב בעשרות. מדובר בציוד חדיש ויקר, אשר בכוחו לספק את תצרוכת החשמל – הצנועה יש לומר – של תושבי האזור. אולם, ישנן גם דוגמאות ליישובים בלתי חוקיים בשטחי האש של צפון בקעת הירדן, בהן הנגשת החשמל נעשית על ידי כבילה והצבת עמודים. תשתית זו מעבירה את החשמל מתוך מרחב כפרי סמוך, אליו מגיעה אספקת חשמל על בסיס תשתית חוקית שהקים המנהל האזרחי. כך למשל, הקימו הפלסטינים קו מתח עילי, אשר מוביל חשמל מהכפר טמון, מזרחה דרך חרבת עטוף, אל עבר נקודות היאחזות בלתי חוקיות בשטח C באזור "הבוקע הצפוני" (בן-שבת, 2019; ונספח ט' תמונות וסרטונים, ת-705).

המים, אשר מניעים ומתחזקים את ההתיישבות בשטח אש 918, ברובם גנובים, ומיעוטם הזניח מגיע ממי הגשמים שנאגרו בבורות במרחב, שאינם מצליחים לספק את התצרוכת של

ההתיישבות, קל וחומר בשנים השחונות האחרונות. בעבר, עיקר גניבת המים נעשתה על ידי התחברותן של מכליות לקווי מים ראשיים של מקורות. המכליות היו פועלות ברציפות, על מנת למלא את בורות המים בקרבת החרבות וכלי קיבול נוספים, עד שהעניין היה נחשף. בהמשך, החלה הרשות לבצע קידוחים לגניבת מים מהאקוויפר במרחב הבקעה. כאמור מדובר בגניבה, לאור העובדה כי כמו בכל מדינה מתוקנת, משאבי המים, לרבות מי התהום, ובדומה למשאבים אחרים, שייכים למדינה, ומנוהלים באמצעות רשות המים. קידוחים מעין אלה נחשפו על ידי יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי בצפון הבקעה (בן-שבת, 2019). שיטה נוספת לגניבת מים, אשר כאמור נחשפה בחודשים האחרונים על ידי יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי ורשות המים, ושפורקה (לעת עתה), היא הנחת צנרת תת קרקעית באורך שנים-עשר קילומטר להובלת מים (פורשר, 2019).

”בין שתי נקודות חוקיות עוברת מערכה דמוגרפית אחת” – בשלב איסוף הנתונים למחקר זה, בוצעה סקירה של כל הבנייה הבלתי חוקית בשטחי יהודה ושומרון. לאור היקף הסקירה שערכה מספר חודשים, עדכניותה היא לסוף שנת 2017, עובדה שלא אמורה להכחות את המגמות שיוצגו להלן. כמו כן, קצרה היריעה מלהכיל את כל הממצאים בעניין הבנייה הבלתי חוקית בשטחי C. לפיכך, גובשו הממצאים, לכדי תיאור תמציתי של עיקרי המגמות, תוך שימוש בדוגמאות ממרחב יהודה ושומרון רבתי, ולא רק משטח אש 918, על מנת לבסס אינדוקציה זו באשר למערכה הדמוגרפית הפלסטינית. ניתן להבחין בשלוש מגמות עיקריות בהכוונה הגיאוגרפית של הבנייה הבלתי חוקית בשטחי C. חלק מהמוקדי הבנייה שיתוארו להלן מהווים פרויקטים של פיתוח במימון ובהכוונת קרן MDLF. המגמה הראשונה מאופיינת בבנייה בלתי חוקית אשר נועדה ליצור רצף התיישבותי פלסטיני בין שני פוליגונים של התיישבות פלסטינית בשטחי A ו-B.

מפה 3: עזר בב"ח חטיבה מרחבית אפרים – בנייה בלתי חוקית ליצירת רצף התיישבות פלסטיני. בעזר ניתן לראות את הבנייה הבלתי חוקית הפלסטינית שמסומנת בנקודות ורודות, אשר יוצרת רצף אורבאני פלסטיני בין הכפרים קראות בני חסאן לבדיא – שניהם בשטח B המסומן בפוליגון צהוב.

"בנאום הסכסוך" – מלבד ענין הלגיטימציה שכבר נדון – "מגרש מערכת" שבו לפלסטינים יש יתרון מובהק על הצד הישראלי – נראה כי הפלסטינים הצליחו להעביר מספר מדינות אירופיות מהממד של התמיכה האמפטית הפאסיבית, לממד של תמיכה אקטיבית ולוחמנית יותר. נדגים זאת באמצעות מקרה "חאן אל-אחמר". הכפר הבדואי חאן אל-אחמר של בני שבט ג'האלין, הינו התיישבות בלתי חוקית על אדמות מדינה. למסקנה זו הגיעו שופטי בג"ץ. לפיכך, בצעד חריג מבחינתו של בג"ץ, ניתן האור הירוק לפנות התיישבות פלסטינית בלתי חוקית זו (בג"ץ 3287/16, 2018). גם עתירה נוספת שהוגשה על ידי באי כוחם של הפלסטינים נדחתה על ידי בית המשפט (גליקמן, 2018).

ככלל, מעט מאוד אנשים בארץ שמעו עד לא מכבר על הכפר חאן אל-אחמר, ועוד פחות מכך שמעו עליו בעולם. אולם, במרכזו של הכפר הוקם בית ספר הצמיגים. מדובר על מבנה חד קומתי קטן ופשוט, שנבנה מערימת צמיגים משומשים לכדי קירות, וציפויים בטיט שנמהל בשמן משומש. מבנה פשוט זה, הוקם על ידי ארגון סיוע איטלקי. תרומה שולית זו הפכה את העיסוק באותו יישוב שכוח אל, לסאגה בינלאומית.

מדינות אירופיות רבות ובהן, גרמניה, צרפת, בריטניה, איטליה וספרד, פתחו בקמפיין ספונטני אך קולני נגד כוונתה של הממשלה לממש את הפינוי, תוך הבהרה עמומה כי הפינוי יגרור אחריו צעדי תגובה אירופיים נגד ישראל (רביד וסימנטוב, 2018). אך לא רק האירופים נדרשו לסוגיה. שבעים ושישה מחוקקים דמוקרטים מבית הנבחרים האמריקאי, פנו לראש הממשלה בתביעה לעצור את הריסת הכפר (דגוני, 2018). כשבוע לאחר דחיית העתירה האחרונה של בג"ץ למניעת הפינוי, קיבל הפרלמנט האירופי החלטה שקובעת כי פינוי הכפר ייחשב להפרה של אמנת ג'נבה הרביעית¹¹⁷. גם שליח האו"ם למזרח התיכון, הדיפלומט הבולגרי ניקולאי מלאדנוב, הצטרף אף הוא לטענה כי פינוי הכפר, יהווה הפרה של החוק הבינלאומי (לב-רם, 2018). במקביל, פנה הוועד הפועל של אש"ף לבית הדין הבינלאומי הפלילי בהאג, כנגד ישראל, בטענה כי הפינוי מהווה פשע מלחמה (לוי, 2018). טענתם של הפלסטינים קיבלה חיזוק מצד התובעת הראשית בהאג, פאטו בנסודה, שאמרה כי ייתכן שאכן מדובר בפשע מלחמה (בן קימון ואייכנר, 2018).

¹¹⁷ אמנת ג'נבה הרביעית מ-1949 עוסקת בהגנה על אוכלוסייה אזרחית במלחמה.

הלחץ הבינלאומי נתן את אותותיו, והקבינט המדיני-בטחוני החליט לדחות את הפינוי במספר שבועות, בכדי למצות את האפשרות לפינוי בהסכמה. ההחלטה התקבלה ב-21 באוקטובר 2018 (שם), ועד לכתובת שורות אלה, טרם פונה הכפר, ופינוי גם לא נראה באופק¹¹⁸.

בחזרה לשטח אש 918. כל עוד לא יפונה הכפר חאן אל אחמר, לא יתבצעו פינויים גם במרחב זה, והרי בניגוד לחאן אל-אחמר, הבג"צים הנדונים בעניין 918, טרם הבשילו לכדי החלטה על פינוי – ספק אם יבשילו.

גיוס תמיכה בקרב החברה הישראלית ("בקרוב האויב הציוני") – כאמור, בבסיסה של כל מערכה מתקיים יסוד של תחרותיות או המאבק. במערכות הפלסטיניות לסוגיהן, כמובן שהיריב הינו הצד הישראלי ואורגניו השונים. אולם, הפלגנות בצד הישראלי סביב סוגיית השטחים הכבושים, מחלישה את כוח התמודדותה של המערכת הישראלית עם פעולות הקשורות לשטחים – יהיו אשר יהיו. כך למשל, חלקים בחברה הערימו קשיים על פעולות של פינוי ישובים ישראלים במהלך ההתנתקות ב-2005 ובמהלך הפינויים בעמונה, עפרה ודרך אבות בשנים 2017-2018. מן העבר השני, קיימים חלקים בחברה, שקוראים לסרב לשירות צבאי בשטחים, ושתוקפים את פעולות ישראל בשטחים לא רק בפולמוסים פנימיים, אלא גם מעל במת האו"ם, ובכל מקום אחר בעולם שכמהה לשמוע עמדות אנטי ישראליות (הארץ, 18.10.2018). לכל פעולה ישראלית בשטחים, אין זה משנה אם מדובר בממשלת ימין או שמאל, קמה אופוזיציה שפוגעת בתפקוד האפקטיבי של המערכת הישראלית. הפגיעה יכולה ללבוש צורה פיזית – של אלימות כנגד כוחות שמפנים התיישבות ישראלית או פלסטינית – והיא יכולה ללבוש צורה תעמולתית לקעקוע הלגיטימציה במגרש הביתי או הבינלאומי. הפלגנות הישראלית משמשת היטב גם את המערכה הדמוגרפית של הפלסטינים בשטחי C. כך למשל, כשמקלידים במנוע החיפוש של google את הערך "שטח אש 918", הדבר הראשון שעולה (נכון למרץ 2019): "שטח אש 918 | בצלם B'Tselem", ובתוכו באופן לא מפתיע, דף מידע בעברית עם סלוגנים שמנציחים את הנרטיב הפלסטיני (בצלם, 2017). ברשימת העותרים כנגד פינויים של פלסטינים ניתן לראות את האגודה למען זכויות האזרח (לא

¹¹⁸ יודגש כי הבג"ץ שעוסק בחאן אל-אחמר התנהל במשך קרוב לעשר שנים. לכל אורכו של פסק הדין, מתוארים בפרוטרוט הניסיונות להגיע לפשרה ולפינוי בהסכמה. קשה להאמין שדווקא הפעם תתקבל הפשרה.

כשמדובר בפינוי של יהודים), ושל עוד מספר פעילים ישראלים בעלי אג'נדה מאד מסוימת וברורה.

מבלי להיכנס לוויכוח הפוליטי האם טיעוניהם ודרכם של אלה, נכונה או לא – ניתן לקבוע באופן קטגורי כי השסע בחברה הישראלית משרת את המערכה הפלסטינית בשתי דרכים. האחת פאסיבית – מניעת חזית אחידה של המערכת הישראלית היריבה; והשנייה אקטיבית – פעילויות תומכות במערכה הפלסטינית בעיקר במאמץ ההסברתי.

מערכה תודעתית ותעמולתית תומכת – שלושת העקרונות האחרונים שהוזכרו – "הטיעון ההומניטארי", "בנאום הסכסוך", ו"גיוס תמיכה בקרב החברה הישראלית" – אלו הם עקרונות אשר מקיימים יחסים סימביוטיים, ויחדיו יוצרים באופן סינרגטי משהו גדול מהם, שניתן להגדירו כ"מערכה תעמולתית פלסטינית". התעמולה סביב הנרטיב ההומניטארי, מסייעת בגיוס דעת הקהל, ברבות ממדינות העולם ובחלקים בחברה הישראלית. דרך גיוס זה, עולה המוטיבציה של אלו, לגלות מעורבות הולכת וגוברת בסכסוך. פעולות האכיפה הישראליות כנגד אותה מעורבות ותוצריה, מובילה לתרעומת מדינית ופוליטית, שמתורגמת להעצמת ההד התקשורתי, בשבחי הבנייה הפלסטינית ובגנותה של ישראל. כלומר, נוצר מעגל ריאקציוני שמבוסס על תעמולה, וממשיך כל העת להטעינה, בדומה לדינמו. חשוב לציין כי התעמולה הפלסטינית – שאמורה לשבות את דעת הקהל העולמית, ובמקביל לבצע דה-לגיטימציה לישראל – אינה משרתת רק את הרובד ההתיישבותי בסכסוך הישראלי פלסטיני, אלא את כלל רבדיו. תעמולה זו עוסקת רבות בהפרת זכויות אדם ישראליות לכאורה, טבח המוני והרג ילדים לכאורה, הישגים צבאיים להעצמת ארגוני הטרור ו"השהידים", הכחשת תפישת ההיסטוריה הישראלית באשר לקשר היהודי לארץ ישראל וכדומה (ראובן ארליך, 2002)¹¹⁹.

¹¹⁹ מספר דוגמאות: את התעמולה הפלסטינית ניתן לפגוש גם בעיסוק של פגיעה בחפים מפשע, כמו בפרשת מוחמד א-דורה (Fallows, 2003); בסוגיית האסירים הביטחוניים וכספים שמועברים למשפחות מתאבדים (Woolliff, 2017); בסוגיית המים (גבירצמן, 2012; NGO MONITOR, 2016), ובעוד תחומים ותקריות בהם הטענות הפלסטיניות בדבר פגיעה בזכויותיהם משוללת כל ראייה, אך בכל זאת מהווה כלי ניגוח תדמייתי אפקטיבי.

9.5 ידם של הפלסטינים על העליונה

קשה שלא להתרשם מהתפתחותה של ההתיישבות הפלסטינית בשטח אש 918 בעשרים השנים האחרונות. צה"ל אינו מצליח להתמודד עם המערכה הדמוגרפית הפלסטינית – לא באמצעות אימונים¹²⁰ ולא באמצעות פיקוח ואכיפה של המנהל האזרחי.

המאמץ העילאי שמקיימת יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי, נחל לא מעט הצלחות מקומיות בפעילות האכיפה האינטנסיבית שמקיימים אנשיה, ימים כלילות. לולא עבודתם המקצועית והמסורה של הפקחים, מצב הבנייה הבלתי חוקית בשטח אש 918 היה עגום שבעתיים. אך בראיה כוללת וארוכת טווח, מאמץ טכני זה בטל בשישים, ביחס למאמץ המערכתי שמפעילים הפלסטינים. תקציבי המערכה הפלסטינית עולים עשרות מונים על תקציבי האכיפה של צה"ל בפרט ושל מדינת ישראל בכלל, בכל הקשור לאכיפה בשטחי C.

המאמץ המשפטי התומך את המערכה הפלסטינית, גובר על המאמץ המשפטי של הפרקליטות הצבאית. המאמץ התודעתי הפלסטיני שמנציח את נרטיב "הבנייה ההומניטארית" גובר על המאמץ התודעתי הישראלי, שמנסה לתמוך את "נרטיב" הבנייה הבלתי חוקית. המסקנות הללו, שאינן ערבות לאוזניים ישראליות, מבוססות על עובדות בשטח ועל מבחן התוצאה, שהוצג לאורך מחקר זה.

¹²⁰ יש סברה שנוכחות יחידות מתאמנות בשטחי האש תדיר את רגליהם של הפולשים מהשטח. גם אם טענה זו נכונה, יש לזכור כי לפחות בחמישים אחוזים מימי השנה לא מתקיימים אימונים בשטחי האש, עקב סופי שבוע, חגים, ותקופת החלפות של יחידות השדה – בין אימונים לתעסוקה מבצעית. בכל אופן, מבחן התוצאה, מוכיח שגם פתרון זה, כושל לאורך זמן.

למחקר זה היו שלוש תכליות. ראשית, ליצור הגדרה בעלת מכנה משותף רחב, למפעלי ההתיישבות מְשֵׁנֵי דמוגרפיה, שנועדו לשרת מטרות מדיניות, של עיצוב גבולות עתידי. שנית, לנתח את ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, ולהוכיח כי מדובר בהתפתחות רבולוציונית כחלק ממערכה דמוגרפית, ולא באבולוציה ההתיישבותית כאוטית. שלישית, לתת סימנים במערכה הדמוגרפית הפלסטינית, תוך הדגשת מאפייניה הייחודיים.

בבסיסו של המחקר הומשגה "המערכה הדמוגרפית". בהמשך, הוצגו שני מקרי בוחן – "חומה ומגדל" ו"תכנית אלון" – באמצעותם הודגם, כיצד במהלך ההיסטוריה ניטשו מערכות דמוגרפיות, הלכה למעשה. לאחר מכן, נחקרה ההתיישבות הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, והתקיימה בחינה דדוקטיבית לאיתור יסודותיה של המערכה הדמוגרפית גם במקרה זה. לאחר שהוכח כי אכן מדובר במערכה דמוגרפית, בוצע תהליך אינדוקטיבי, בניסיון להשליך ממקרה 918, אודות המערכה הדמוגרפית הפלסטינית בכללותה, תוך הדגשת רכיביה הייחודיים.

בהמשך, הוצגו המסקנות מהמחקר, שניתן לסכם את עיקריהן בארבע נקודות:

ראשית, עצם קיומם של מאמצים דמוגרפים שמנוהלים באופן סדור כמערכה, בסכסוכי גבולות בין מדינות או בין עמים.

שנית, הבנייה הפלסטינית החדשה בשטח אש 918, אינה התפשטות כאוטית נטולת תכנון, אשר נובעת מריבוי טבעי של אוכלוסיית המקום, אלא מערכה דמוגרפית סדורה ומתוכננת, שמנהלת הרשות הפלסטינית כנגד מדינת ישראל.

שלישית, למערכה הדמוגרפית הפלסטינית, ישנם מאפיינים ייחודיים, שנועדו להתאימה למציאות הגיאופוליטית הייחודית לזמן ולמרחב, תוך ניסיון לעקיפת מכשולים ולמקסום הזדמנויות (הוצגו עשרה עקרונות ודפוסי פעולה ייחודיים).

רביעית, ידם של הפלסטינים במערכה זו על העליונה. ישראל, אינה מנהלת מערכה סדורה מנגד, ונראה כי פעולותיה מהוות אוסף של פעולות טכניות, מקומיות ותגובתיות, שלא מונהגות באופן קוהרנטי ולא מייצרות סינרגיה.

ניתן לשער כי למדינת ישראל יש אינטרס מובהק למגר מערכה זו. שעשוי לנבוע משאיפה עתידית לספח את אזור הספר של 918; לחלופין, מתוך רצון לשמר תא שטח זה כקלף מיקוח לקראת משא ומתן עתידי; וכן מתוך רצון לשמר את המרחב כשטח אש צה"לי, כל עוד אין הסכם שלום וכל עוד שטח זה נמצא בחזקתה של מדינת ישראל וצה"ל. די בהתקיימותה של סיבה אחת מתוך השלוש, בכדי שהדבר יצדיק מאמץ ישראלי לסיכולה של המערכה הדמוגרפית הפלסטינית בשטחי C.

המערכה הפלסטינית מהווה אתגר, שההתמודדות עימו מחייבת השקעת משאבים וקשב רב. קשה לראות כיצד יתמודד צה"ל בהצלחה עם מערכה זאת, לאור ניסיון העבר ולאור העובדה שמוטלים לפתחו אתגרים רבים וחשובים, שתמיד יזכו לקדימות על פני האתגר הנדון. ברם, חלילה נחשוב כי מדובר בבעיה חשוכת פתרון. חוסר האונים המערכתי ממנו סובלת ישראל במערכה הדמוגרפית בשטחי C, מחייב שינוי תפיסתי. ייתכן והפתרון לכך יהיה בהקמת מנהלת מיוחדת לטיפול בעניין, בצה"ל או מחוצה לו; ייתכן, והמדינה תידרש לחוקק חוקים לנטרול "הפרצה הבג"צית" שאיתרו הפלסטיניים; ובכל מקרה, נראה כי טוב יעשה משרד החוץ אם יגלה מעט יותר "לוחמנות" אל מול ההתערבות האירופית הבוטה והחד צדדית באזור.

אולם, כאמור, מחקר זה לא התמקד במציאת פתרונות למערכה הדמוגרפית הפלסטינית, אלא בניסיון להגדירה ולתארה באופן מובנה, בעוד שסוגיית הפתרונות החשובה והמרתקת לא פחות, תושאר למחקרים עתידיים.

ביבליוגרפיה ומקורות

א. ספרים ומאמרים בעברית

אג"ם/תוה"ד . (2003). מילון למונחי צה"ל.

אוניברסיטת תל-אביב. (2013). אינטנסיפיקציה של החקלאות בישראל. אוחזר ב- 23 11 2018, מתוך שער לחקלאות אקולוגית:

<http://ecoagriculture.campusteva.tau.ac.il/intensification-of-agriculture>

אופיר, מ', ואליאב, ת'. (2005). קצבות הילדים בישראל: מבט היסטורי וראייה בינלאומית. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון.

אור, ש'. (14 11 2016). זרמי עומק עולמיים בבחירתו של טראמפ לנשיא ארצות הברית. אוחזר

מתוך שורש: [https://www.shoresh.org.il/spages/articles/trump%20as%20president-](https://www.shoresh.org.il/spages/articles/trump%20as%20president-%20is%20a%20matter%20of%20world%20steam.htm)

[%20is%20a%20matter%20of%20world%20steam.htm](https://www.shoresh.org.il/spages/articles/trump%20as%20president-%20is%20a%20matter%20of%20world%20steam.htm)

אורן, א'. (1987). המתקפה הבטחונית-התיישבותית בשנים 1936-1939. ב- מ' נאור (עורך), ימי חומה ומגדל 1936-1939 (עמ' 13-34). ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.

אלון, י'. (1968). מסך של חול (מהדורה שלישית). תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

אלון, י'. (מרץ 1980). קטעים מתוך "תכנית אלון". מבפנים, מ"ב, עמ' 50-51.

אליצור, י'. (6 4 1984). "תכנית אלון - בסיס לממשלת אחדות". מעריב.

http://www.jpress.nli.org.il/Olive/APA/NLI_heb/?action=search&text=%D7%AA%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA%20%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%9F%20%D7%91%D7%A1%D7%99%D7%A1%20%D7%9C%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%9C%D7%AA%20%D7%90%D7%97%D7%93%D7%95%D7%AA#panel=document

אל-פלג, צ'י. (1987). "המרד הערבי" - סיבות, מהלך, תוצאות. ב- מ' נאור (עורך), ימי חומה ומגדל 1936-1939 מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.

אמיר, ש'י. (2005 7 27). משבר הקולוניאליזם הישראלי. אוחזר מתוך הגדה השמאלית, במה ביקורתית לחברה ותרבות:

<http://hagada.org.il/2005/07/27/%D7%A9%D7%91%D7%A8-%D7%94%D7%A7%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%90%D7%9C-%D7%99%D7%96%D7%9D-%D7%94%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%D7%99>

אמ"ץ תוה"ד. (2011 5 5). מונחים בסביבת לחימה אזרחית. הוראת אמ"ץ תוה"ד "מונחים בסביבת לחימה אזרחית", שוטף 425-2011. תל-אביב: אמ"ץ.

אפרת, א'י. (1998). גיאוגרפיה של האדם. תל-אביב: אחיאסף בע"מ.

אריאלי, ש'י. (2013). גבול בינינו וביניכם, הסכסוך הישראלי-פלסטיני והדרכים ליישובו. תל-אביב: ספרי עליית הגג, ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

אריאלי, ש'י. (2018). כל גבולות ישראל, מאה שנים של מאבק על עצמאות, זהות, התיישבות וטריטוריה. תל-אביב: ספרי עליית הגג, ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

ארליך, ח'י. (1988). מבוא להיסטוריה של המזרח התיכון בעת החדשה (כרך ג'). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

ארליך, ר'י. (2002 5). המל"מ הפיק לקט פרסומי הסתה בתקשורת הערבית והוא הועבר לעיונו של מזכ"ל האו"ם, קופי ענאן. מבט מל"מ (29), עמ' 11-13. אוחזר מתוך המרכז למורשת המודיעין:

<https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=95121712nTocEntryID=95&https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=95121712122181#11.9997.6.default>

בוסתן, י'י, ולוין, א'י. (נובמבר 2008). הג'נוסייד השקט, אירופה ויפן נעלמות. אוחזר מתוך סיקור ממוקד: <http://sikurmemukad.com/silentgenocide>

- ביגר, ג', גרוסמן, ד'. (אפריל 1992). צפיפות האוכלוסין בכפר המסורתי בארץ-ישראל. *קתדרה* (63), עמ' 108-121.
- בן-אריה, י'. (יוני 1985). סנג'ק ירושלים בשנות השבעים של המאה הי"ט. *קתדרה* (36), עמ' 122-73.
- בן-ארצי, י'. (1988). *המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל 1882-1914*. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בן-ארצי, י', ובן-בסט, י'. (2019). עדויות קרטוגרפיות חדשות למיפוי קרקעות הסולטאן עבד אל-חמיד השני בצפון ארץ ישראל ובדרום סוריה בשלהי המאה התשע-עשרה. *המזרח החדש* (58).
- בן-צבי, י'. (1937). *אוכלוסי ארץ ישראל* (כרך 5). תל-אביב: הוצאת מצפה.
- בן-שמש, א'. (1953). *חוקי הקרקעות במדינת ישראל*. תל-אביב: מסדה.
- בצלם. (30 10 2017). *שטח אש 918*. אוחזר מתוך בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים: <https://www.btselem.org/hebrew/publications/fulltext/918>
- בר-גל, י', וסופר א'. (1976). תמורות בכפרי המיעוטים בישראל. *אופקים בגיאוגרפיה*, עמ' 1-78.
- בר, ג'. (1971). *מבוא לתולדות היחסים האגראיים במזרח התיכון 1800-1970*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ברון, א', וולנסי, כ'. (אוגוסט 2010). המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי. *מערכות* (432), עמ' 4-17.
- ברור, מ'. (1994). המערך הפנימי של הכפר הערבי המסורתי. ב- ד' גרוסמן וא' מאיר, *היישוב הערבי בישראל, תהליכים גיאוגרפיים* (עמ' 99-113). ירושלים: סטודיו אפרת.
- ברנע, נ'. (12 9 1969). גם בהר וגם בבקעה. *דבר*.
- גבירצמן, ח'. (2012). המאבק הישראלי-פלסטיני על המים: העמדה הישראלית. *עיונים בביטחון המזרח התיכון* (94).

גולני, מ' (1987). משה שרתוק (שרת) - המדינאי של "חומה ומגדל". ב- מ' נאור, ימי חומה ומגדל, 1936-1939, מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.

גילבר, ג' (1995). בין דמוגרפיה ופוליטיקה במזרח התיכון. ב- ע' איילון וג' גילבר, דמוגרפיה ופוליטיקה במדינות ערב (עמ' 11-28). תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

גלבר, י' (2018). הזמן הפלסטיני, שלוש השנים שבהן ישראל הפכה כנופיות לעם, ישראל, ירדן והפלסטינים 1967-1970. חבל מודיעין: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.

גלילי וברונפמן, ל' ר' (2013). המיליון ששינה את המזרח התיכון. תל-אביב: מטר.

גליקמן, א' (5 9 2018). בג"ץ דחה את עתירת תושבי חאן אל-אחמר - ואפשר למדינה את

הריסתו. אויזר מתוך 13 החדשות: <https://www.10.tv/news/171872>

גלעד, ז' (1980). מבפנים כרך מ"ב. דברי אלון בישיבה המשותפת של מרכז הקיבוץ המאוחד

ומרכז איחוד הקבוצות והקיבוצים 6.1.80 (עמ' 23-28). אשדות יעקב (מאוחד): הקיבוץ

המאוחד.

גרויס ושקד, א' ר' (2017). ספרי הלימוד של הרשות הפלסטינית: רמת-השרון: מרכז המידע

למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית.

גרוסמן, ד' (1990). תהליך ההתיישבות הערבית בשרון בתקופה העות'מאנית. ב-א' דגני, ד'

גרוסמן וא' שמואלי, א' השרון: בין ירקון לכרמל (עמ' 263-277). תל-אביב: הוצאת משרד

הביטחון.

גרוסמן, ד' (1994). הכפר הערבי ובנותיו. ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.

גרוסמן, ד' (1994). הפלאח והבדווי בשולי המדבר - מערכת היחסים ואסטרטגיות הקיום. ב-ד'

גרוסמן וא' מאיר, היישוב הערבי בישראל, תהליכים גיאוגרפיים (עמ' 21-47). ירושלים: סטודיו

אפרת.

גרוסמן, ד' (אפריל 1996). החזקה הקומונלית - דיון בשיטת המשאע והשלכותיה. קרקע(41),

עמ' 56-76.

גרנובסקי, א'. (1949). המשטר הקרקעי בארץ ישראל. תל-אביב: הוצאת דביר.

דבר. (16 3 1971). עיריה הוקמה בנפת חברון. דבר.

דגוני, ר'. (24 5 2018). 76 מחוקקים דמוקרטים לנתניהו: עצור הרס בתי פלסטינים בגדה. אוחזר

מתוך גלובס: <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001237756>

הלר, י'. (1985). במאבק למדינה. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2015). למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014. ירושלים.

אוחזר מתוך

https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2014/ShnatonAgriculture/19_04.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2018). לוחות תמותה שלמים של ישראל 2012-2016.

ירושלים. אוחזר מתוך

https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2018/1730/h_print.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2019). שנתון סטטיסטי לישראל 2018. ירושלים: סקורפיו

88. אוחזר מתוך

<https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2018/shnaton69/shnaton69.pdf>

הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה PCBS. (2018). מפקד 2017. אוחזר ב- פברואר

2019, מתוך אתר הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה PCBS:

http://pcbs.gov.ps/site/lang_ar/881/default.aspx#PopulationA

הסוכנות היהודית לישראל. (5 12 2005). גורמים כלכליים כסיבה להגירה. אוחזר מתוך הסוכנות

היהודית לארץ ישראל: <http://www.jewishagency.org/he/demography/content/22237>

הרפז, מ'. (13 5 2013). סקירה עולמית של סכסוכי גבול ב-2012. אוחזר מתוך משה הרפז,

המתבונן:

<https://mharpaz.wordpress.com/2013/05/13/%D7%A1%D7%A7%D7%99%D7%A8-%D7%94-%D7%A2%D7%95%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%AA->

חמאיסי, ר' (2000). השונות בעוצמת ההתחדשות בין גלעיני היישובים הערביים בישראל. *אופקים בגיאוגרפיה* (52), עמ' 19-36.

ח'מאיסי, ר' (2011). *ספר החברה הערבית בישראל: אוכלוסייה, חברה, כלכלה* (4). ירושלים: מכון ון-ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד.

חנוך שייר בירגר ואחרים, א' ר' (2015). *הנחיות לעונת 2015 למגדלי הזית*. אוחזר מתוך ענף הזית במועצת הצמחים:

<http://www.oliveboard.org.il/%D7%A0%D7%97%D7%99%D7%95%D7%A-%D7%9C%D7%A2%D7%95%D7%A0%D7%AA-2015-%D7%9C%D7%9E%D7%92%D7%93%D7%9C%D7%99-%D7%94%D7%96%D7%99%D7%AA>

חסין, א' (31 5 1968). ראיון עם ראש הממשלה לוי אשכול. *למרחב*, 3.

טרכטנברג אלתרמן בן-דוד ואחרים, מ' ר' (2018). *עתיד צפון - ישראל 2050*. צפון, הפורום לאוכלוסייה חברה וסביבה. אוחזר מתוך

<http://population.org.il/wordpress/wp-content/uploads/2018/11/%D7%A2%D7%AA%D7%99%D7%93-%D7%A6%D7%A4%D7%95%D7%A3-%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-2050-%D7%94%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%94%D7%9E%D7%9C%D7%90-1.pdf>

כהן, י' (1969). *לאור היום ובמשך*. תל-אביב: הוצאת עמיקם.

כהן, י' (1973). *תכנית אלון* (מהדורה שנייה). קיבוץ בארי: הקיבוץ המאוחד.

לאונרד, ר' א' (1977). *על המלחמה - מדריך קצר לקלאוזוביץ*. תל-אביב: הוצאת מערכות, משרד הביטחון - ההוצאה לאור.

לאור, ד' (27 11 2016). *לאה אלתרמן, האשה שהגשימה את שיריו של אחיה, נתן*. אוחזר מתוך

הארץ: <https://www.haaretz.co.il/literature/study/.premium-1.3133198>

לב-רם, ט'. (23 9 2018). צה"ל לתושבי חאן אל אחמר : התפנו מהכפר עד ה-1 באוקטובר . אוחזר

מתוך מעריב : <https://m.maariv.co.il/nes/military/Article-662264>

לוי, א'. (11 9 2018). הפלסטינים פנו להאג נגד ישראל לקראת פינוי יישוב בדואי . אוחזר מתוך

ynet: <https://m.ynet.co.il/Articles/5347846>

לשם, ב'. (קיץ 2010). מסבירים ישראל? קמפיין ההסברה של הממשלה בראי התקשורת

והספרות המחקרית. קשר (40), עמ' 36-42.

לשנו-יער, ר'. (5 3 2019). שיחה עם שגריר ישראל לאיחוד האירופי ולנאט"ו. (א' מדנס, מראיין)

מ"א בקעת הירדן. (6 12 2018). יישובי בקעת הירדן . אוחזר מתוך מועצה אזורית בקעת הירדן :

https://www.goyosh.co.il/%D7%99%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%91%D7%99_%D7%91%D7%A7%D7%A2%D7%AA_%D7%94%D7%99%D7%A8%D7%93%D7%9F

הסכם ההגירה : "המחלוקות שמאיימות על אירופה לא נפתרו". (30 6 2018). אוחזר מתוך

Ynet: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5299965,00.html>

מילשטיין, א'. (מרץ 1980). פרשיות כואבות : בין בן-גוריון ליגאל אלון, ראיון עם יגאל אלון.

מבפנים, עמ' 18-22.

מכון מחקר NGO MONITOR. (3 2016). שקרים מול עובדות : ארגונים לא-ממשלתיים

וקמפיין המים נגד ישראל. אוחזר מתוך NGO MONITOR, Making NGOs Accountable:

<http://www.ngo-monitor.org/nm/wp-content/uploads/2016/03/Myths-vs-facts-water-report-Hebrew-2016.pdf>

ממשלת ישראל. (28 9 1995). הסכם ביניים ישראל-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה.

אוחזר מתוך אתר הכנסת :

https://www.knesset.gov.il/process/asp/event_frame.asp?id=42

ממשלת ישראל. (15 ינואר 1997). פרוטוקול בדבר ההערכות מחדש בחברון . אוחזר מתוך אתר

הכנסת : <https://www.knesset.gov.il/process/docs/hebron.htm>

מנור, א'. (2016). יגאל אלון : ביוגרפיה פוליטית 1949-1980. אור-יהודה : הוצאת דביר.

מעריב. (1970 10 19). ג. מאיר שוללת ההצעה להקים מנהל עצמי בשטחים, בהתייעצות שרי העבודה נדחתה "תכנית אלון". מעריב.

מרום, ר'. (2008). מימי קדם קדמתה. אבן יהודה. אוחר מתוך https://www.researchgate.net/profile/Roy_Marom/publication/329019723_From_Time_Immemorial_Chapters_in_the_History_of_Even_Yehuda_and_its_Region_in_Light_of_Historical_and_Archaeological_Research_Hebrew_mymy_qdm_qdmth_prqym_btwdwt_bn_yhwdh_wsbybth_lwr_hmh

נאור, מ'. (1987). חניטה - ההיאחזות הראשונה. ב- מ' נאור, ימי חומה ומגדל 1939-1936 (עמ' 73-82). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

נאור, מ'. (1987). שישים היישובים של 1939-1936. ב- מ' נאור, ימי חומה ומגדל, 1939-1936, מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר (עמ' 205-226). ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.

נאור, מ'. (2012). כל ההתחלות - 120 התחלות ישראליות בחברה, בצבא, בכלכלה ובתרבות. מושב בן שמן: מודן.

נבו, א'. (2017 11 13). מחקר: המדבר יגיע לתל-אביב. אוחר מתוך מכון דוידסון, הזרוע החינוכית של מכון ויצמן למדע:

<https://davidson.weizmann.ac.il/online/sciencenews/%D7%A7%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8-%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%91%D7%A8-%D7%99%D7%92%D7%99%D7%A2-%D7%9C%D7%AA%D7%9C-%D7%90%D7%91%D7%99%D7%91>

נוה, ש'. (2003). אמנות המערכה, התהוותה של מצויינות צבאית. תל-אביב: הוצאת "מערכות"/משרד הבטחון.

נוסיבה, ס', והלר מ' א'. (1991). בלי תופים וחצוצרות. תל-אביב: הוצאת שוקן.

סופר, א'. (אוגוסט 2009). מה בין אנשי משפט, דמוגרפיה וקיומה של ישראל. ביטחון לאומי (7), עמ' 11-28.

בג"ץ. (23 10 1965). ע"ב 1/65 יעקב ירדור נגד יושב ראש ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השישית. אוחר מתוך אתר נבו :

<http://nakbafiles.org/wp-content/uploads/2016/06/yardur-1-65.pdf>

עמותת דור הפלמ"ח. (2018). אלוף (מיל') אלון פייקוביץ יגאל ז"ל. אוחר מתוך אתר הפלמ"ח :

<http://www.palmach.org.il/veterans/veteranpage/?itemId=84187>

עמירן, ד'. (1956). הגיאוגרפיה של הנגב וגבולו הדרומי של הישוב בארץ ישראל. ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה(20), עמ' 108-117.

פוטשבוצקי, י'. (2001). מפקד אוכלוסין - בין המשפט העברי למשפט המדינה. א' הכהן ומ' ויגודה (עורכים) אוחר ב- 3 2 2019, מתוך "דעת" מכללת הרצוג ללימודי יהדות ורח :

<http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/27-2.htm>

פורשר, א'. (15 2 2019). רשות מים : פורקה רשת פיראטית שבנו הפלסטינים. אוחר מתוך ישראל היום :

<https://www.israelhayom.co.il/article/633147>

פורת, ח'. (דצמבר 1991). מדיניות רכישת קרקעות וההתיישבות בנגב ערב מלחמת העצמאות. קתדרה 62, עמ' 123-154.

פייטלסון, י'. (2008). המגמות הדמוגרפיות בארץ ישראל (1800-2007). ירושלים : המכון לאסטרטגיה.

פרומקין, ה'. (1971). עליה ופיתוח בדרך למדינה. תל-אביב : תרבות וחינוך.

פרידמן, ל'. (7 באוקטובר 2010). סין מציינת 30 שנה ל"מדיניות הילד האחד". אוחר מתוך הארץ : <https://www.haaretz.co.il/1.1224466>

צימרמן, ב', זייד, ר', ווייז, מ'. (2006). דמוגרפיה. תכלת, עמ' 19-33.

צימרמן, ב', זייד, ר', ווייז, מ'. (2006). פער המיליון : האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה (כרך עיונים בביטחון המזה"ת מס' 65). רמת-גן : מרכז בגין-סאדאת למחקרים

אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן. אוחרזר ב- 25 12 2018, מתוך

<https://besacenter.org/wp-content/uploads/2006/02/MSPS65Heb-1.pdf>

קרק, ר'. (1987). תהליכי שינוי בבעלות על הקרקע בארץ-ישראל ומשה מונטיפיורי. ב- י' בן-אריה, י' בן-ארצי וחי' גורן, *מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית-יישובית של ארץ ישראל* (עמ' 44-34). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

קרק, ר'. (1990-1989). קרקע ורעיון גאולת האדמה בתרבויות מסורתיות ובארץ ישראל בעת החדשה. *אופקים בגיאוגרפיה* (28-29), עמ' 64-45.

רבהון, ע', ומלאך, ג'. (דצמבר 2008). מגמות דמוגרפיות בישראל. *מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית*, עמ' 64-1.

רבין, י', גולדשטיין, ד'. (1979). *פנקס שירות. תל-אביב: ספריית מעריב*.

רוקח, א'. (3 1985). *יישובי בקעת-הירדן. הרבעון לכלכלה* (124), עמ' 92-90.

רזי, ע'. ויחזקאלי, פ'. (2007). *העולם אינו ליניארי, תורת המערכות המורכבות - גורם חדש בניהול. תל-אביב: משרד הביטחון*.

שטיינברג, מ'. (1995). *לראות את הנולד: הגורם הדמוגרפי בראיית אש"ף. ב- ע' איילון וגי' גילבר, דמוגרפיה ופוליטיקה במדינות ערב* (עמ' 189-153). תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

שטנדל, א'. (1992). *ערביי ישראל: בין הפטיש לסדן. אקדמון*.

שקדי, א'. (2004). *מילים המנסות לגעת, מחקר איכותני - תאוריה ויישום. תל-אביב: הוצאת רמות - אוניברסיטת תל-אביב*.

שרון אפק, היועץ המשפטי באזור יהודה ושומרון. (1 11 2009). *צו בדבר הוראות ביטחון [נוסח משולב] (יהודה והשומרון) (מס' 1656) (תיקון), התשי"ע-2009*.

שרת, מ'. (1971). *יומן מדיני ב' תרצ"ז 1937. (א' מלכין, עורך) תל-אביב: הוצאת עם עובד והספרייה הציונית*.

ב. מקורות אחרים

בג"ץ, 413/13 ו-1039/13 (בית המשפט העליון 20 3 2018), כתב תשובה מטעם המשיבים (מסמך זה ביחד עם אחדים מנספחיו מצוי בנספח ט', ת-8).

בן-שבת, מרקו. (2019 4 18). ראיון טלפוני בנושא הקמת תשתיות בלתי חוקיות בצפון הבקעה. (א' מדנס, מראיין)

בן-שבת, מרקו. (2019 1 31). ראיון עם מנהל יחידת הפיקוח במנהא"ז. (א' מדנס, מראיין)

גולדשטיין, רזיאל (רזי), ממונה מימוש ואכיפה ביחידת הפיקוח של המנהל האזרחי. (2013). *היסטוריית ש"א 918*. בית-אל: המנהל האזרחי לאזור יהודה ושומרון.

גולדשטיין, רזי. ובן-שבת, מרקו. (2018 12 6). סקירה על הבנייה הבלתי חוקית בשטח אש 918. (א' מדנס, מראיין)

גורדון, רודיקה רדיאן. (2019 2 28). שיחה עם סמנ"כלית אגף אירופה במשרד החוץ. (א' מדנס, מראיין)

דוד כוס, ב' ה'. (1967 7 11). שטחי אימונים בגדה המערבית. ישראל: מפקדת פרקליט צבאי ראשי, ענף ייעוץ וחקיקה.

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (2017 9 27). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית אפריים (קני"מ 60,000:1)

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (2017 9 27). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית אריה (בקעה) (קני"מ 60,000:1)

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (2017 9 27). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית בנימין (קני"מ 60,000:1)

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (2017 9 27). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית יהודה (קני"מ 60,000:1)

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (27 9 2017). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית
מנשה (קנ"מ 60,000:1)

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (27 9 2017). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית
עציון (קנ"מ 60,000:1)

המנהל האזרחי, תחום תשתיות. (27 9 2017). עזר בנייה בלתי חוקית – מרחב חטיבה מרחבית
שומרון (קנ"מ 60,000:1)

חושיה, עומר גיבריל אחמד (2 2 2019). שיחת שטח עם פלסטיני בחרבת מרכז. (א' מדנס,
מראיון, & ג' אל-רביע, מתרגם)

יחידת הפיקוח של המנהל האזרחי. (6 12 2018). הצגת הבנייה הבלתי חוקית בשטח אש 918.
בית-אל.

יצחקי, יזהר. (26 12 2018). ראיון טלפוני עם עורך דין מהפרקליטות הצבאית ומפרקליטות
פיקוד המרכז לשעבר. (א' מדנס, מראיון)

יצחקי, יזהר. (28 4 2019). ראיון טלפוני עם עורך דין מהפרקליטות הצבאית ומפרקליטות
פיקוד המרכז לשעבר. (א' מדנס, מראיון)

ישראל, כ'. (31 1 1978). *חוק העתיקות, תשל"ח-1978*. אוחר מתוך סח, ספר החוקים הפתוח:
https://he.wikisource.org/wiki/%D7%97%D7%95%D7%A7_%D7%94%D7%A2%D7%AA%D7%99%D7%A7%D7%95%D7%AA

עראס, גאסן אסמעיל מוחמד. (26 1 2019). שיחת שטח עם פלסטיני מחרבת חלווה. (א' מדנס,
מראיון, & ג' אל-רביע, מתרגם)

פרנקל, סימונה. (3 3 2019). שיחה עם שגרירת ישראל בבלגיה. (א' מדנס, מראיון)

צבחה, חמד איוב חמד אבו. (1 2 2019). שיחת שטח עם פלסטיני מחרבת אל פקית. (א' מדנס,
מראיון, & ג' אל-רביע, מתרגם)

צבחה, מרואן יוסף חמאד אבו. (1 2 2019). שיחת שטח עם פלסטיני נוסף מחרבת אל פקית. (א'
מדנס, מראיון, & ג' א' רביע, מתרגם)

שולמן, מרק. (2019 2 1). ראיון עם קצין אג"ם חטמ"ר יהודה. (א' מדנס, מראיין)

תצ"א – שפופ. (1999 11 18). gid://SHF_181199_S09025_01_130314_097 (חרבת חלווה וחרבת מרכז)

תצ"א – שפופ. (1999 11 18). gid://SHF_181199_S09025_02_130510_155 (חרבת גינבה צפון)

תצ"א – שפופ. (1999 11 18). gid://SHF_181199_S09025_02_130512_156 (חרבת מרכז וחרבת גינבה דרום)

תצ"א – שפופ. (1999 11 18). gid://SHF_181199_S09025_02_130520_160 (חרבת אל-פאקית מזרחי ומערבי)

תצ"א – שפופ. (2005 10 2). gid://SHF_021005_M02126_01_100028_014 (חרבת גינבה דרום)

תצ"א – שפופ. (2005 10 2). gid://SHF_021005_M02126_01_100030_015 (חרבת מרכז וחרבת גינבה צפון)

תצ"א – שפופ. (2005 10 2). gid://SHF_021005_M02126_01_100042_021 (חרבת אל-פאקית מזרחי ומערבי)

תצהיר המנהא"י לבג"ץ - היסטוריית ש"א 918, 413/13, 1039/13 (בג"ץ 25 4 2013).

תצ"ל – עוגן חד. (2010 4 26). gid://OGN62_260410_78913_007_145733_0267 (חרבת חלווה דרום וצפון)

תצ"ל – עוגן חד. (2018 5 11). gid://OGN61_110518_78913_005_130609_0023 (חרבת חלווה דרום וצפון)

תצ"ל – עוגן חד. (2019 1 30). gid://OGN102_300119_78913_000_085720_1577 (חרבת גינבה צפון)

תצ"ל – עוגן חד. (30 1 2019). [gid://OGN102_300119_78913_000_085725_1578](https://ogndb.com/record/OGN102_300119_78913_000_085725_1578). (חרבת גיינבה דרום וצפון)

תצ"ל – עוגן חד. (30 1 2019). [gid://OGN102_300119_78913_000_085735_1580](https://ogndb.com/record/OGN102_300119_78913_000_085735_1580). (חרבת גיינבה דרום)

תצ"ל – עוגן חד. (30 1 2019). [gid://OGN102_300119_78913_000_090634_1702](https://ogndb.com/record/OGN102_300119_78913_000_090634_1702). (חרבת אל-פאקית מערבי)

תצ"ל – עוגן חד. (30 1 2019). [gid://OGN102_300119_78913_000_090621_1699](https://ogndb.com/record/OGN102_300119_78913_000_090621_1699). (חרבת אל-פאקית מזרחי)

תצ"ל – עוגן חד. (30 1 2019). [gid://OGN102_300119_78913_000_090626_1700](https://ogndb.com/record/OGN102_300119_78913_000_090626_1700). (חרבת אל-פאקית מזרחי)

ג. ספרים ומאמרים באנגלית

Ashton, T. S. (1997). *The industrial revolution, 1760-1830*. Oxford: Oxford University Press.

Barrett, D. (1995). *Reproducing Persons as a Global Concern: The Making of an Institution*. Unpublished Ph.D. Dissertation, Department of Sociology, Stanford University.

Charles J. Dunlap, J. (2009). Lawfare: A Decisive Element of 21st-Century Conflicts? *Joint Forces Quarterly, issue 54, 3rd quarter*, pp. 34-39. Retrieved from http://intelros.ru/pdf/jfq_54/12.pdf

Charles J. Dunlap, J. (2001). *Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts*. Washington, D.C: Kennedy School of Government, Harvard University. Retrieved from <https://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf>

City of Yellowknife. (2014). *About Yellowknife*. Retrieved from City of Yellowknife: <https://www.yellowknife.ca/en/discovering-yellowknife/About-Yellowknife.asp>

Devetak, R. (2012). *An introduction to international relations*. Port Melbourne, Vic: Cambridge University Press.

Fallows, J. (2003, 6). *Who Shot Mohammed al-Dura?* Retrieved from The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2003/06/who-shot-mohammed-al-dura/302735/>

Franz, W. (1983, 5). Maneuver: The Dynamic Element of Combat. *Military Review* LXIII.

General Assembly Security Council. (1988, 11 18). Retrieved from UNITED NATIONS: <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/6EB54A389E2DA6C6852560DE0070E392>

Ginat, J. (1982). *Women in Muslim Rural Society: Status and Role in Family and Community*. New Brunswick, New-Jersey: Transaction Books.

Glantz, D. M. (2005). *Soviet Military Operational Art*. New York: Frank Cass.

Grossman, D. (1971). The Process of Frontier Settlement: The Case of Nikeland (Nigeria). *Geografiska Annaler*(Vol. 53 No. 2), pp. 107-128.

Hardin, G. (1968, 12 13). The tragedy of the commons. *Science, B*(162), pp. 1243-1248.

Huber, G. P. (1991, 2 1). Organizational Learning: The Contributing Processes and the Literatures. *Organization Science*, pp. 88-115.

Huberman, A. &. (1994). Data management and analysis methods. In &. Y. N.K Denzin, *Handbook of Qualitative Research* (pp. 428-444). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Kamen, C. S. (1991). *Little Common Ground: Arab Agriculture and Jewish Settlement in Palestine, 1920-1948*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Kark, R. (1992). Land-God-Man: Concepts of land ownership in traditional cultures in Eretz-Israel. In A. a. Baker, *Ideology and Landscape in Historical Perspective* (pp. 63-82). Cambridge: Cambridge University Press.

Keit, A. (2011). Arab Culture and Urban Form. *Focus The Journal of Planning Practice and Education* (Vol. 8). Retrieved from <https://doi.org/10.15368/focus.2011v8n1.4>

Levy, J. S. (1994). Learning and foreign policy: sweeping a conceptual minefield. In *International Organization* (pp. 279-312). IO Foundation and the Massachusetts Institute of Technology.

Lincoln, Y. S. (1985). Naturalistic inquiry.

Maslow, A. H. (1943). A THEORY OF HUMAN MOTIVATION. *Psychological Review*(50), pp. 370-396.

MDLF. (2016, 2 2). *MDLF conducted an important visit to Masafer Yatta and a number of municipalities in Hebron governorate*. Retrieved from Municipal Development and Lending Fund of Palestine: www.mdlf.org.ps/details.aspx?langID=En&pageID=706

MDLF. (2018). *Linked in*. Retrieved from Municipal Development and Lending Fund (MDLF): <https://www.linkedin.com/company/municipal-development-and-lending-fund-mdlf>

Merriam, S. B. (1984). *A Guide to Research for Educators and Trainers of Adults*. Malabar, Florida: Robert E. Krieger Publishing Company.

MILL, J. S. (1869). *THE SUBJECTION OF WOMEN*. LONDON: LONGMANS, GREEN, READER, AND DYER.

Nadan, A. (2003, 1 1). Colonial Misunderstanding of an Efficient Peasant Institution: Land Settlement and Mushā Tenure in Mandate Palestine, 1921-47. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*(46), pp. 320-354.

Newman, D. (1989, 7). Civilian and military presence as strategies of territorial control: The Arab-Israel conflict. *Political Geography Quarterly*(Vol 8 (3)), 215-227.

OCHA (מאי 2013). החיים ב"שטח אש", קהילות מסאפר יאטא. אוחזר מתוך OCHA: https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=https://www.ochaopt.org/sites/default/files/ocha_opt_massafer_yatta_case_study_2013_05_23_hebrew.pdf&chrome=true

O'Neill, T. (2003) 'Korea's DMZ: Dangerous Divide

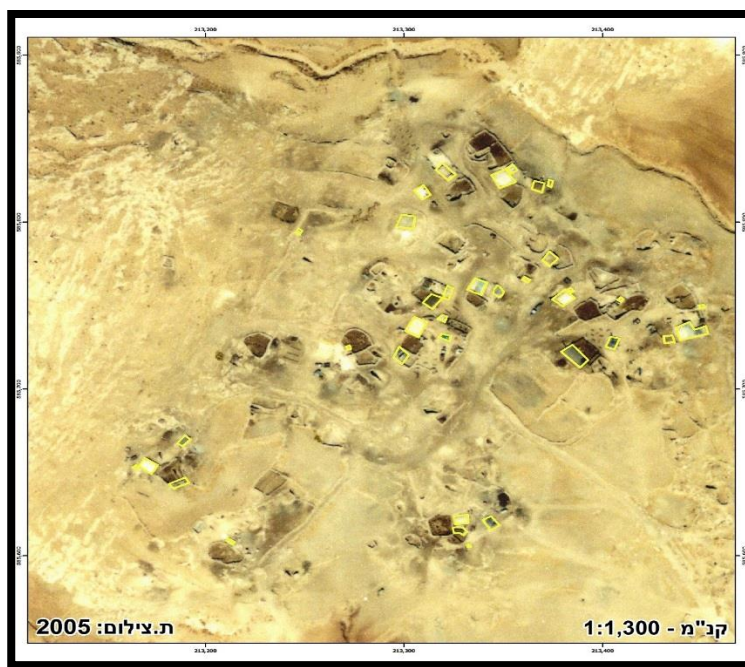
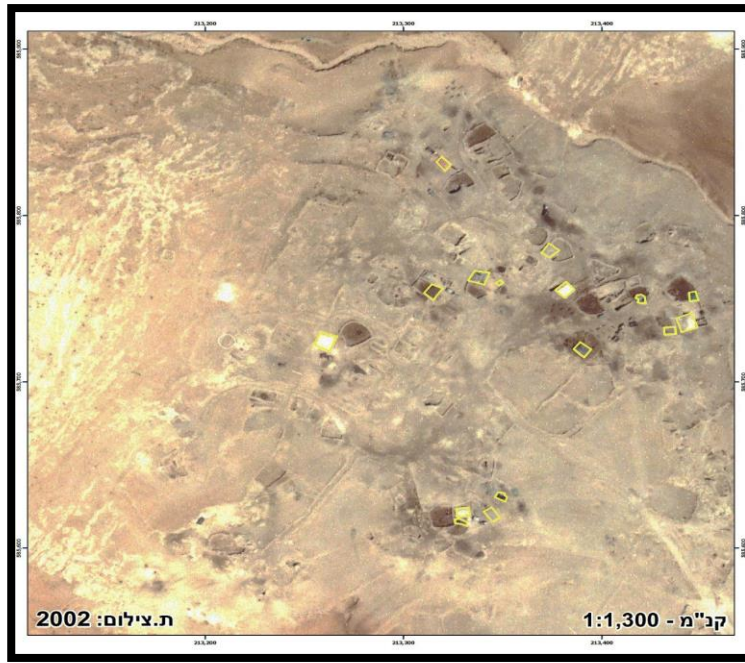
Oren-Nordheim, R. K. (2001). Jerusalem and its Environs: Quarters, Neighborhoods, Villages, 1800-1948. pp. 207-227.

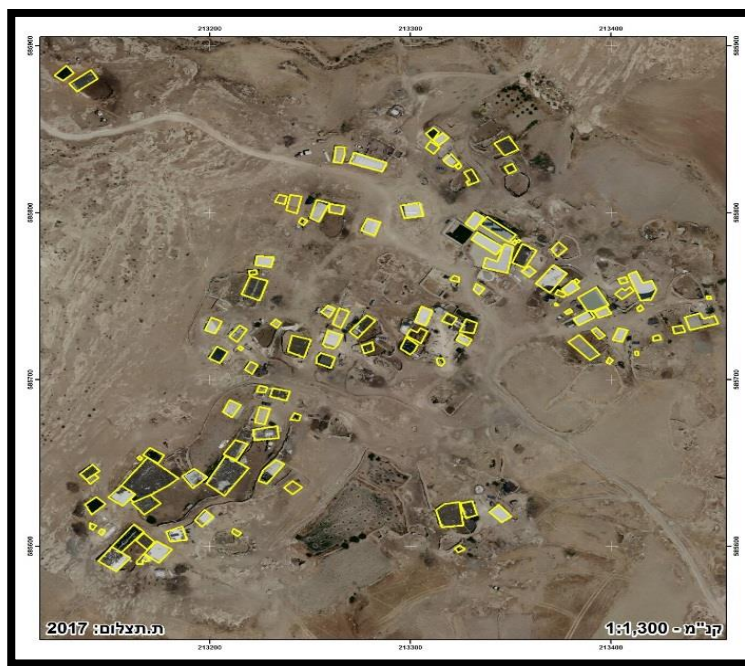
Oxford University Press. (2018). *Troglodyte*. Retrieved from English Oxford Living Dictionaries: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/troglodyte>

נספחים

נספח א' – דוגמה לשינוי שחל בשטח מבחינת בנייה בעשורים האחרונים

בשנת תצלומי האוויר של חרבת גינבה בין השנים 1988-2017 ניתן לראות את התפתחותה של החרבה. כאשר עד 1999 לא חלו שינויים בכמות המבנים בחרבה, ואלו הסתכמו בשלושה, בעוד שהחל מאותה שנה ואילך ההתפתחות הייתה מהירה ונרחבת (בג"ץ, 2018, מש-ב5 – ראה נספח ט' תמונות וסרטונים, ת-8, ת-801).

נספח ב' - טבלה משווה בין רמות – אסטרטגית, מערכתית וטקטית

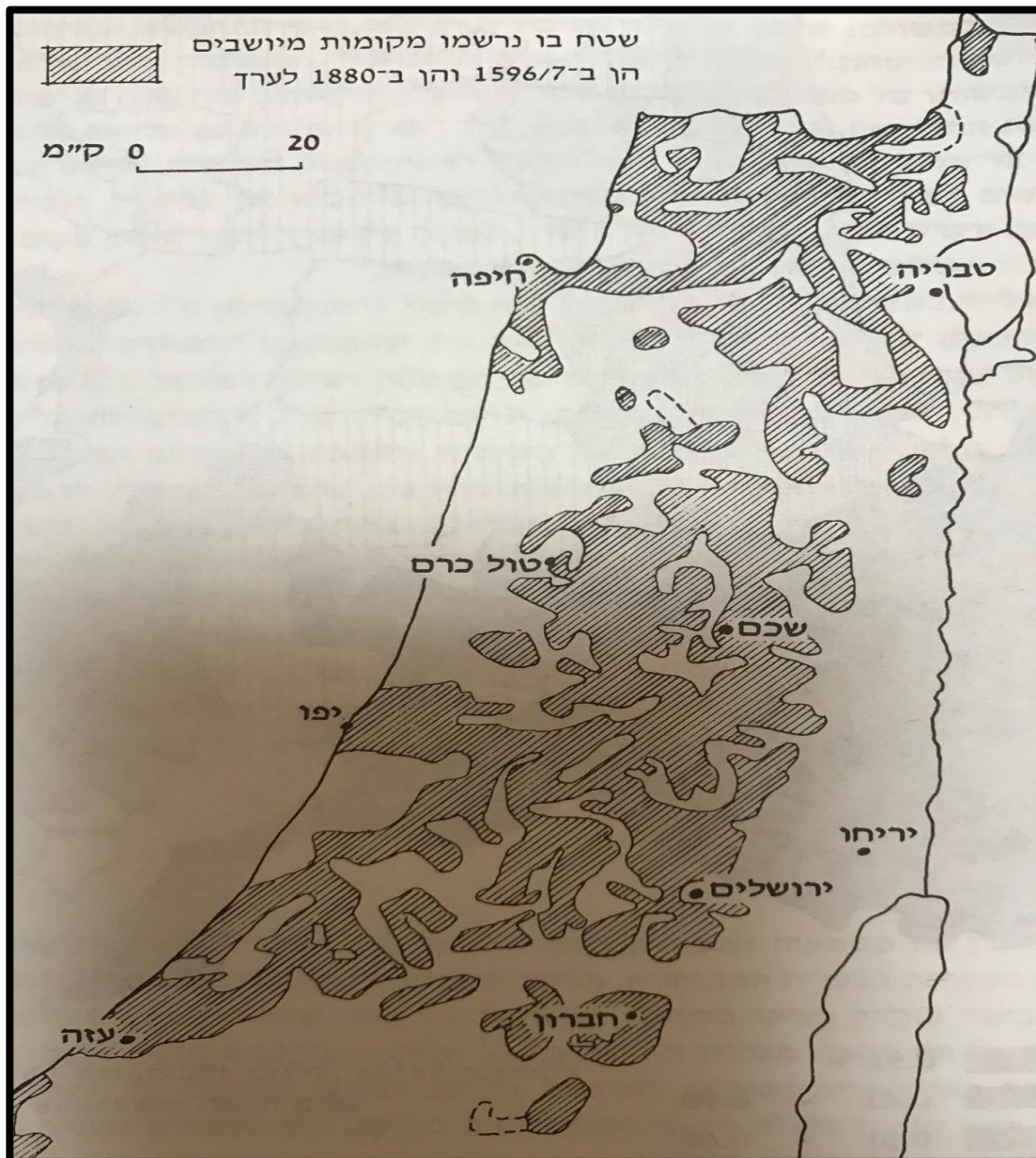
הרמה	אסטרטגית	מערכתית	טקטית	הערות
סוגי העימותים אותה תנהל	מלחמה	מערכה	קרב	
אילו דרגים פועלים	מדיני-מטכ"לי	זרועי/פיקודי וגייסי	אוגדה ומטה	סייג במב"ם
מרחב הפעולה	רב-זירתי	זירתי	מרחבי/ מקומי	
מאפייני חשיבה, פעולה וצורה	מופשטת	אינטגרטיבית (מופשטות ומכניות)	מכנית צורתית וליניארית	המערכה היא רמת ביניים שנועדה בין היתר לתווך בין האסטרטגיה לטקטיקה
	הוליסטית ברמה הלאומית	הוליסטית ברמה הזירתי	חלק מפסיפס	
	רב תחומית (לא רק בתחום הצבאי)	מוגדרת כאומנות באשר היא דורשת מידה רבה של יצירתיות	האסטרטגיה עוסקת גם בכלכלה, במדיניות חוץ ופנים וכדומה	

מבוסס על נוה, ש. (2003), אמנות המערכה, התהוותה של מצויינות צבאית. תל-אביב:

"מערכות"/משרד הביטחון. עמ' 28-34

* קיימים הבדלים נוספים בין הרמות, אך אלה הן העיקריות.

* טבלה זו עוסקת בכלל, ולא בחריגים כדוגמת תופעת "הרב"ט האסטרטגי".

מתוך גרוסמן, ד'. (1994). **הכפר הערבי ובנותיו**. ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.

מספר דברים שניתן ללמוד ממרשם זה:

- 1) מרבית האוכלוסייה התגוררה במרחב ההרי – בגליל ובשדרת הרי יהודה ושומרון. עיקר החריגים לעניין זה, היו התיישבויות במישור החוף באזורי ערי הנמל ומרחב אשקלון-עזה.
- 2) מרחב יטא-סמוע מסמן את קצהו הדרומי של ההתיישבות בדרום הר חברון.
- 3) שטחי ספר המדבר במזרח ובדרום לא אכלסו יישובי קבע.

נספח ד' – רשימת יישובי "חומה ומגדל" 1936-1939 (מתוך נאור, 1987)

תאריך היווסדות	שם הישוב	
16 בנובמבר 1938	שרונה	27
17 בנובמבר 1938	גאולים	28
24 בנובמבר 1938	אילון	29
25 בנובמבר 1938	כפר רופין	30
25 בנובמבר 1938	נווה איתן	31
29 בנובמבר 1938	כפר מסריק	32
22 בדצמבר 1938	מסילות	33
17 בפברואר 1939	גשר	34
1 במאי 1939	דליה	35
3 במאי 1939	דפנה	36
4 במאי 1939	דן	37
7 במאי 1939	שדה אליהו	38
23 במאי 1939	הזורעים	39
23 במאי 1939	שדמות דבורה	40
23 במאי 1939	שורשים	41
23 במאי 1939	מחניים	42
23 במאי 1939	מעפילים (4)	43
23 במאי 1939	תל צור	44
23 במאי 1939	כפר גליקסון	45
28 במאי 1939	משמר הים (5)	46
23 ביוני 1939	חמדיה	47
12 ביולי 1939	נגבה	48
26 ביולי 1939	כפר נטר	49
1 באוקטובר 1939	בית אורן	50
29 אוקטובר 1939	עמיר	51
3 באוקטובר 1939	כפר ורבורג	52

תאריך היווסדות	שם הישוב	
10 בדצמבר 1936	תל עמל (1)	1
5 בינואר 1937	שדה נחום	2
23 בפברואר 1937	גינוסר	3
21 במרץ 1937	שער הגולן	4
21 במרץ 1937	מסדה	5
9 באפריל 1937	בית יוסף	6
13 באפריל 1937	משמר השלושה	7
30 ביוני 1937	טירת צבי	8
4 ביולי 1937	בני ברית (2)	9
5 ביולי 1937	עין השופט	10
6 ביולי 1937	מעוז חיים	11
6 ביולי 1937	עין גב	12
28 ביולי 1937	כפר מנחם	13
5 באוגוסט 1937	אושה	14
13 בנובמבר 1937	שער הנגב (3)	15
13 בספטמבר 1937	צור משה	16
21 במרץ 1938	חניתה	17
13 באפריל 1938	שבי ציון	18
17 במאי 1938	שדה ורבורג	19
26 במאי 1938	רמת הדר	20
20 ביוני 1938	אלונים	21
19 ביולי 1938	מעלה החמישה	22
25 ביולי 1938	תל יצחק	23
17 באוגוסט 1938	בית יהושע	24
25 באוגוסט 1938	עין המפרץ	25
30 באוגוסט 1938	מעין צבי	26

(1) נקרא בהמשך ניר-דוד (תל עמל).

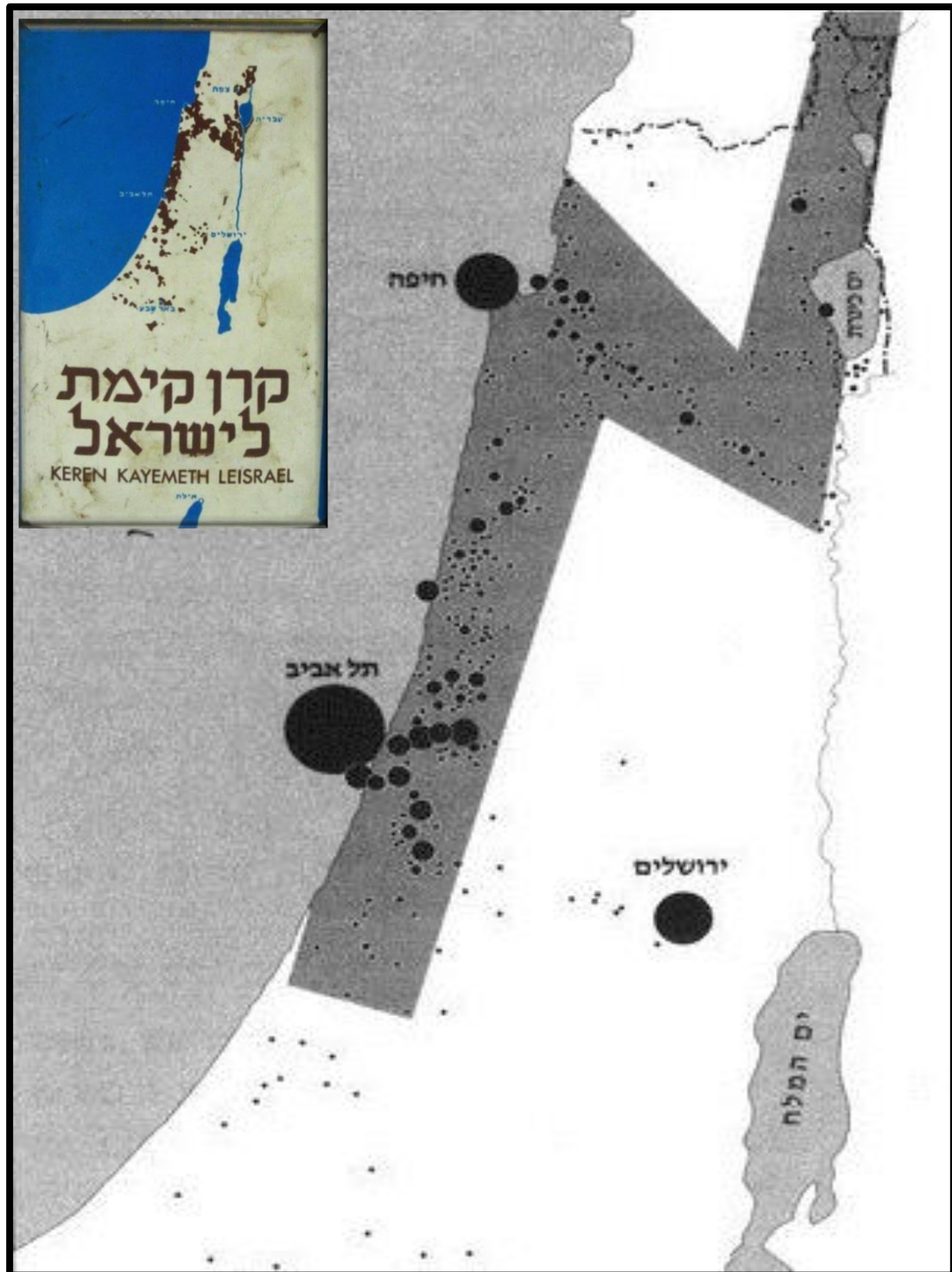
(2) נקרא בהמשך מולדת.

(3) נקרא בהמשך כפר סאלד וחפץ חיים.

(4) נקרא גורדוניה-מעפילים ובהמשך נווה-ים.

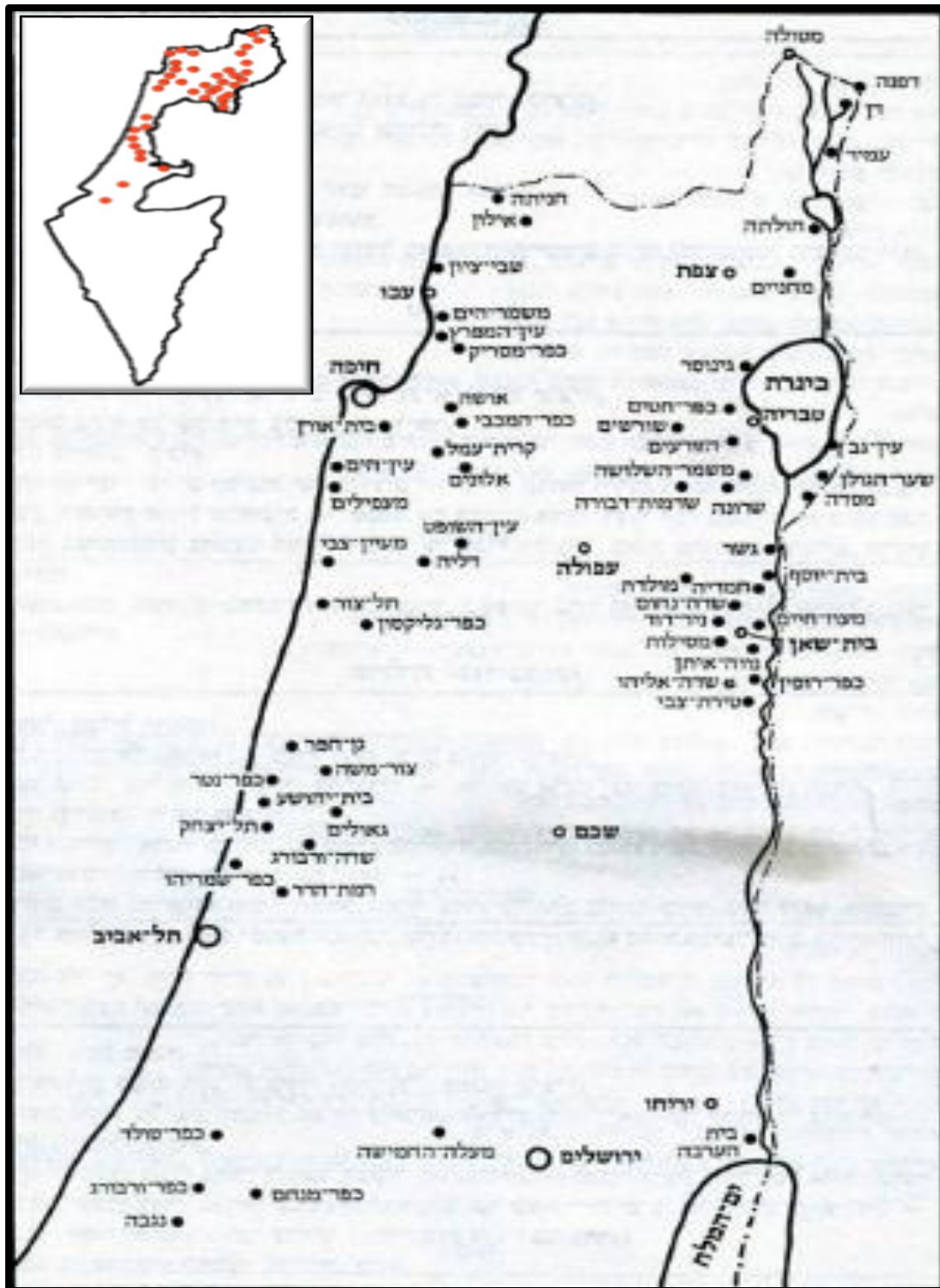
(5) נקרא בהמשך אפק.

הערה: רבים נוהגים לציין את כפר חיטים כראשון יישובי "חומה ומגדל". אולם מדובר בטעות. אמנם כפר חיטים עלה לקרקע שלושה ימים לפני תל-עמל, אך מקימיו לא הקימו חומה, אלא נאחזו במבנה מבוצר ונטוש שהוקם ב-1934 בניסיון ההתיישבות הקודם בנקודה.

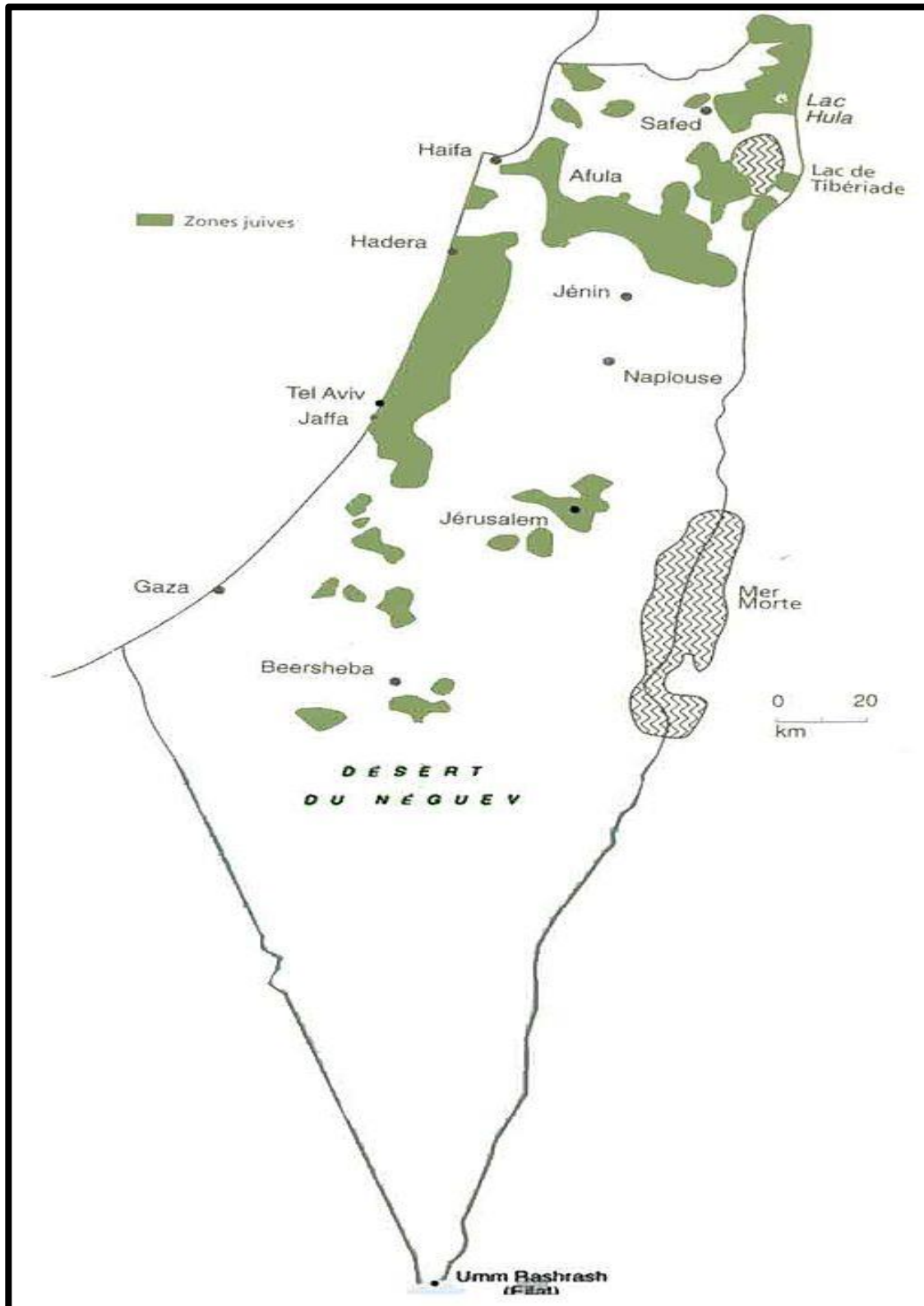
מתוך: אורן ורגב, ע' ר'. (2008). **ארץ בחאקי, קרקע וביטחון בישראל**. ירושלים: כרמל. עמ' 31.

בתמונה הקטנה קופת קרן קיימת לישראל עליה מופיעה מפת ה-N ההתיישבותי.

מפה ראשית מתוך: נאור, מ'. (1987). ימי חומה ומגדל 1936-1939 מקורות סיכומים פרשיות נבחרות וחומר עזר. ירושלים: יד יצחק בן-צבי

ומפה קטנה מתוך: הרפז, מ'. (2011) המתבונן: ככל שתרבו להתבונן כך תראו יותר! חומה ומגדל – 1 נרטיב נולד. אוחרז 28 4 2019 מתוך <https://mharpaz.wordpress.com/2011/08/14/חומה-ומגדל-1-נרטיב-נולד/>

אתר Howling Pixel. (2019). היישוב. אוזר ב- 28 4 2019, מתוך :

<https://howlingpixel.com/i-he/%D7%94%D7%99%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%91>

נספח ח' – היכרות המחבר עם שטח אש 918, והרקע למחקר בתא שטח זה

בשטח אש 918 סיירתי לראשונה בשנת 1997 כמ"מ סיור בגדוד 202, במסגרת אימון חטיבתי שערך כארבעה חודשים, בין החודשים יולי-נובמבר. במהלך תקופה זו תרתי את השטח לאורכו ולרוחבו, באופן רכוב ורגלי. מאז שבתי להתאמן במרחב עוד פעמים רבות, כאשר הפעם האחרונה הייתה בשנת 2008, הפעם כקצין אג"ם חטיבת הצנחנים, במהלך אימון תוך כדי תעסוקה מבצעית. עד לשנת 2000, כמעט ולא נתקלתי בבנייה בתוך שטח האש. כן פגשתי מספר רועים שרעו את עדריהם בעיקר בחלקו הדרום מזרחי של המרחב. משנת 2000 ואילך, ניתן היה לראות התפשטות של התיישבות ארעית, ואף של בנייה לא חוקית במספר רב של נקודות בתוך 918. התיישבות זו נראתה כלא מסודרת בעליל, ולכן הערכתי כי מדובר בפלישה בדואית למרחב (הדבר הזכיר את הבנייה הבלתי חוקית של הבדואים במרחב הפזורה בצפון הנגב, אותה הכרתי בשבועות הניוטים במסגרת קורס מכ"ם וקורס קצינים). בין השנים 2016-2018 שבתי לסייר במרחב 918, הפעם במסגרת תפקידי כקצין אג"ם פיקוד המרכז. סיורים אלו נועדו ללמד באופן בלתי אמצעי על אתגרי הפיקוד במרחב ספר המדבר, וכן להכיר מקרוב את בעיית הבנייה הבלתי חוקית בחבל ארץ זה. במהלך עשרים ואחת שנות הסתובבות במרחב, ניתן היה לראות איך שטח אש 918 הפך להיות משטח אש צה"לי "קלאסי" – שיורים בו ולא מתגוררים בו – למרחב התיישבותי, בו ניתן למנות נקודות התיישבות רבות, אשר כוללות מאות מבנים, עשרות מגדלי מים, עשרות קילומטרים של צירים שנפרצו וצנרת מים שהונחה, דונמים של מטעי זיתים שנשתלו, ועוד. לאור העובדה שסיורים אלו נחקקו בתודעה, אך לא תועדו באופן סדור, השחזור של מצב השטח בשנים עברו, יעשה באמצעות תצלומי אוויר שתיעדו את המרחב בעשרות השנים האחרונות. בנוסף, איעזר בתסקירים משפטיים שנערכו בנוגע לפעילות ההתיישבותית במרחב, וכן במחקר שביצע ד"ר יעקב חבקוק על ההתיישבות במרחב הנדון. בעזרת כלים מחקרניים אלו ובעזרת סיורי שטח שביצעתי במרחב כחלק מהמחקר, בין החודשים נובמבר 2018 לפברואר 2019, אנסה לתאר את התפתחות ההתיישבות הפלסטינית במרחב 918, ולזהות מאפיינים התפתחותיים אנומליים, בהיבטים של דמוגרפיה והתפתחות התיישבותית, שחורגות מהנורמות הטבעיות, ואשר עשויות להעיד על קיומה של מערכה דמוגרפית.

נספח ט' – תמונות וסרטונים (ראו דיסק מצורף)

